

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

KUNGL. BIBL.

21 AUG. 1956

STOCKHOLM

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1955:38

Finansdepartementet

TOBAKSHANDELS REGLERINGEN

BETÄNKANDE AVGIVET AV
1952 ÅRS TOBAKSHANDELSUTREDNING

Stockholm 1955

Statens offentliga utredningar 1955

Kronologisk förteckning

1. Lag om jordbrukskasserörelsen m. m. Kihlström. 160 s. Jo.
2. Stöd åt den mindre och medelstora skeppsfarten. Idun. 280 s. H.
- 3 o. 4. Nordiska post- och teletaxor. Idun. 37 s. U.
5. Prissättningen på jordbruksprodukter. Bilaga 1. Marcus. 101 s. Jo.
6. Vattenvården. Heggström. 133 s. Jo.
7. Det mindre jordbrukets möjligheter att uppnå bättre lönsamhet. Berlingska Boktryckeriet, Lund. 402 s. Jo.
8. Tvätt. Kihlström. 368 s. S.
9. Frågan om statsinlösen av stamaktierna i LKAB. Marcus. 181 s. Fi.
10. Vidlyftiga rättegångar. Norsedt. 72 s. Ju.
11. Psykologisk utbildning och forskning. Idun. 324 s. E.
12. Rationalisering av sjukhusdriften. Kihlström. 283 s. I.
13. Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin. Av B. Metelius. Idun. 245 s. Fi.
14. Yrkesskolornas handelsundervisning m. m. Marcus. 489 s. E.
15. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Kopparbergs och Gävleborgs län. Kihlström. 47 s. K.
16. Pris och prestation i handeln. Idun. 478 s. H.
17. Sekretessen vid förundersökning i brottmål. Kihlström. 92 s. I.
18. Undersökningar rörande små avloppsreningsanläggningar. Victor Petterson. 105 s. I.
19. Administrativt rättsskydd. Kihlström. 104 s. Ju.
20. Det döva barnets språk- och talutveckling. Idun. 88 s., 2 pl. E.
21. Tekniska skolutbildningen. Idun. 592 s. E.
22. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Västernorrlands, Jämtlands och Västerbottens län. Kihlström. 60 s. K.
23. Busslinjeutredningen. 2. Betänkande rörande översyn av vissa bestämmelser i 1940 års förordning angående yrkesmässig automobiltrafik m. m. jämte förslag till lag angående företag, som driva yrkesmässig trafik med omnibus. Katalog och Tidskriftstryck. 142 s. K.
24. Ny bagerilag. Arbetstidsutredningens betänkande. 6. Beckman. 98 s. S.
25. Finanspolitikens ekonomiska teori. Almqvist & Wiksell, Uppsala. 403 s. Fi.
26. Flygfotogrammetrisk verksamhet. Gummesson. 216 s., 5 kartor. Jo.
27. Förslag till ny förordning om erkända arbetslöshetskassor m. m. Norstedt. 264 s. S.
28. Samlingslokaler. Beckman. 190 s., 14 s. pl. S.
29. Samhället och barnfamiljerna. Idun. 294 s. S.
30. Tjänstebostäder. Idun. 266 s. C.
31. Skolväsendets lokala och regionala ledning samt lärartillsättningen. Kihlström. 582 s., 3 kartor. E.
32. Allmän pensionsförsäkring. Norstedt. VIII, 476 s. H.
33. Nordiska vägtrafikbestämmelser m. m. Idun. 155 s., 3 s. pl. U.
34. Arbetskraftsbehovet inom offentlig verksamhet. Idun. 266 s. S.
35. Hyresregleringens avveckling m. m. Gummesson. 165 s. Ju.
36. Lag angående jordfästning och gravsättning m. m. Idun. 32 s. Ju.
37. Utredningshem. Beckman. 126 s. S.
38. Tobakshandelsregleringen. Katalog och Tidskriftstryck. 194 s. Fi.

Anm. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = ecklesiastikdepartementet, Jo = jordbruksdepartementet.

1943 års
1936 års
1943 års
1937 års
1942 års
1945 års
1948 års

TOBAKSHANDELS REGLERINGEN

Betänkande avgivet av

1952 års tobakshandelsutredning

STATE - DEPARTMENT OF AGRICULTURE

Division of Plant Industry

TOBACCO BRANDS
REGISTERED

1917 U.S. PATENT OFFICE

Innehåll

Skrivelse till departementschefen	5
<i>Historik</i>	7
Behandlingen av frågor av betydelse för detaljhandeln med tobaksvaror i tiden före 1938 års tobakshandelsutredning	7
1943 års monopollagstiftning	14
1938 års tobakshandelsutredning	14
Remissyttranden m. m.	21
1943 års riksdag	22
Tobakshandelsfrågor i butikstängningslagstiftningen	27
1939 års butikstängningslag	27
1942 års butikstängningslag	29
1945 års butikstängningslag	30
1948 års butikstängningslag	35
Vissa av chefen för finansdepartementet till utredningsmannen överlämnade framställningar	48
<i>Utredningsmannens uppdrag</i>	59
<i>Den offentliga regleringen av detaljhandeln med tobaksvaror enligt gällande lagstiftning</i>	61
<i>Vissa efter direktivens utfärdande beslutade åtgärder och framlagda utredningar av betydelse för bedömning av tobakshandelsfrågor</i>	65
1953 års lagstiftning mot konkurrensbegränsning inom näringslivet	65
Varudistributionsutredningen	70
<i>Yttranden från myndigheter och organisationer</i>	71
Den offentliga nyetableringskontrollen	71
Bruttoprisbindningen och rabattpolitiken	79
Näringsställets tobaksförsäljning	82
Automathandeln med tobaksvaror	83
Övrig tobakshandel å utsträckt tid	83
Tillståndsmyndigheten	87
Ett par specialfrågor	88
<i>Statistiskt material</i>	90
Tobaksvaruförsäljningen	90
Förhållandena inom specialtobakshandeln	93
Vissa specialfrågor	97

<i>Alternativa förslag till reformer</i>	108
<i>Alternativ I. Såväl den offentliga nyetableringskontrollen som den fasta bruttoprisbindningen avskaffas</i>	109
Nyetableringskontrollen	109
Särskilt om handeln å icke affärstid	112
Bruttoprisbindningen m. m.	114
<i>Alternativ II. Den offentliga nyetableringskontrollen bibehålles i modifierad form men den fasta bruttoprisbindningen avskaffas</i>	118
Nyetableringskontrollen	118
Automatförsäljningen	120
Samordning av regleringen av detaljhandeln med tobaksvaror under och utom vanlig affärstid	122
Bruttoprisbindningen m. m.	129
Tid för ikraftträdande m. m.	129
<i>Allmänna överväganden och val mellan de olika alternativen</i>	130
Utvecklingen under den nuvarande regleringen	130
Bruttoprisbindningen	137
Nyetableringskontrollen	144
<i>Sammanfattning</i>	158
<i>Särskilda yttranden</i>	
Herr Brandt	161
Herrar Dahlgren, Edstam, Frisk, Holsti och Meijer	163
Herr Lundgren	166
Herr Sandberg	168
<i>Bilagor</i>	
A. Utkast till författningsändringar	170
B. Huvudsiffror rörande specialtobakshandelns ekonomiska utveckling 1943—1953	181

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Finansdepartementet

Genom beslut den 17 oktober 1952 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för finansdepartementet att tillkalla *dels* en särskild utredningsman med uppdrag att verkställa en utredning om detaljhandeln med tobaksvaror, *dels* bl. a. särskilda sakkunniga, till ett antal av högst åtta, för att stå till utredningsmannens förfogande för samråd.

Med stöd av detta bemyndigande tillkallade departementschefen den 19 november 1952 såsom utredningsman undertecknad, numera häradshövdingen Erik Alexanderson, samt uppdrog tillika åt följande personer att som sakkunniga biträda utredningsmannen, nämligen ledamoten av riksdagens andra kammare, ombudsmannen i Tobakshandlarnas riksförbund Erik Brandt, planeringschefen i aktiebolaget Svenska pressbyrån, kaptenen Elof Dahlgren, direktören i Kooperativa förbundet Hugo Edstam, ombudsmannen i Sveriges kioskidkares riksförbund, ingenjören Agi Frisk, f. d. vice verkställande direktören i aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet, civilingenjören P.-O. Holsti, ordföranden i statens tobaksnämnd, numera hovrättsrådet Åke Lundgren samt direktören i Sveriges köpmannaförbund Gunnar Sandberg.

Den 20 mars 1953 tillkallades såsom sakkunnig jämväl ordföranden i Svenska kioskhandlareförbundet Eric Anderson. Sedan Anderson avlidit, uppdrogs den 6 juni 1955 åt vice ordföranden i nämnda förbund Sigfrid Meijer att i Andersons ställe såsom sakkunnig biträda vid utredningen.

Numera revisionssekreteraren Nils Mangård förordnades den 15 december 1952 att vara utredningens sekreterare.

Utredningen har antagit benämningen 1952 års tobakshandelsutredning. Åtskilliga skrivelser har till utredningen överlämnats av Herr Statsrådet, däribland vissa framställningar syftande till att underlätta fartygs proviantering med skattefria tobaksvaror.

Till fullföljande av mitt uppdrag får jag härmed vördsamt överlämna betänkande rörande detaljhandeln med tobaksvaror, åtföljt av utkast till vissa ändringar i lagen den 11 juni 1943 angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror, i instruktionen samma dag för statens tobaksnämnd och i butikstängningslagen den 21 juli 1948. I en bilaga till betänkandet lämnas redogörelse för en genom tobaksnämndens försorg

verkställd undersökning beträffande den s. k. specialtobakshandelns ekonomiska utveckling åren 1943—1953.

Särskilda yttranden har avgivits dels gemensamt av herrar Dahlgren, Edstam, Frisk, Holsti och Meijer, dels ock av herrar Brandt, Lundgren och Sandberg.

Av utredningens arbete återstår endast färdigställande av en promemoria rörande proviantering av fartyg med skattefria tobaksvaror, vilket arbete beräknas vara avslutat före innevarande års utgång.

Stockholm den 7 november 1955.

Erik Alexanderson

/ Nils Mangård

Historik

Behandlingen av frågor av betydelse för detaljhandeln med tobaksvaror i tiden före 1938 års tobakshandelsutredning

Statsmonopol å tobakstillverkningen i riket infördes genom en förordning den 15 december 1914 (nr 436). Till grund för propositionen i detta ärende (nr 254 till 1914 års senare riksdag) låg ett betänkande angående reglering av tobaksbeskattningen, avgivet år 1911 av särskilt tillkallade kommitterade. Den offentliga regleringen av detaljhandeln med tobaksvaror tillkom först genom lagen den 11 juni 1943 angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror, vilken i denna del byggde på ett den 16 december 1940 av 1938 års tobakshandelsutredning avgivet betänkande rörande reglering av import- och detaljhandeln med tobaksvaror (SOU 1940: 34). Beträffande verkställda utredningar och av riksdagen beslutade åtgärder berörande detaljhandeln med tobaksvaror fr. o. m. 1911 års betänkande fram t. o. m. år 1940 ber jag i huvudsak få hänvisa till den utförliga historiken i 1940 års betänkande å s. 165—204. Eftersom jag i ett följande avsnitt kommer att beröra vissa spörsmål rörande den enskilda importen av utländska tobaksvaror må vidare anmärkas, att 1940 års betänkande jämväl innehåller en översikt över behandlingen av tobaksimportfrågor vid 1914—1940 års riksdagar (s. 25—56) samt en redogörelse för tobaksimporthandelssakkunnigas utredning år 1936 och däröver avgivna yttranden (s. 57—72). Här skall endast sammanfattningsvis angivas vissa huvudpunkter i utvecklingen såvitt angår detaljhandeln.

Syftet med tobaksmonopolets införande var att uppnå ett effektivare utnyttjande av tobakskonsumtionen som skattekälla. I överensstämmelse härmed var en allmän utgångspunkt för de resonemang, som framlades i förutnämnda betänkande av år 1911, att andra eller längre gående åtgärder icke borde tillgripas än de, som kunde anses erforderliga för vinnande av ett effektivare skatteresultat. Man uppställde därför den frågan, huruvida en monopolisering av tobakshandeln kunde anses erforderlig för vinnande av tillbörlig avkastning å en monopoliserad fabrikation.

Denna fråga besvarades nekande. Handeln med tobaksvaror befanns vara så spridd, att ett motsvarande antal försäljare kunde antagas bereda även monopolets varor all önskvärd spridning. Å andra sidan syntes vid en koncessionering av tobakshandeln antalet försäljare — fränsett behovet

av en reglering av antalet olika orter emellan — icke kunna beräknas bli mindre än det före monopolet existerande antalet. En monopolisering av handeln skulle alltså endast medföra, att de dittillsvarande tobaksförsäljarna i den förändrade egenskapen av koncessionerade försäljare komme att fortsätta sin tobakshandel. Önskemålet att för nedbringande av försäljningskostnaderna förena minuthandeln med tobak med försäljning av andra artiklar vore redan förverkligat och ej heller ur kontrollsynpunkt vore en koncessionering erforderlig. Härtill komme att en reglering av antalet försäljare å särskilda orter skulle nödvändiggöra ett kostsamt ersättningsförfarande, som kunde undvikas, om monopolet icke utsträcktes till handeln.

I 1914 års proposition åberopades dessa synpunkter. I likhet med kommitterade fann föredragande departementschefen (statsrådet Vennersten) sålunda handeln med tobaksvaror allenast böra bindas genom sådana ordnings- och kontrollföreskrifter, som finge anses vara för tillverkningsmonopolets behöriga utövning oundgängligen nödvändiga.

I enlighet med denna av riksdagen godkända ståndpunkt stadgades i 5 § första stycket av 1914 års monopolförordning: »Handeln med tobaksvaror är fri, under iakttagande av de i denna förordning meddelade föreskrifter jämte vad i övrigt gäller angående handel med tobaksvaror.»

Ehuru riksdagen sålunda godkände de i propositionen förordade principerna för tobaksdetaljhandelns ordnande, uttalade riksdagen vissa önskemål angående de direktiv, som de av Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna i monopolbolagets styrelse borde erhålla. Därvid framhölls bl. a. vikten av att sådana försäljningsförmåner lämnades bolagets återförsäljare, att dessa i vad på bolaget berodde och med hänsyn till rådande förhållanden inom tobakshandeln måtte äga möjlighet att förvärva skälig inkomst av densamma. Föreskrifter i överensstämmelse med riksdagens önskemål intogs även i instruktionen för de av Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna i bolagets styrelse.

Vid monopolets ikraftträdande gjordes rabattfrågan till föremål för ingående utredningar inom monopolbolaget. Därvid uppdelades detaljisterna i två grupper, tobaksspecialister och övriga handlande. Till den förra gruppen hänfördes sådana, vilkas omsättning av tobaksvaror utgjorde minst 75 procent å affärens totala omsättning. Övriga handlande hänfördes till den andra gruppen. Den allmänna rabatten bestämdes till 16 procent men tobaksspecialisterna — vilkas verksamhet uteslutande eller till huvudsaklig del utgjordes av försäljning av tobaksvaror och vilkas kostnader sålunda i motsvarande utsträckning måste bestridas av inkomsterna från tobaksförsäljningen — erhöi en tilläggsrabatt av 8 procent. Denna tilläggsrabatt var av rent personlig natur samt bunden till den lokal, vari vederbörandes affär var inrymd.

Systemet med tilläggsrabatt visade sig snart medföra åtskilliga olägen-

heter. Sålunda yppade sig svårigheter att fastställa, vilka återförsäljare som borde räknas till tobaksspecialister. Växlingar i omsättningen nödvändiggjorde överflyttningar från den ena till den andra kategorien. Då monopolbolaget till följd av förutsättningarnas bortfallande måste draga in tilläggsrabatten, uppstod missnöje och slitningar.

Genom överenskommelse mellan medlemmarna i Tobakshandlarnas riksförbund och monopolbolaget löstes år 1918 rabattfrågan på det sätt, att bolaget till varje tobaksspecialist utbetalade en i förhållande till omsättningen av monopolvaror under år 1917 bestämd summa en gång för alla, lägst 1 500 kronor, avsedd att utgöra en avlösning av tilläggsrabatten, och varje sådan handlande undertecknade i detta sammanhang en förklaring, att han erhållit slutlig ersättning för de förmåner, han som tobaksspecialist åtnjutit. Den summa monopolbolaget utbetalade i avlösningar översteg 5 milj. kronor.

I samband med avlösningen av tilläggsrabatten till tobaksspecialisterna företogs en sänkning av den allmänna rabatten till 15 procent. I april 1922 företogs en ytterligare sänkning till 13 procent utom beträffande cigarrer. Under åren 1922—1939 var rabatten oförändrad men justerades senare nedåt i samband med höjningar av tobaksskatten.

En redogörelse för nyss omförmälda, år 1918 genomförda avlösning av tobaksspecialisternas tilläggsrabatt lämnades riksdagen i proposition (nr 192) till 1924 års riksdag, vari även förslag till omläggning av tobaksbeskattningen framlades samt såväl tobaksimportens som tobaksdetaljhandelns problem ingående behandlades. Beträffande detaljhandeln uttalade föredragande departementschefen (statsrådet Beskow) bl. a.:

Det synes mig förklarligt, att den speciella tobakshandlarkåren strävar efter att åt sina medlemmar förskaffa bästa möjliga försäljningsvillkor och på så sätt söker verka för en allmän höjning av kårens ekonomiska ställning. Naturligt är också, att uppmärksamheten därvid i första hand riktas på de rabattförmåner, som vid försäljning tillgodokomma dessa. Tobakshandlarnas existens beror emellertid i hög grad jämväl av omsättningen. Vid sådant förhållande och då över en tredjedel av tobaksspecialisterna fortfarande har en årlig omsättning, som ej uppgår till 20.000 kronor, synes mig grunden till de mindre gynnsamma förhållandena inom kåren icke vara så mycket att söka i rabatternas nuvarande läge som fastmera i åtskilliga av vederbörandes ringa handelsomsättning. Jag håller således före, att frågan om tobakshandlarnas förbättrade ställning icke kan finna sin lösning genom en reglering av rabattsatserna. Jag har anledning förvänta, att monopolbolaget icke vill underlåta tillse, att försäljningsrabatten såväl till tobaksspecialisterna som till andra återförsäljare så avväges, att den i genomsnitt täcker försäljningskostnaderna, där dessa i förhållande till omsättningen och jämväl i övrigt äro rimliga, samt därutöver lämnar skälig försäljningsvinst. Styrelsen torde sålunda vid förskjutningar i de förhållanden, som äro normerande för försäljningsrabattens bestämmande, ägna rabattfrågan vederbörligt beaktande samt därvid, så långt som är förenligt med en rationell skötsel av bolagets rörelse och nöjaktig hänsyn till allmänheten, tillgodose återförsäljarnas berättigade intressen. En fråga att av styrelsen tagas under övervägande synes mig ock vara, huru-

vida icke vissa kategorier av återförsäljare, vilka ha jämförelsevis små omkostnader och vilkas verksamhet i övrigt icke är hänförlig till handel i vanlig bemärkelse, såsom kiosker, kaféer, automater m. fl., borde kunna till förmån för övriga återförsäljare åtnöjas med något lägre rabatt.

I anslutning härtill yttrade bevillningsutskottet vid 1924 års riksdag, att utskottet å ena sidan till fullo insåge vikten av att monopolbolagets försäljningsorganisation ordnades efter ekonomiska och affärsmässiga principer till nedbringande av försäljningskostnaden, men å andra sidan hyste den uppfattningen, att även inom den ungefärliga ramen för de dåvarande försäljningskostnaderna hänsyn i något större utsträckning än dittills skulle kunna tagas till de olika handlaregruppernas behov genom lämplig differentiering av rabattsatserna. Därvid syntes uppenbarligen i främsta rummet hänsyn böra tagas till sådana detaljhandlare, som utövade tobaksvaruförsäljning såsom huvudsaklig förvärvskälla.

Riksdagen godkände utskottets uttalande.

Monopolbolagets styrelse övervägde därefter olika åtgärder till förbättring av förhållandena inom detaljhandeln men fann därvid, att en differentiering av rabattsatsen till förmån för vissa handlande skulle vara förenad med synnerliga svårigheter och ge anledning till ständiga meningskiljaktigheter mellan bolaget och dess återförsäljare. I stället framlade bolagets styrelse ett i nio punkter sammanfattat förslag om en avlösning genom kontant ersättning av de särskilda hänsyn mot tobakshandlarna, varå 1914 och 1924 års riksdagar gjort häntydan. Kostnaderna för denna avlösning skulle bäras av bolaget. Styrelsen förutsatte, att därest en överenskommelse enligt det framlagda förslaget bleve godkänd och genomförd, bolaget för framtiden skulle vara oförhindrat att i avseende å försäljning av sina produkter allenast tillämpa sådana affärsmässiga grundsatser, som bolaget funne vara riktiga.

Det framlagda avtalsförslaget innebar i huvudsak en engångsgottgörelse till de tobakshandlare, vilka år 1918 varit i monopolbolagets böcker upptagna såsom tobaksspecialister och i denna egenskap under nämnda år erhållit ersättning av bolaget.

Berörda förslag underställdes 1926 års riksdag (proposition nr 36). I sitt betänkande i ämnet erinrade bevillningsutskottet om den av 1924 års bevillningsutskott uttalade uppfattningen, att inom den ungefärliga ramen för de dåvarande försäljningskostnaderna hänsyn i något större utsträckning än dittills skulle kunna tagas till de olika handlaregruppernas behov genom lämplig differentiering av rabattsatserna. Mot en sådan åtgärds lämplighet ur merkantil synpunkt hade starka betänkligheter rests från monopolbolagets sida. Då det i propositionen återgivna förslaget till ordnande av mellanhavandet mellan bolaget och vissa återförsäljare syntes tillgodose alla de berättigade anspråk på gottgörelse, som kunde resas från deras sida, utan att därigenom åtgärder tillgripes, som ur synpunkten av

rörelsens affärsmässiga drivande befunnes vara mindre tilltalande, ansåge utskottet det kunna försvaras, att en uppgörelse träffades i huvudsaklig överensstämmelse med berörda förslag. Därest en dylik överenskommelse komme till stånd, ansåge utskottet, att bolaget helt fullgjort de särskilda förpliktelser mot tobakshandlarna, varå riksdagen år 1924 liksom år 1914 häntytt.

Riksdagen godkände utskottets ståndpunkt.

Avtal mellan monopolbolaget och Sveriges tobakshandlares riksförbund av det innehåll riksdagen godkänt träffades den 30 april 1926. De enligt detsamma utbetalade ersättningsbeloppen utgjorde tillsammans över 2 milj. kronor. Därjämte avsattes i enlighet med avtalet en fond å 600 000 kronor, som skulle förräntas efter 5 procent och av vilken avkastningen skulle användas till understöd åt f. d. tobaksspecialister, som vore i särskilt behov därav.

Några av de ordnings- och kontrollföreskrifter, som departementschefen i 1914 års proposition ansåg vara nödvändiga för tillverkningsmonopolets behöriga utövning, rörde prissättningen på tobaksvaror. Härutinnan föreslogs bl. a., att tobaksvaror icke finge försäljas till allmänheten till annat pris än det av monolets utöfvare å varan utsatta priskurantpriset.

Om grunden till förbudet att sälja varorna till annat pris än det å varorna utsatta framhöll departementschefen bl. a., att då statens inkomst av tobaken skulle uttagas genom en skatt, beräknad i vissa procent av det pris konsumenterna betalade, en fixering av priserna uppåt med nödvändighet betingades av beskattningsformens egen natur, i det nämligen ett överskridande av priskurantpriset skulle innebära, att staten komme att undandragas en del av den skatt, som för varan rätteligen borde utgå. Då det sålunda varit nödvändigt att meddela uttryckligt förbud mot *överskridande* av de bestämda priskurantpriserna, förelåge så mycket större skäl att genom stadgande av förbud jämväl mot försäljning *under* berörda priser göra dessa ovillkorligen bindande, som det sedan gammalt varit ett önskemål inom tobakshandlarkretsar att genom bestämmande av minimipris kunna begränsa den osunda konkurrens, som på ifrågavarande område gjort sig gällande.

Bestämmelser av nu angiven innebörd inflöt också i 1914 års monopolförordning.

I anledning av en framställning från Sveriges tobakshandlares riksförbund uppdrog chefen för finansdepartementet (statsrådet Wigforss) år 1933 åt särskilt tillkallade kommitterade att verkställa en undersökning rörande förhållandena inom detaljhandeln med tobaksvaror. De kommitterade framlade resultatet av sin undersökning i en år 1937 till departementschefen avlämnad *utredning om detaljhandeln med tobaksvaror*. De framhöll därvid, att deras egentliga uppgift varit att undersöka rådande

förhållanden inom nämnda handel men att de likväl icke velat underlåta att beröra också frågan, om en ändring skulle vara lämplig och i så fall på vad sätt denna borde ske. Beträffande detaljstrabattens storlek fann kommitterade, att en lägre rabatt än den tillämpade borde vara tillräcklig för flertalet återförsäljare, eftersom det av monopolbolaget genomförda kontantsystemet och de fasta detaljpriserna kraftigt bidragit till en sanering av förhållandena inom branschen. Specialtobakshandelns läge syntes således i genomsnitt vara bättre än före monoopolets införande. En effektiv och varaktig hjälp för specialtobakshandeln torde dock endast kunna åstadkommas genom en begränsning av affärernas antal. Det syntes också vara ett allmänt intresse, att tobaksaffärer med blott ringa omsättning avvecklades. Enligt kommitterades uppfattning kunde en effektiv begränsning av specialtobakshandlarnas antal icke gärna ske utan inskränkning i friheten beträffande partihandeln inom riket och i fråga om importen. Men om det stadgades, att partihandel med monopolbolagets varor och med importvaror vore förbjuden till andra än dem som fått inköpsrätt från monopolbolaget, skulle förutsättningarna för en verklig reglering av detaljhandeln med tobaksvaror föreligga. Därmed skulle man i realiteten komma in på en koncessionering av detaljhandeln. Det kunde ifrågasättas, om icke då man tidigare hos oss ställt sig avvisande till en sådan ordning de olägenheter, som ansetts vara förbundna med en sådan reglering, något överdrivits. Kommitterade ansåge i varje fall tanken förtjänt av allvarligt övervägande och hänvisade även till det förslag, som år 1930 framkommit vid överläggningar mellan representanter för monopolbolaget och Sveriges tobakshandlares riksförbund.

Sist berörda förslag till koncessionering utgick från en rabattsänkning till 10 procent, vilken rabatt monopolbolagets representanter ansåg efter en övergångstid av tre år böra gälla även för specialtobakshandlarna. Antalet återförsäljare å varje ort skulle efter hand nedbringas till det antal, som kunde anses skäligt. Innehavare av nedlagda affärer skulle erhålla understöd. Partihandel med importvaror förutsattes endast skola få förekomma med Kungl. Maj:ts tillstånd, och importgrossisterna skulle ej få sälja med rabatt till andra återförsäljare än sådana, som fått inköpskort från monopolbolaget.

Kommitterade uttalade vidare, att en dylik reglering formellt skulle komma att omfatta hela landet men i realiteten endast för städerna komme att få nämnvärd betydelse. Regeln skulle vara, att tobaksvaror endast finge förekomma till försäljning hos sådana företag, som fått tillstånd att sälja dylika varor. Detta skulle gälla såväl monopolbolagets egna varor som importerade tobaksvaror.

Kommitterade ansåg, att man genom en sanering av specialtobakshandeln därigenom att man dels för framtiden hindrade tillkomsten av nya återförsäljare, när särskilt behov därav ej förelåge, dels beredde möjlighet att nedlägga sådana redan befintliga affärer, som kunde anses överflödiga ur allmänhetens synpunkt, skulle kunna nå en så avsevärd omsättnings-

stegring för de kvarvarande specialaffärerna, att dessa i genomsnitt skulle få en förbättrad ställning, även om detaljstrabatten för dem liksom för övriga återförsäljare nedsattes till 10 procent. Under angivna förutsättningar förordade kommitterades majoritet en sådan åtgärd, även med hänsyn till önskvärdheten att kunna hålla en i stort sett enhetlig rabatt för de olika grupperna av återförsäljare. Den rabattsats, som bestämdes för monopolets varor, borde enligt kommitterades mening gälla även för importvaror, så att frestelse att särskilt framhålla dessa varor på bekostnad av de inhemska ej uppkomme.

Beträffande de grundsatser, som syntes böra tillämpas, när det gällde att bedöma, vilka återförsäljare som borde erhålla rätt att i framtiden sälja tobaksvaror, anförde de kommitterade följande.

1) *Specialtobakshandlarna*. Av dessa borde å varje ort endast så många lämnas kvar, som erfordrades för att fylla allmänhetens berättigade anspråk på bekväm tillgång till tobaksvaror. De olika affärernas läge bleve därvid avgörande, och man borde från den angivna utgångspunkten sträva efter en sådan begränsning av affärernas antal, att de kunde komma upp i en rimlig omsättning. Hänsyn borde även tagas till tobakshandlarnas personliga lämplighet och sakkunskap. Man borde alltså sträva efter att de lämpliga personerna bleve kvar och att dessa för framtiden dreve sin verksamhet i de lämpliga lokalerna.

2) *Diverseaffärer m. fl.* Beträffande tobaksförsäljningen på den rena landsbygden syntes på det hela taget någon begränsning icke böra äga rum. När det däremot gällde städer eller andra samhällen, där specialaffärer funnes, borde man pröva, om den här ifrågavarande försäljningen verkligen vore erforderlig eller lämplig. Om den inkräktade på en specialaffär, syntes den böra nedläggas. I detta sammanhang komme även i betraktande tobaksförsäljning i frisérsalonger, fruktaffärer, herrekiperingar m. m. En stark begränsning av denna försäljning till förmån för specialaffärerna syntes lämplig, bl. a. med hänsyn till att tobaksvarorna av vissa grupper av dessa återförsäljare inköptes och förvarades på ett mindre fackmässigt sätt.

3) *Näringsställen*. Näringsställen som önskade försälja tobaksvaror syntes böra givas tillstånd därtill, om icke speciella skäl skulle tala i annan riktning. Därvid åsyftades särskilt företag, som icke vore verkliga näringsställen utan endast till skenet bedreve serveringsrörelse.

4) *Kiosker*. Beträffande de kiosker, som vore förenade med ordnad servering, gällde i viss mån vad som sagts om näringsställen. I fråga om övriga kiosker syntes man ha att taga hänsyn till allmänhetens behov. Sådant kunde särskilt antagas föreligga å trafik- och nöjesplatser.

I princip borde nya specialaffärer endast få komma till stånd i undantagsfall, såsom när det gällde nybyggda kvarter och stadsdelar. Såframt det icke gällde verkliga näringsställen, syntes även i övrigt ny tobaksförsäljning endast undantagsvis böra medgivas i städer eller andra samhällen, där specialtobakshandel funnes. Helt annat vore läget beträffande landsbygden i övrigt.

Rätten att försälja tobaksvaror skulle vara personlig och begränsad till viss lokal. Vid flyttning skulle sålunda nytt tillstånd erfordras och rätten skulle icke kunna ärvas eller överlätas. Vid innehavarens död borde dock make och barn ha visst företräde till ny rättighet. Rätten skulle kunna indragas vid missbruk, t. ex. obehörig partihandel.

I fråga om nya innehavare av specialaffärer, övertagna eller nystartade, borde uppställas anspråk på viss sakkunskap hos sökanden. Denne borde kunna visa bokföringskunskap och branschkännedom, det senare förnämligast genom viss tids praktik.

Överhuvud taget borde man söka inom den nya regleringens ram så långt möjligt tillgodose den fria handelns företräden ur affärsmässig synpunkt. Man borde sträva efter att få affärerna väl skötta, och den enskilde affärsinnehavarens duglighet borde kunna giva honom en bättre ställning. Affärerna borde hållas lämpligt belägna och inredda. När en flyttning med hänsyn till förändrad bebyggelse syntes fördelaktig, borde den på lämpligt sätt underlättas.

Av det sagda framginge, att kommitterade ej avsåge en koncessionering efter samma linjer som i flertalet monopolländer, där rätt till tobaksförsäljning i allmänhet gäves såsom ett understöd eller en belöning.

Kommitterade framförde slutligen några rekommendationer beträffande vissa särskilda frågor och förordade bl. a., att *tobaksautomater* skulle få uppsättas utanför specialaffärer för försäljning av tobak under tid, då butikerna vore stängda. På detta sätt syntes behovet av kioskförsäljning av tobaksvaror efter stängningstid för framtiden komma att i viss mån minskas.

1943 års monopollagstiftning

1938 års tobakshandelsutredning

I anledning av 1937 års utredning framfördes från Tobakshandlarnas riksförbund i en skrivelse den 28 oktober 1937 till chefen för finansdepartementet önskemål om att departementschefen ville låta undersöka möjligheterna till en reformering av handeln med tobaksvaror.

Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande den 8 april 1938 tillkallade chefen för finansdepartementet sakkunniga, vilka antog namnet 1938 års tobakshandelsutredning. Denna utredning framlade som förut nämnts i december 1940 ett betänkande rörande reglering av import- och detaljhandeln med tobaksvaror (SOU 1940: 34).

I fråga om *importhandeln med tobaksvaror* förklarade sig utredningen ha kommit till den uppfattningen, att en koncentration och rationalisering av importverksamheten borde ske under statsmakternas medverkan, nämligen genom att monopolbolaget övertog jämväl importen. Efter en sådan reglering skulle det även vara lättare att vinna en lösning av problemet om en reform av detaljhandeln med tobaksvaror. Vidare skulle i och med importens monopolisering en enhetlig beskattning av alla tobaksvaror kunna införas.

Vad härefter angår *detaljhandeln med tobaksvaror* erinrades i betänkandet till en början om att statsmakterna år 1914 avsett att lämna denna handel i stort sett oberörd av monopollagstiftningen. Utredningen funne

det emellertid uppenbart, att detaljhandeln i och med tillverkningsmonopolets tillkomst på ett genomgripande sätt förändrats och detta i alldeles övervägande grad i en för handeln gynnsam riktning. Det vore otvivelaktigt, att en avsevärd sanering av detaljhandeln kommit till stånd. Det hade nu gjorts gällande, att de genom tillverkningsmonopolets införande uppkomna förutsättningarna för en sund tobakshandel äventyrats genom att detaljhandeln splittrats på för många händer. Utredningen konstaterade också, att specialtobakshandlarnas antal under en senare period företett ständigt stegring.

För att få en bild av specialtobakshandelns läge år 1938 gjorde utredningen en undersökning i form av en omfattande enquête direkt till samtliga i monopolbolagets statistik såsom specialtobakshandlare betecknade återförsäljare. Resultatet av denna undersökning redovisas å s. 212—222 i betänkandet. Innan de sakkunniga ingick på ett bedömande av det statistiska materialet, uppställde de frågan, om det allmänna ur ekonomiska eller sociala synpunkter kunde anses ha något intresse av eller någon skyldighet att ingripa för att söka förbättra arbetsbetingelserna för tobakshandlarkåren. De sakkunniga yttrade i denna del:

Vad först den ekonomiska synpunkten angår vilja vi taga bestämt avstånd från den ståndpunkten, att det för bolaget (och därmed för staten) icke skulle finnas »den ringaste anledning» att önska en ändring i rådande organisation av tobakshandeln. I den mån uppgifterna om tobakshandelns nödläge kunna anses statistiskt verifierade, kunna vi icke finna annat, än att det måste vara ett intresse just ur den synpunkt, som underströks i 1911 års betänkande, nämligen med hänsyn till det statsfinansiella resultatet av tillverkningsmonopolet, att befintliga missförhållanden inom distributionsapparaten i möjligaste mån avlägsnas. Medan antalet specialtobakshandlare allenast utgör 1/7 av monopolbolagets samtliga återförsäljare, distribueras mer än 1/3 eller 36,6 procent av bolagets tillverkning genom dessa. De äro med andra ord bolagets bästa kunder. De äro också — eller rättare sagt böra vara — på det sätt tongivande inom tobaksförsäljningen, att de genom skyltning m. m. bereda vägen för de nya märken, monopolbolaget vill tillföra marknaden.

Det har sagts, att från allmänhetens sida intet missnöje förspors med den nuvarande distributionsapparaten. Det må väl vara riktigt, att tobakskonsumenterna icke reflekterat över, huruvida distributionen kunde och borde förbättras. Därmed är emellertid icke sagt, att något missnöje med monolets varor icke yppats bland allmänheten. Var och en, som varit i tillfälle att sätta sig in i monopolbolagets fabrikation, torde vitsorda, att densamma nått en synnerligen hög nivå. Icke desto mindre har vid överläggningar med representanter för tobakshandeln uppgivits, att det än i dag förekommer, att en kund begär att få »vad som helst bara inte monolets varor». Vi vilja för vår del ej tillmäta dylika helt visst extrema fall någon som helst betydelse men vilja å andra sidan icke bagatellisera den källa till berättigat missnöje, som brister i distributionsapparaten kunna utgöra. Från andra branscher skulle förvisso kunna uppvisas många fall, då en fabrikant funnit sin försäljning allvarligt skadad av ett inkompetent handhavande av varan hos detaljisten. Att sådana skador kunna uppkomma inom en tobakshandel på låg standard synes uppenbart. När det gäller en vara av så

eminent betydelse ur statsfinansiell synpunkt som tobaken, måste då ett statsingripande inom rimliga gränser till felets avhjälpande framstå såsom i hög grad angeläget. Det måste såväl ur statens som konsumentens synpunkt vara ett intresse, att i stället för två småbutiker tätt bredvid varandra — vilka till följd av en långsam omsättning tillhandahålla illa konditionerade varor och överhuvudtaget arbeta under betryckta existensmöjligheter — få en affär av god standard. Här liksom i fråga om importhandeln synes alltså statsintresset i viss mån sammanfalla med de enskilda handlandenas önskemål.

Emellertid får nu berörda synpunkt icke drivas för långt. Tobaken måste vara en lättillgänglig vara och distributionen får ej göras för stel genom att bindas inom alltför snäva gränser. Mot intresset av att hålla detaljhandeln på en god standard får vägas intresset av en smidig, tillräckligt spridd distribution. Det gäller här att söka ett optimum mellan ytterligheterna. Det statistiska materialet ger viss ledning för bedömandet av, om den nuvarande situationen avlägsnat sig från det gynnsammaste läget i — såsom påståtts — riktning mot alltför rikliga inköpsmöjligheter. Ses frågan på längre sikt ledes tanken till en fortlöpande uppsikt över utvecklingen genom ett organ representerande de intresserade parterna.

Betraktas härefter frågans sociala sida, vilja vi framhålla en synpunkt, som tidigare icke synes ha skänkts tillbörligt beaktande. Den ståndpunkten, att det såväl ur social som statsfinansiell synpunkt vore bättre att ha en relativt liten, välbärgad och fackkunnig tobakshandlarekår än en stor, proletariserad skara av återförsäljare, synes innebära en viss generalisering av problemet. Det kan nämligen icke vara ett samhällsintresse att alltför starkt begränsa den krets av personer i små omständigheter, måhända med nedsatt arbetsförmåga — 19 procent av tobaksdetaljistera äro över 60 år gamla — som nu få en låt vara blygsam existens genom inkomsten från en tobakshandel, eventuellt såsom utfyllnad till annan inkomst. Det enda alternativet för dessa personer, om de utestängdes från tobakshandeln, vore måhända i många fall understöd från fattigvården. Även ur denna synpunkt gäller det sålunda att vid strävandena att begränsa antalet affärer gå fram med viss försiktighet.

Den lämnade historien liksom det nu sagda torde tillfyllest belysa, att förhållandena inom detaljhandeln med tobaksvaror måste anses intimt förknippade med tillverkningsmonopolets åtgöranden. Här liksom i fråga om importhandeln med tobaksvaror synes därför den ståndpunkten äga fog, att särskilda skäl för ett statligt ingripande inom denna gren av detaljhandeln föreligga, i den mån missförhållanden kunna anses vara för handen.

Av det statistiska materialet rörande detaljhandelns läge fann utredningen framgå, att antalet specialtobakshandlare med direkt inköpsrätt hos monopolbolaget ökat från 2 525 år 1933 till 3 008 år 1939, d. v. s. med drygt 19 procent, men att specialtobakshandelns andel av monopolbolagets totalförsäljning det oaktat varit densamma de båda nämnda åren (36,7 resp. 36,6 procent). Dessa siffror syntes visa, att monopolbolaget under angivna period tillämpat en mindre restriktiv politik i fråga om beviljande av rätt till inköp mot rabatt än under ett tidigare skede av bolagets verksamhet. Trots denna utveckling hade den totala omsättningen per affär åren 1933—1938 stigit med i genomsnitt över 9 000 kronor eller med nära en tredjedel av 1933 års omsättning. Nettoinkomsten per affär hade under samma period ökat från 1 812 till 2 686 kronor eller med icke mindre

än 48 procent. Inberäknat tobakshandlares egen eller makes biinkomst hade en genomsnittlig inkomstökning med drygt 1 000 kronor eller nära 39 procent inträtt, samtidigt som omkostnaderna i procent av den totala affärsomsättningen sjunkit från 8,7 till 7,5, vilket tydligen i huvudsak innebure, att den stegrade omsättningen icke medfört behov av större lokaler eller större antal biträden.

Mot bakgrunden av dessa siffror ävensom resultaten av vissa specialundersökningar avvisade de sakkunniga den i 1937 års utredning framförda tanken på att genom en ytterligare sänkning av återförsäljarnas rabatt (från dåvarande 11 till 10 procent) finansiera en inlösen av överflödiga, icke bärkraftiga affärer. Med hänsyn till det statsfinansiella läget fann de sakkunniga icke heller tänkbart att direkt medelst anslag av statsmedel bekosta en sådan inlösen. I stället uppställde de frågan om lämpligheten av *ett koncessionssystem* för detaljhandeln med tobaksvaror. Härvid betonade de sakkunniga, att redan rådande system — trots att tobakshandeln i monopolförordningen betecknats såsom »fri» — hade flera koncessionsliknande drag och att en fullständig koncessionering av tobakshandeln därför skulle innebära en mindre genomgripande förändring än beträffande en annan bransch. Emellertid anförde de sakkunniga vidare:

Det synes likväl icke kunna förnekas, att en koncessionering av handeln möter sådana betänkligheter, att fullkomligt övertygande skäl för åtgärdens absoluta nödvändighet måste förebringas, innan en dylik åtgärd kan tillstyrkas. Såsom exempelvis frågan om den yrkesmässiga automobiltrafiken visat, innefattar ett koncessionssystem allvarliga problem t. ex. i samband med överlåtelse vid dödsfall eller eljest av en koncessionerad rörelse. Dylika problem böra icke utan tvingande skäl tillskapas inom ett nytt område.

Resultatet av den statistiska undersökningen kan enligt vår mening icke anses innefatta ett godtagbart belägg för att branschen som helhet betraktad skulle befinna sig i ett så uppenbart nödläge, att en fullständig koncessionering av sociala skäl framstår som en tvingande nödvändighet.

Härmed är ingalunda sagt, att icke giltiga skäl för mindre långtgående reformer skulle vara förhanden. Även under högkonjunkturen 1938 hade mer än 1/5 av tobaksaffärerna en omsättning understigande 20 000 kronor. Inom denna grupp återfinnes utan tvivel större delen av den kategori mindre välskötta affärer, vilka det såväl ur monopolbolagets (och därmed statens) som ur konsumenternas synpunkt vore önskvärt att avlägsna. Uppenbart synes ock vara, att en fortsatt tillväxt av antalet försäljningsställen i samma takt som åren 1933—39 skulle resultera i allvarliga olägenheter.

Med hänsyn till vad sålunda anförts hade utredningsmännen funnit sig böra avvisa tanken på en fullständig koncessionering av tobaksdetaljhandeln. De sakkunniga anknöt i stället till en vid tidigare behandling av ärendet av kommerskollegium uppställd fråga, huruvida icke genom lämplig samverkan mellan monopolbolaget och tobakshandlarna en viss begränsning i nyetableringen skulle kunna genomföras. De sakkunniga yttrade härom:

Från denna utgångspunkt synes en icke oväsentlig förbättring — i varje fall på längre sikt — vara möjlig att ernå. Framhållas bör, att hela frågan komme i ett alldeles förändrat läge, om tobaksimporten monopoliserades. Man synes för närvarande böra låta sig nöja med detta steg jämte vissa övriga i det följande berörda åtgärder utom ramen för en fullständig koncessionering. Den framtida utvecklingen finge därefter visa, om strävandena mot förbättrade förhållanden inom branschen på detta sätt kunde förverkligas eller om ett radikalare ingrepp vore ofrånkomligt. Det skulle sålunda nu närmast gälla att skapa förutsättningar för att man finge visst grepp om utvecklingens förlopp.

Beträffande de *reformer utan koncessionering*, vilka sålunda åsyftats, uttalade de sakkunniga i huvudsak följande:

Självfallet utgå vi ifrån, att monopolbolaget efter importens monopolisering skulle bevilja samma rabatt för inhemska och importerade tobaksfabrikat. Den minskning av risker och ovisshetsmoment för detaljhandeln, som tillverkningsmonopolet allmänt vitsordats ha medfört för de inhemska fabrikatens del, skulle efter importens monopolisering komma att utsträckas till samtliga fabrikat. Man finge ett enhetligt rabattsystem, kreditaffärerna mellan importgrossister och detaljister komme att försvinna och det stora antalet till pris och kvalitet likvärdiga importmärken komme att nedbringas. Vidare synes lockelsen till nyetablering på grundval av andrahandsinköp väsentligt minskad, då stödet av den oavkortade rabatten å importvaror bortfaller. Konkurrenshänsyn komme heller icke att föranleda monopolbolaget till eftergifter i fråga om förnyade framställningar om inköpsrätt för affärer, vilka etablerats trots avslag på sådan framställning vid starten. Vetskapen härom torde komma att verka i hög grad återhållande i fråga om nyetablering på grundval av andrahandsinköp. Ehuru tanken på ett förbud mot andrahandsförsäljning tydligen förfaller i och med att en koncessionering av detaljhandeln avvisas, synes sålunda den ur tobakshandlarekårens synpunkt betydelsefulla förändringen, att nyetablering av specialaffärer på grundval av andrahandsinköp i huvudsak upphör, sannolikt i allt fall komma att inträda.

Vi finna alltså, att man efter importens monopolisering utan att skada monopolbolagets intressen skulle kunna anbefalla de av Kungl. Maj:t utsedda ledamöterna i bolagets styrelse att verka för att inköpsrätt mot rabatt hos bolaget allenast beviljas med varsamhet.

Från tobakshandlarehåll har framhållits, att en orsak till branschens förflackande vore att försäljning av tobaksvaror förmenats icke tarva någon som helst affärskunskap. Då därtill komme, att något större kapital icke erfordrades för att påbörja en tobaksaffär, bleve följden att personer, som saknade förutsättningar att driva annan handel, sökte sig till tobaksbranschen. Även kommerskollegium har såsom en av orsakerna till specialtobakshandelns svårigheter angivit den möjlighet näringen erbjöde personer i saknad av ekonomiska resurser och utan närmare branschkännedom att inom densamma förskaffa sig en inkomst.

Vi ha förut framhållit en synpunkt, som synes mana till försiktighet vid bedömandet av vad sålunda anförts, nämligen att på detta område icke bör resas onödiga hinder för personer i små omständigheter att vinna sin bärgning genom eget arbete. Bland annat på denna grund ha vi ställt oss avvisande till tanken på att nu företaga en kraftigare beskärning av antalet återförsäljare. Men ser man framåt, torde intresset av att få en god standard på tobaksaffärerna väga starkare. Vi finna oss därför kunna förorda, att i nyssnämnda instruktion även förekrives, att ny inköpsrätt företrädesvis bör tillstyrkas för personer med *sakkun-*

skap inom branschen eller annan affärskunskap, därvid vi i första hand åsyfta förutvarande biträden i tobaksaffärer.

En annan utväg, som relativt snabbt synes kunna leda till en rationalisering av specialtobakshandeln, vore att vid ny bebyggelse i städer och stadsliknande samhällen i stället för att bereda tillträde för personer utom branschen förmedla en *utflyttning* av ogynnsamt belägna affärer i andra delar av samhället. Ett dylikt förfarande, vartill motsvarigheter icke torde saknas inom andra grenar av detaljhandeln, synes för specialtobakshandelns del med hänsyn till nu rådande förhållanden på åtskilliga orter innefatta särskilt stora möjligheter att medföra förbättringar för återförsäljarna utan att skada allmänhetens intressen. Såsom av det föregående framgår, skulle de möjligheter till höjande av tobaksaffärernas standard, ett dylikt förfarande innebär, enligt vår uppfattning även vara till fördel för monopolbolaget och statsverket.

Såsom en osund tendens inom specialtobakshandeln torde kunna betecknas de låta överlåtelse av tobaksaffärer, som synas förekomma särskilt i storstäderna. En person startar med otillräckligt kapital och bristfällig affärskunskap en tobaksaffär; när kapitalet förbrukats träder en ny innehavare till, som i sin tur efter ett eller annat år överlåter affären till ytterligare en annan. Trots dylika affärers bristande bärkraft torde viss ersättning för »goodwill» ofta erläggas utöver inlösen av lager och inventarier. Det synes oss vara ett önskemål, att i någon form en officiell kontroll över dylika överlåtelse skapas. Man skulle med andra ord, då överflyttning av inköpsrätten till ny affärsinnehavare begäres, efter undersökning kunna giva den gamle innehavaren det beskedet, att då affären uppenbarligen saknar bärkraft bör den *nedläggas*, såvida icke den gamle innehavaren själv önskar fortsätta verksamheten. Komme affären då att upphöra, borde tobakshandlarnas riksförbund ha intresse av att träda emellan för avveckling av de värden, som ligga i lager och inventarier. Något lojalt krav på goodwillersättning skulle med ett sådant förfarande icke trädas för nära.

Monopolbolagets styrelse har uttalat farhågor för, att ökade befogenheter för bolaget med avseende å detaljhandelns reglerande skulle försvåra bolagets strävanden att ernå ett friktionsfritt förhållande till återförsäljarna och till allmänheten. Detta uttalande föranleddes nu av framställt förslag om fullständig koncessionering av detaljhandeln. Inför de mindre långtgående åtgärder, vi här förordat, synes väl dessa farhågor böra minska i styrka. Vidare bör framhållas, att importens monopolisering torde vara ägnad att undanröja vissa intressemot-sättningar hos bolaget och tobakshandlarnas organisation. Detta oaktat finna vi den av bolaget framförda omständigheten värd beaktande. Vi finna därför lämpligt föreslå, att ett särskilt *rådgivande organ* tillskapas, innefattande representanter för monopolbolaget och detaljhandlarna med tobaksvaror samt med en utomstående, ojävig ordförande. Vid behandlingen av de i det föregående åsyftade frågorna rörande nyetablering, utflyttning till nybebyggda kvarter eller stadsdelar, överlåtelse av inköpsrätt m. m., skulle detta organ konsulteras, verkställa erforderliga undersökningar, avgiva yttrande rörande vilka personer, som borde givas företräde till inköpsrätt, o. s. v. Till detta organ skulle affärsinnehavare, som önskade överlåta, flytta eller nedlägga sin affär, kunna anmäla detta förhållande för reglering vid uppkommande möjlighet därtill.

I föregående avdelning ha vi förordat inrättandet av en rådgivande nämnd i fråga om importen av utländska tobaksfabrikat. Vi finna det ligga nära till hands, att nu angivna uppgifter anförtros samma nämnd. — — — Tobaksnämnden skulle sålunda ha att till monopolbolagets styrelse avgiva begärda yttranden rörande beviljandet av ny inköpsrätt, överlåtelse av sådan rätt till ny affärsinne-

havare eller flyttning av tobakshandeln. Nämnden skulle också äga att av eget initiativ avgiva framställningar i dylika frågor till bolaget. Återförsäljarna skulle äga rätt att hänvända sig till nämnden med sina önskemål.

Om den framtida *rabattsättningen* gjorde utredningen vissa uttalanden av principiell innebörd. De sakkunniga anförde bl. a.:

Vi ansluta oss helt till den uppfattning, som redan år 1921 uttalats av monopolbolaget, nämligen att frågan om rabattens skälighet måste bedömas med hänsyn till det arbete, det behov av kapital och den risk, som är förenad med tobaksdetaljhandeln. Självfallet bör även eftersträvas, att bruttoinkomsten minskad med skäliga omkostnader för en butik av sådan standard, som motsvarar gängse krav på butikshandel överhuvudtaget i vårt land, i allmänhet utgör en nöjaktig inkomst med hänsyn till affärsinnehavarens förutsättningar. Ur denna synpunkt synes anledning föreligga att iakttaga försiktighet vid jämförelser med tobaksförsäljningens villkor i främmande länder.

Även om förutsättningar nu skulle uppkomma, att i viss mån hålla tillbaka antalet försäljningsställen, synes emellertid fog saknas för den redan förut på sina håll hävdade ståndpunkten, att affärsresultatet skulle vara helt beroende av monopolbolagets rabattpolitik. Betraktar man de individuella fallen, är det utan vidare klart, att driftigheten och affärsdugligheten fälla utslaget. Men även om frågan betraktas från hela tobakshandlarkårens synpunkt, måste fasthållas, att det nu lika litet som före tillverkningsmonopolets införande kan vara fråga om att tillförsäkra detaljhandlarna en tillfredsställande bärgning enbart av tobaksförsäljning. — — —

Vi ha förut hävdad den meningen, att det såväl ur social som statsfinansiell synpunkt är ett intresse att påtagliga missförhållanden inom detaljhandeln ifråga avlägsnas, men tobakshandlarna kunna lika litet som andra affärsidkare kräva, att statsmakterna skola befria dem från alla bekymmer för utkomsten.

Om *andrahandsförsäljningen* yttrade de sakkunniga:

Vi ha förut framhållit, att ehuru tanken på ett förbud mot andrahandsförsäljning förfaller i och med att en koncessionering av detaljhandeln avvisas, den ur tobakshandlarkårens synpunkt betydelsefulla förändringen likväl i och med importens monopolisering torde inträda, att nyetablering av specialaffärer på grundval av andrahandsinköp i huvudsak upphör.

Vad andrahandsförsäljningen i övrigt angår, bör till en början framhållas, att viss del av denna försäljning — till lanthandlare — är att anse som fullt lojal och att varje skäl till inskränkningar i denna handel saknas. Beträffande de önskemål om inskränkningar, som med avseende å en annan del av andrahandsförsäljningen framställts från tobakshandlarnas sida, bör vidare ihågkommas, att det i stor utsträckning är kårens egna medlemmar, som bedriva denna försäljning. I den mån missförhållanden härutinnan kunna anses föreligga, bottna dessa sålunda icke i statsmakternas åtgöranden utan främst i bristande lojalitet bland tobakshandlarna själva gentemot kårens gemensamma intressen.

Vad särskilt *kioskhandeln med tobaksvaror* beträffade ansåg utredningen, att därmed sammanhängande spörsmål borde upptagas till behandling i samband med en kommande butikstängningslagstiftning. Utredningen framhöll emellertid som sin principiella ståndpunkt, att det lika litet med hänsyn till tobakskonsumenterens intressen som ur statsfinansiell synpunkt kunde vara lämpligt, att betingelser skapades för en ökning av kioskernas

andel i tobaksförsäljningen och därmed förutsättningarna för en butiks-handel med tobaksvaror av god standard minskades.

De sakkunniga berörde slutligen den i 1937 års utredning framförda tanken på *automathandel med tobaksvaror* och erinrade om den ståndpunkt till förevarande fråga, som intagits av 1939 års lagtima riksdag (se härom i det följande), nämligen att automathandeln icke finge omfatta tobaksvaror. De sakkunniga fann icke anledning ifrågasätta, att spørsmålet i detta sammanhang skulle givas en annan lösning.

Remissyttranden

Över betänkandet avgavs, efter remiss, utlåtanden av *statskontoret*, *generaltullstyrelsen*, *kontrollstyrelsen* och *kommerskollegium* — vid vars utlåtande fogats yttranden av rikets *samtliga handelskammare* utom handelskammaren i Visby — *Sveriges köpmannaförbund* och *Kooperativa förbundet*. Yttranden avgavs vidare av *aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet*, *Tobakshandlarnas riksförbund*, *Svenska tobaksengrossisternas förening*, *Tobaksimportörernas kontors- & lagerpersonals förening*, *Tobaksimportförsäljareföreningen*, *Svenska tobaksagenters förening* och *Svenska tidningsutgivareföreningen*. En framställning i anledning av betänkandet inkom jämväl från *Sveriges kioskdkares riksförbund*.

De i betänkandet framlagda förslagen rörande detaljhandeln med tobaksvaror avstyrktes av statskontoret, handelskamrarna i Stockholm och Norrköping, Kooperativa förbundet, aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet, Svenska tidningsutgivareföreningen och Sveriges kioskdkares riksförbund, medan de av utredningsmännen förordade åtgärderna med eller utan reservationer tillstyrktes i övriga till departementschefen inkomna yttranden, där ifrågavarande spørsmål upptagits till behandling.

Efter hemställan av departementschefen framlade *monopolbolagets styrelse* i skrivelse den 19 juni 1942 — under vidhållande av ståndpunkten att statliga åtgärder vore opåkallade — ett alternativt reformförslag. Beträffande detaljhandeln med tobaksvaror uttalade styrelsen sitt tvivel på att utredningsmännens förslag skulle leda till den önskade begränsningen av försäljningsställets antal, så länge icke ett förbud mot andrahandsförsäljning infördes. Utan stöd i gällande författning vore det fåfång möda att försöka effektivt hindra tillkomsten av nya återförsäljare. Detta förhållande bestyrktes av monopolbolagets mångåriga erfarenhet av detta spørsmål. Godtoges denna uppfattning, tvingades man i realiteten in på en koncessionering av tobakshandeln. Därest en reformering av tobaksdetaljhandeln skulle anses ofrånkomlig, förordade styrelsen således en fullständig koncessionering framför de av utredningen ifrågasatta åtgärderna. Därvid borde en utgallring omedelbart ske av de småaffärer, som förde en tynande tillvaro och vilkas existens enligt styrelsens uppfattning

utgjorde källan till de dåvarande klagomålen. — I fråga om importhandeln framlade styrelsen det förslag om detaljstimporens bibehållande — men med ett av monopolbolaget fastställt utförsäljningspris, innefattande en försäljningsvinst motsvarande återförsäljarrabatten på bolagets egen tillverkning — som sedan upptogs av departementschefen i propositionen till 1943 års riksdag.

Det av monopolbolagets styrelse framlagda förslaget avstyrktes i samtliga avgivna yttranden. *Tobakshandlarnas riksförbund* instämde med monopolbolaget däri, att ett fullständigt koncessionssystem effektivare skulle fylla det som önskvärt ansedda syftet, nämligen en begränsning av återförsäljarnas antal, men ansåg, att även 1938 års utrednings förslag med närmare angivna kompletterande åtgärder kunde leda till den önskvärda begränsningen. — Jämväl *handelskammaren i Malmö* och *Sveriges köpmannaförbund* förordade en nyetableringskontroll på grundval av det i betänkandet framlagda förslaget, kombinerad med en utgallring och inlösen av övertaliga och dåligt lönsamma småaffärer.

Kommerskollegium förklarade sig vidhålla en av kollegium tidigare hävdad uppfattning, att lösningen av tobaksdetaljhandelns problem borde sökas genom en frivillig samverkan mellan monopolbolaget och detaljhandelns organisationer. För att göra en frivilligt åstadkommen begränsning mera effektiv kunde man, såsom *Tobakshandlarnas riksförbund* föreslagit, stadga att andrahandsförsäljning finge ske endast till vederbörligen registrerad tobakshandlare. Kollegium ville icke motsätta sig, att därjämte tillämpades ett inlösningsförfarande av den art, som monopolbolagets styrelse skisserat.

Kooperativa förbundet hävdade slutligen i ett utförligt yttrande, att en rationalisering av tobaksdetaljhandeln icke kunde åstadkommas på vare sig den av monopolbolagsstyrelsen eller den i betänkandet föreslagna vägen. En verklig förbättring av tobakshandlarnas ställning vunnes ej genom förvandlingen till ett slutet skrå utan därigenom, att tobakshandlarna eftersträvade att öka sin omsättning genom att sälja andra varor, vilkas försäljning i butikshygieniskt avseende ginge att förena med tobaksvaror.

1943 års riksdag

I proposition (nr 200) till 1943 års riksdag framlade chefen för finansdepartementet (statsrådet Wigforss) förslag till lag angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror. Rörande *tobaksimporten* yttrade *departementschefen* däri bl. a.:

Efter att ha tagit del av de sakkunnigas överväganden och de över betänkandet avgivna yttrandena har jag kommit till den uppfattningen, att en utvidgning av tobaksmonopolet att omfatta även importen utgör frågans mest rationella lösning. Att enbart en lindrigare skattebelastning på importvarorna eller ett på kombina-

tion av tull och skatt grundat beskattningssystem icke skulle innefatta någon utväg ur de föreliggande svårigheterna, synas mig de sakkunniga ha klarlagt. I likhet med utredningsmännen ser jag även ett skäl för en monopolisering av tobaksimporten däri, att en sådan åtgärd skulle innefatta en viss förenkling av spørsmålet om detaljhandeln med tobaksvaror.

Vid en monopolisering av tobaksimporten anser jag, i likhet med de sakkunniga, angeläget, att garantier vinnas för att tobaksimporten i monopolbolagets hand icke blir tillbakasatt till förmån för den egna tillverkningen, vare sig man nu därvid vill lägga huvudvikten vid importens betydelse såsom en för den inhemska tillverkningen stimulerande konkurrensfaktor eller vid konsumenternas intresse av att beredas tillgång även till utländska tobaksfabrikat. Även monopolbolaget självt, liksom de hörda näringsorganisationerna, har för övrigt understrukit vikten av tobaksimportens vidmakthållande. Olika utvägar till vinnande av detta syfte ha angivits. I likhet med monopolbolagets styrelse och åtskilliga av näringsorganisationerna finner jag utredningsmännens uppslag, att genom prissättningen hålla importens kvantitet inom viss lagstadgad ram, knappast innefatta någon praktiskt genomförbar lösning. Jag ansluter mig i stället till det i monopolbolagets utlåtande skisserade systemet för importens handhavande, vilket innebär rätt för detaljhandeln att mot samma återförsäljarrabatt som å bolagets egna varor hos bolaget rekvirera utländska tobaksfabrikat utan annan begränsning än den, som ett av riksdagen fastställt högre skattetryck å importvarorna innebär. Den lämpliga avvägningen av skattetrycket blir, såsom monopolbolaget framhållit, en väsentligt förenklad fråga sedan hänsynen till enskilda engrosimportörer bortfallit.

Monopolbolagets alternativa förslag till importfrågans lösning innefattar även i ett annat hänseende en modifikation av sakkunnigförslaget, nämligen därutinnan, att den s. k. detaljimporten skulle få fortbestå, ehuru med begränsade vinstmöjligheter. Jämväl på denna punkt biträder jag monopolbolagets mening. Att detaljimporten icke skulle berättigas kalkylera med högre vinstmarginal än vid försäljning av inhemska tobaksvaror, har framkallat kritik från åtskilliga håll. Enligt min uppfattning bör emellertid någon ändring av monopolbolagets förslag i detta hänseende icke vidtagas. Det bör framhållas, att vissa av de nuvarande engrosföretagen vuxit fram ur större detaljaffärer. Importen har till en början skett i syfte att sälja de utländska märkena i den egna butiken, men sedan varorna börjat bli mera allmänt efterfrågade, har importören börjat sälja dem även till andra detaljister och importörrelsen sålunda övergått till att bli engroshandel. Skulle nu en detaljimport med större vinstmöjligheter än försäljningen av inhemska varor tillåtas fortbestå, kunde häri befaras ligga fröet till en ny engroshandel, vilken i en framtid kunde leda till en situation liknande den, som det nu framlagda reformförslaget åsyftar att avveckla. Att tillåta en fri vinstkalkylering och samtidigt förknippa rätten till detaljimport med förbud mot andrahandsförsäljning, såsom i ett par yttranden ifrågasatts, synes mig vara en föga tilltalande utväg, då ett dylikt förbud tydligen skulle förutsätta en besvärande övervakning och anställande av åtal vid överträdelser, något som otvivelaktigt skulle skapa irritation och missnöje. Slutligen bör märkas, att detaljimportören efter den särskilda vinstmöjlighetens bortfallande tydligen finge inrikta sig på en verklig kvalitetskonkurrens med monopolbolaget.

Skulle sålunda detaljistens intresse för en egen import begränsas till önskemålet att locka kunder till affären genom tobaksfabrikat av god beskaffenhet, till vilka han ägde ensamförsäljningsrätt, synes det tydligt, att detaljimportens värde såsom garanti för tobaksimportens fortbestånd bleve tämligen begränsat.

En viss fördel synes mig dock detaljistimportens bibehållande innebära. Vid försöken att vinna ytterligare garantier för en tobaksimport av lämplig beskaffenhet och omfång synes mig emellertid ligga nära till hands att tillskapa ett organ vid sidan av monopolbolaget, med uppgift att, såsom de sakkunniga uttala, tillse, att konsumenternas och detaljhandlarnas skäligen anspråk på urval av importerade tobaksvaror av god beskaffenhet beaktas.

I fråga om *detaljhandeln med tobaksvaror* erinrade departementschefen om att syftet med 1938 års utredning i denna del främst varit att få klarlagt, på vad sätt betingelserna för specialtobakshandeln — vilken så gott som uteslutande återfunnes i städer och stadsliknande samhällen — skulle kunna förbättras genom en begränsning av antalet tobaksaffärer.

Departementschefen anförde vidare:

Av det förebragta statistiska materialet ha de sakkunniga dragit den slutsatsen, att en fullständig koncessionering av tobaksdetaljhandeln — en åtgärd som i och för sig ansetts möta starka betänkligheter — icke med hänsyn till branschens genomsnittliga läge kunde anses av sociala skäl nödvändig. Denna slutsats överensstämmer med en så gott som enhällig uppfattning bland de i ärendet hörda myndigheterna och näringsorganisationerna. Icke heller för egen del finner jag anledning intaga en annan ståndpunkt.

Emellertid ha de sakkunniga vidare understrukt, att icke mindre än omkring 500 nya tobaksaffärer tillkommit under åren 1933—39 och att även under högkonjunkturåret 1938 mer än en femtedel av tobaksaffärerna hade en omsättning understigande 20 000 kronor. Att, såsom de sakkunniga uttala, en fortsatt tillväxt av antalet försäljningsställen i samma takt som under nyssnämnda period skulle resultera i allvarliga olägenheter, är även enligt min uppfattning tydligt. Det synes mig också framstå som en påtaglig fördel, även ur det allmännas synpunkt, om ett antal av de minst lönsamma småaffärerna kunde utgallras. Att tobakshandelns läge, såsom utredningsmännen påpekat, är intimt förknippat med monopolbolagets åtgöranden och därför påkallar statsmakternas uppmärksamhet på ett helt annat sätt än förhållandena inom andra branscher av detaljhandeln finner jag uppenbart. Den i vissa yttranden hävdade meningen, att frågan borde av statsmakterna lämnas åt sitt öde, kan jag sålunda icke dela.

Samtidigt som de sakkunniga tagit avstånd från koncessionstanken ha de, på sätt i det föregående angivits, förordat vissa mindre genomgripande åtgärder utom ramen för en fullständig koncessionering. Mot dessa förslag ha väsentligen två anmärkningar riktats, nämligen å ena sidan att någon reell skillnad mellan ett koncessionssystem och det av utredningsmännen föreslagna icke skulle föreligga och å andra sidan att bibehållandet av rätten till andrahandsförsäljning skulle äventyra resultatet av de i betänkandet angivna åtgärderna.

Vad förstnämnda invändning angår, torde för påvisande av, att en betydande skillnad mellan en fullständig koncessionering och de sakkunnigas linje verkligen föreligger, vara tillfyllest att hänvisa till de konsekvenser av framför allt ekonomisk art, med vilka monopolbolagets styrelse vid sin fortsatta utredning i ämnet funnit ett koncessionssystem vara förenat. Om likväl icke kan förnekas, att ett sådant system, som de sakkunniga tänkt sig, företer åtskilliga koncessionsliknande drag, kan detta med ungefär samma fog sägas om nu rådande ordning.

Kvar står emellertid att de sakkunnigas förslag innebär bibehållande av rätten till andrahandsförsäljning och mot detta förhållande är, såsom nyss anmärkts, den andra mera väsentliga anmärkningen mot förslaget riktad. Utredningsmännen

ha ansett risken för en icke önskvärd nyetablering, grundad på andrahandsinköp, väsentligt minskad i och med importens monopolisering, men monopolbolagets styrelse har dragit riktigheten av denna uppfattning i tvivelsmål. Det kan synas tveksamt vilkendera av dessa uppfattningar, som äger störst fog. För egen del finner jag emellertid icke monopolbolagets invändning tillräckligt vägande, för att jag med hänsyn till denna skulle vara benägen att förkasta det förslag, utredningsmännen framlagt. I likhet med utredningsmännen finner jag tvärtom skäl för antagandet, att, sedan importen i huvudsak monopoliserats, konkurrens-hänsyn icke — såsom under åren närmast före kriget synes ha varit fallet — skulle behöva föranleda monopolbolaget till eftergifter vid förnyade framställningar om inköpsrätt för affärer, vilka etablerats trots avslag på sådan framställning vid starten. Återhållsamhet vid beviljande av inköpsrätt mot rabatt hos bolaget skulle då icke behöva skada bolagets intressen.

Huvudinnebörden av det förslag, jag på grundval av betänkandet vill förorda, är sålunda, att nya direktiv godkännas med avseende å monopolbolagets handhavande av distributionsfrågan. Stadgandet i monopolförordningen om tobakshandelns frihet — vilket i sin kategoriska utformning onekligen redan nu står i en tämligen markant motsättning till de verkliga förhållandena — synes mig då böra utbytas mot en bestämmelse, vari positivt gives uttryck åt, att monopolbolaget skall anordna sin varudistribution på sådant sätt, att försäljningsstäl-lenas antal anpassas med hänsyn till möjligheten för tobakshandlarna att uppnå en rimlig omsättning, i den mån så kan ske utan tillbakasättande av konsumenternas och monopolbolagets intressen. En dylik bestämmelse skulle främst taga sikte på den fortsatta utvecklingen. Dess förverkligande skulle emellertid otvivelaktigt underlättas och påskyndas, om monopolbolaget anslog medel till en omedelbar inlösen på frivillighetens väg av de sämst ställda småaffärerna, en åtgärd som jag för egen del — såsom redan antytts — skulle finna önskvärd.

I detta sammanhang förtjänar påpekas, att för den händelse en tendens till nyetablering av tobaksaffärer på grundval av andrahandsinköp i motsats till vad utredningsmännen antagit i fortsättningen skulle framträda trots engrosimportens bortfallande, möjlighet att stävja en sådan utveckling till vinnande av syftet med den nyss angivna bestämmelsen icke torde saknas. Monopolbolagets återförsäljare tillerkännas redan nu allenast rätt *tills vidare* att mot rabatt försälja bolagets varor. Skulle nu en tobakshandel etableras, oaktat monopolbolaget funnit affärens tillkomst olämplig och fördenskull vägrat affärens innehavare inköpsrätt mot rabatt, torde den återförsäljare, som befinnes genom andrahandsförsäljning förse den nya affären med tobaksvaror, lämpligen böra tillhållas att upphöra därmed vid äventyr att eljest icke få kvarstå som återförsäljare åt bolaget. Blotta vetskapen om en sådan risk torde verka återhållande för den, som till äventyrs skulle överväga att på angivet sätt sabotera strävandena efter sunda förhållanden inom tobakshandeln. Att det här angivna förfarandet allenast undantagsvis skulle behöva tillgripas, lär emellertid framgå därav, att antalet tobaksaffärer, vilkas rörelse grundas på inköp från engrosimportörer och på andrahandsinköp, för närvarande är mycket ringa. Att antalet skulle öka efter engrosimportens inlösen förefaller icke sannolikt.

Departementschefen tillade, att han icke kunde finna annat än att ett inrättande av en *statens tobaksnämnd* borde kunna innefatta en värdefull möjlighet till ett allsidigt bedömande av de olika intressenternas krav och en avlastning av statsmakternas befattning med återförsäljarpartens önskemål. Han förordade därför inrättande av en dylik nämnd.

I propositionen diskuterades vidare möjligheten att *differentiera rabattsatserna* för olika återförsäljargrupper, eftersom återförsäljarrabattens storlek skulle kunna bli av en helt annan betydelse för tobakshandelns lönsamhet, därest förhoppningarna om en verksam kontroll över nyetablettingen genom de i propositionen förordade åtgärderna infriades. Enligt departementschefens åsikt kunde skäl anföras till stöd för en sådan åtgärd.

Departementschefen yttrade härom vidare:

Svårigheten att genomföra en rabattdifferentiering ligger främst i den oklarhet, som vidlåder begreppet specialtobakshandlare. Såsom monopolbolagets styrelse i sin utredning påpekat, har någon skarpt markerad gräns mellan tobaksaffärer, å ena, samt pappers-, herrekiperings- och diverseaffärer, å andra sidan, aldrig funnits. Mest renodlad framträder otvivelaktigt typen specialtobaksaffärer i de största städerna. En tendens bland tobakshandlarna att utvidga sitt varuurval har emellertid ansetts göra sig märkbar på senare år. Kooperativa förbundet har rent av i en fortsatt utveckling på denna linje velat se lösningen av tobakshandelns svårigheter, medan monopolbolaget vid uppdragandet av riktlinjer för en koncessionerad tobakshandel ansett specialtobakshandelns återförande till ett mera begränsat varuurval eftersträvansvärt. I förevarande sammanhang torde — såsom monopolbolagets styrelse framhållit och även de sakkunniga synas ha utgått ifrån — berörda oklarhet hos begreppet specialtobakshandlare få anses sakna betydelse, enär de kategorier av återförsäljare, vilkas förhållanden den nu avsedda reformen främst skulle syfta till att förbättra, i huvudsak torde sammanfalla med den återförsäljargrupp, som i monopolbolagets statistik redovisas under rubriken specialtobakshandlare. Om åter en rabattdifferentiering bleve aktuell, skulle frågan om en gränsdragning mellan olika kategorier av återförsäljare på ett helt annat sätt ställas på sin spets. Skulle monopolbolaget och tobakshandlarnas riksorganisation i sitt samarbete med statens tobaksnämnd finna önskvärt och möjligt att påverka utvecklingen i sådan riktning, att en klarare avgränsning av typen specialtobaksaffär uppkomme, är det å andra sidan tydligt, att spörsmålet om en rabattdifferentiering komme i ett förändrat läge.

I specialmotiveringen till 4 kap. i lagförslaget anfördes beträffande *prissättningen å de enskilt importerade tobaksvarorna*:

Priskurantpriset å vara, som införes enligt lagförslagets 29 §, har i förslaget angivits till summan av varans inköpspris, kostnaden för dess införande till riket, den å varan belöpande skatten samt ett belopp motsvarande den återförsäljarrabatt, som skolat utgå därest varan tilhandahållits av monopolets utöware. Härtill torde allenast behöva anmärkas, att uttrycket »kostnaden för varans införande till riket» bör givas en restriktiv tolkning. Uttrycket åsyftar direkta utgifter för frakt, för försäkring av varan under transporten till riket samt för anbringandet av kontrollstämpel. Under fraktkostnad bör inrymmas utgifter för lossning o. dyl. samt transport till tobaksskattelager eller den lokal, där varan eljest omhändertages av monopolets utöware innan den ställes till importörens förfogande. Där- emot synes importörens kostnad för hållande av tobaksskattelager icke böra få medräknas. Uppenbarligen skall vid priskurantprisets fastställande heller icke tagas hänsyn till de kostnader för detaljistens rörelse i övrigt, som må kunna anses belöpa på hans importverksamhet. Ersättning härför ingår i den bruttovinst, priskurantpriset inrymmer.

Några särskilda förslag rörande *kiosk-, automat- eller annan »fritids-handel»* med tobaksvaror framlades icke i propositionen.

Sammansatta bevillnings- och första lagutskottet tillstyrkte — med viss ändring i fråga om övergångsbestämmelserna — i sitt utlåtande (nr 2) i anledning av nu ifrågavarande proposition de av departementschefen framlagda förslagen såväl i fråga om reglering av importen av tobaksvaror som beträffande tobaksdetaljhandelns ordnande. I sistnämnda hänseende fann utskottet i likhet med departementschefen uppenbart, att statsmakterna på ett helt annat sätt än beträffande andra branscher inom detaljhandeln hade anledning att taga befattning med de svårigheter, som uppstode inom detaljhandeln med en vara, vars tillverkning — och därefter i stort sett även införsel — monopoliserats. I anledning av att i en motion yrkats bl. a., att detaljstimporthörerna skulle tillåtas att fritt bestämma utförsäljningspriset på de egna importmärkena, yttrade utskottet:

Med avseende på denna fråga ansluter sig utskottet obetingat till departementschefens ståndpunkt, att en sådan frihet för detaljstimporthörerna, som motionären påyrkat, icke kan ifrågakomma, då under skyddet av ett dylikt medgivande en ny engroshandel kunde växa fram och ett nytt inlösningsspörsmål inom en måhända icke alltför avlägsen framtid uppkomma. Att kombinera en rätt till fri vinstkalkylering med förbud mot försäljning av importvarorna annat än i den egna butiken, finner utskottet i likhet med departementschefen icke tilltalande.

Riksdagen godkände *utskottets* utlåtande. I överensstämmelse med riksdagens beslut utfärdades därefter lag den 11 juni 1943 (nr 346) angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror, förordning samma dag (nr 347) om vissa ersättningar vid införande av statsmonopol å importen av tobaksvaror, instruktion samma dag (nr 350) för statens tobaksnämnd, kungörelse den 30 juni 1943 (nr 429) med vissa bestämmelser rörande tillämpningen av lagen den 11 juni 1943 angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror ävensom åtskilliga andra följdförfattningar. Monopollagen liksom instruktionen för statens tobaksnämnd trädde i kraft den 1 juli 1943.

Tobakshandelsfrågor i butikstängningslagstiftningen

1939 års butikstängningslag

1939 års butikstängningslag, som avlöste en lag år 1919 om begränsning av tiden för idkande av handel och viss annan rörelse, byggde i huvudsak på ett av arbetstidsutredningen angående affärs- och kontorsanställda i december 1937 avgivet betänkande med förslag till bl. a. en butikstängningslag (SOU 1937: 55). Förslag till dylik lagstiftning underställdes riksdagens prövning genom proposition (nr 96) till 1939 års lagtima riksdag.

Enligt departementsförslaget skulle från lagens tillämpning undantagas

bl. a. *försäljning av tobaksvaror* i förpackning från *automatapparat*, som vore uppsatt utanför butik, där sådana varor salufördes, och som handhades av butiksinnehavaren. Automathandeln hade nämligen i rättspraxis ansetts falla under bestämmelserna i 1919 års butikstängningslag, ehuru denna lag icke innehöll något särskilt stadgande därom.

Efter förslag av vederbörande utskott fann emellertid riksdagen, att tillräckliga skäl icke förelåge att utvidga automathandeln till att avse — förutom konfektyrer och färsk frukt — jämväl tobaksvaror.

Genom 1939 års butikstängningslagstiftning genomfördes för *den övriga fritidshandeln med tobaksvaror* — särskilt kioskers rätt att sälja sådana varor — i huvudsak den reglering, som återfinnes i nu gällande butikstängningslag av år 1948. Denna reglering innebar, såsom arbetstidsutredningen framhöll, en i förhållande till tidigare lagstiftning avsevärd inskränkning i allmänhetens möjligheter att tillhandla sig tobaksvaror efter den vanliga butikstiden. I det varusortiment — det s. k. kiosksortimentet — för vilket tillstånd till försäljning utom vanlig affärstid borde meddelas, såframt icke särskilda skäl till annat föranledde, medtogs icke tobaksvaror. För tillstånd till försäljning av dylika varor erfordrades antingen att försäljningen skulle äga rum i samband med *nöjeställning, idrottstävling, friluftsbad och dylikt* (11 § 3 mom. 3/) eller i direkt anslutning till *station för järnvägs- eller lufttrafik* eller för *mer betydande sjö-, spårvägs- eller busstrafik* i den mån försäljningen kunde anses betingad av de resandes behov (11 § 3 mom. 4/). Även i andra än de nu angivna fallen kunde dock tillstånd, varom här är fråga, meddelas, om *synnerliga skäl* därtill förelåge (11 § 3 mom. andra stycket). Vid prövningen av ansökan skulle liksom enligt nu gällande lag hänsyn tagas till å ena sidan det gagn för allmänheten och å andra sidan de olägenheter för annan handel, som skulle uppkomma vid bifall till framställningen.

Departementschefen hade i denna del anfört:

Vad frågan om tobakshandeln i kiosker i allmänhet angår, finner jag mig för närvarande icke kunna till prövning upptaga spörsmålet om att i lagen inskriva rätt att giva tillstånd till sådan handel i dessa kiosker — vilket skulle innebära, att tobaksförsäljarnas antal med säkerhet skulle bli i mycket hög grad ökat — då arbetet för närvarande pågår inom en av Kungl. Maj:t för utredning rörande import- och detaljhandeln med tobaksvaror tillsatt kommitté, till grund för vars verksamhet en utredning föreligger, enligt vilken en effektiv och varaktig hjälp åt tobakshandeln torde kunna åstadkommas endast genom en begränsning av tobaksförsäljarnas antal. Så snart denna kommitté fullgjort sitt uppdrag, synes emellertid frågan om tobakshandeln i kiosker i allmänhet böra upptagas till prövning och avgörande.

Andra lagutskottet hade i närmare anslutning till rådande förhållanden och i avvaktan på utredningens slutförande föreslagit, att kiosker och liknande försäljningsställen skulle få sälja även tobaksvaror, dock endast under vanlig affärstid, men detta förslag avvisades av riksdagen.

1939 års butikstängningslag trädde i kraft den 1 januari 1940 och gällde t. o. m. den 31 december 1942.

1942 års butikstängningslag

Den år 1939 antagna lagen efterföljdes av 1942 års butikstängningslag, som också erhöll en treårig giltighetstid. Denna lag grundade sig på en av 1941 års arbetstids- och butikstängningskommittés verkställd utredning. Förslag till lagen framlades genom proposition (nr 349) för 1942 års riksdag. Lagförslaget, vilket i stort sett överensstämde med 1939 års lag, antogs av riksdagen i huvudsak oförändrat.

De sakkunniga framhöll i fråga om 11 § i lagförslaget, att det i 3 mom. första stycket begagnade uttrycket »olägenheter för annan handel» enligt de sakkunnigas mening avsåge sådan handel, som dreves i närheten av den med ansökningen avsedda platsen och som vore direkt berörd i konkurrenshänseende. I samband med att undantagsbestämmelsen om tillstånd till öppethållande under utsträckt tid på grund av »synnerliga skäl» föreslogs förlagd till en ny punkt 7) i andra stycket av tredje momentet uttalade de sakkunniga, att enligt sakens natur denna bestämmelse borde tolkas snävt och endast i undantagsfall komma till användning, så att icke alltför stort avbräck vållades annan handel, särskilt sådan handel, som måste iakttaga den vanliga affärstiden.

I några av *remissyttrandena* hemställdes, att med hänsyn till den köpande allmänhetens intresse tobaksvaror måtte upptagas i det ordinära kiosksortimentet. Till frågan huruvida vid prövning av ansökningar om tillstånd, i vilka åberopades »synnerliga skäl», hänsyn borde tagas till ömmande personliga omständigheter beträffande sökanden, yttrade *Tobakshandlarnas riksförbund* bl. a.:

De sakkunnigas uttalanden bör icke tolkas så, att en viss lägre inkomst eller sociala och ekonomiska omständigheter regelmässigt skulle kunna berättiga till särskilda förmåner beträffande butikstider och varusortiment. Det bör beaktas, att också tobaksbranschen har sina åldringar och sjuka. Enligt de nu gällande övergångsbestämmelserna ha särskilda medgivanden i många fall lämnats personer, som ha haft betydligt större inkomster än exempelvis butiksinnehavare inom specialtobakshandeln. Det kan emellertid med skäl frågas, varför just försäljningen av tobak skall användas som ett medel till att bispringa personer, som äro i behov av understöd i en eller annan form. Varje sådan försäljningsrättighet kan icke undgå att få sina konsekvenser för specialtobakshandeln. Att märka är även att praktiskt taget samtliga innehavare av tobaksaffärer också äro försörjningspliktiga och därför äro beroende av sina affärsrörelser. När sociala och humanitära skäl åberopas för kioskhandeln, bör det icke glömmas, att samma sociala och humanitära skäl, ehuru ofta med större styrka, kunna anföras för att kioskinnehavare icke skola beredas förmåner på butikshandelns bekostnad.

Föredragande departementschefen fann under hänvisning till att 1938 års tobakshandelsutrednings betänkande med däröver avgivna yttranden fortfarande vore föremål för prövning i finansdepartementet, ej anledning

att för det dåvarande föreslå någon ändring beträffande fritidshandeln med tobaksvaror. Ett närmare angivande av innebörden i uttrycket »synnerliga skäl» ansåg departementschefen icke lämpligen kunna inskrivas i lagtexten. Han antog, att tillämpningen av denna reservbestämmelse kunde, då tillståndsmyndigheternas antal vore relativt stort, bli i viss mån skiftande.

1945 års butikstängningslag

1945 års butikstängningslag, som byggde på en av arbetsrådet verkställd utredning, avlöste 1942 års lag och överensstämde i huvudsak med denna. Förslag till lagen förelades 1945 års riksdag genom proposition nr 197.

Tillkomsten av 1943 års monopollagstiftning på tobakshandelns område föranledde inga andra nyheter i 1945 års butikstängningslag än att i 11 § 1 mom. föreskrevs, att över ansökning avseende försäljning av tobaksvaror i stad eller stadsliknande samhälle länsstyrelsen skulle före ärendets avgörande inhämta utlåtande från statens tobaksnämnd, ävensom att tobaksnämnden enligt 18 § tillerkändes rätt att föra talan mot beslut av länsstyrelse innefattande tillstånd jämlikt 11 § till försäljning av tobaksvaror i stad eller stadsliknande samhälle.

Bestämmelsen om skyldighet för länsstyrelse att i tobaksförsäljningsärenden höra statens tobaksnämnd tillkom på förslag av *arbetsrådet* (majoriteten, 5 ledamöter), som i denna del yttrade:

Genom tillkomsten av 1943 års tobakslagstiftning har frågan om handeln med tobak under utsträckt affärstid kommit i ett nytt läge. Tidigare var tobaksförsäljningen fri, och näringsidkare, som innehade länsstyrelsens tillstånd till tobakshandel utom vanlig affärstid, kunde räkna med att utan vidare erhålla tobaksvaror för försäljning. Numera kan det emellertid inträffa, att näringsidkare av statlig myndighet, länsstyrelsen, medgives tillstånd att driva handel med tobak utom vanlig affärstid men genom annat statligt organ, tobaksnämnden, förvägras rätt att inköpa tobaksvaror för saluhållande.

Den lämpligaste utvägen att undvika förutnämnda icke önskvärda konsekvenser synes vara, att statens tobaksnämnd på ett eller annat sätt får, i vad avser försäljning av tobak, medinflytande vid beviljandet av tillstånd jämlikt 11 § butikstängningslagen. Beträffande formen för ordnandet av detta medinflytande må följande anföras. Tobaksnämnden har i sitt yttrande till arbetsrådet upptagit två alternativa förslag. Det ena alternativet, vilket förordas av nämnden, innebär, att länsstyrelsen före avgörandet av tillståndsärende, som avser försäljning av tobak, skall inhämta nämndens utlåtande samt att länsstyrelsen mot nämndens avstyrkande icke må bifalla ansökningen, i vad avser tobak. Härigenom skulle alltså införas en vetorätt för tobaksnämnden. Enligt det andra alternativet skall visserligen stadgas obligatorisk skyldighet för länsstyrelsen att i ärenden av angiven art höra tobaksnämnden, men det slutliga avgörandet skall fortfarande ligga hos länsstyrelsen.

Enligt arbetsrådets mening tala vissa skäl mot det första alternativet. Vid prövning av ansökan om tillstånd jämlikt 11 § gäller enligt 3 mom. såsom en allmän regel, att hänsyn skall tagas å ena sidan till det gagn för allmänheten och å andra sidan till de olägenheter för annan handel, som skulle uppkomma vid bifall till framställningen. I fråga om tillstånd enligt 3 mom. 7) kunna emellertid av sociala

skäl även andra omständigheter komma i beaktande. Ömmande personliga förhållanden hos den tillståndssökande kunna sålunda medföra, att tillstånd till försäljning av tobak utom den vanliga affärstiden medgives, även om en avvägning enligt den allmänna regeln mellan allmänhetens och konkurrenternas intressen skulle ha givit motsatt resultat. Då tobaksnämnden enligt 1943 års monopollag och den för nämnden utfärdade instruktionen endast har att taga hänsyn till allmänhetens berättigade anspråk och monopolets utöwares intressen, kan fara föreligga, att tobaksnämnden anser sig icke kunna skänka beaktande åt förutnämnda sociala synpunkt. — Enligt monopollagen har tobaksnämnden, åtminstone formellt sett, karaktären av ett rådgivande organ i förhållande till monopolets utöware. Då tobaksnämnden enligt dess förslag skulle bibehålla denna karaktär beträffande försäljning under den vanliga butikstiden, kan det synas oegentligt att i fråga om handel med tobak under utsträckt affärstid lämna det formella avgörandet åt nämnden.

Tobaksnämndens ordförande har visserligen under hand upplyst, att nämnden i hittills till vederbörande länsstyrelser avgivna utlåtanden ansett sig böra taga hänsyn till samtliga omständigheter, som böra vinna beaktande vid meddelande av tillstånd enligt 11 § butikstängningslagen. Men då det torde vara obestridligt att länsstyrelserna i regel ha större möjligheter än ett centralt organ att erhålla allsidiga upplysningar om de lokala förhållanden, som här komma i fråga, och då det ur nämndens synpunkt torde vara likgiltigt vilken form som väljes för nämndens medinflytande vid tillståndsgivningen enligt nämnda paragraf, om blott syftet med monopollagen vinnes, anser sig arbetsrådet böra förorda det andra av nämnden framlagda förslaget, mot vilket inga berättigade invändningar torde kunna resas. Arbetsrådet förutsätter därvid, att länsstyrelsen i största möjliga utsträckning beaktar den ståndpunkt, som kommer till uttryck i nämndens utlåtande. Något uttryckligt lagstadgande härom synes knappast vara erforderligt. I de troligen sällsynta fall, då länsstyrelsen trots tobaksnämndens avstyrkande medgiver tobakshandel under utsträckt affärstid, återstår möjligheten att hos Kungl. Maj:t anföra besvär över länsstyrelsens beslut. På skäl, som anförts i nämndens yttrande, föreslår arbetsrådet under 18 §, att monopolets utöware uttryckligen tilläggas besvärsmätt.

Då det i vissa fall, t. ex. om det gäller tillfällig försäljning av bland annat tobak i samband med nöjestillställning och dylikt, kan föranleda onödig omgång att inhämta yttranden från tobaksnämnden, föreslår arbetsrådet att i lagtexten intages bestämmelse, att nämnden skall höras, såvida ej fråga är om försäljning under allenast kort tid.

I denna fråga var emellertid *arbetsrådets ordförande och ledamoten Borgström* av skiljaktig mening. Den förre framhöll, att enligt hans mening det av tobaksnämnden förordade alternativet vore att föredraga. Då tobaksnämnden — reellt om också icke formellt sett — ägde bestämmanderätt i fråga om detaljförsäljning av tobaksvaror från butik (häri inbegripet kiosk), som vore underkastad den vanliga affärstiden, funne han med hänsyn till den nämnden åvilande uppgiften att rationalisera all tobaksdetaljhandel lämpligast, att nämndens ståndpunkt bleve avgörande även beträffande försäljning av tobak under utsträckt affärstid.

Ledamoten Borgström anförde bl. a. följande:

Majoritetens ståndpunkt innebär, att nämnden skulle erhålla ett *mindre* infly-

tande i ärenden rörande försäljning av tobaksvaror från kiosk med utsträckt affärstid än vid försäljning i butik eller från kiosk med vanlig affärstid. Detta synes mig vara en otillfredsställande anordning. De till stöd för majoritetens uppfattning åberopade skälen synas mig heller icke övertygande.

Enligt majoritetens mening skulle nämndens handlande uteslutande komma att bestämmas av monopollagen och nämndens instruktion. Fara kunde föreligga, att nämnden ansåge sig icke kunna beakta sådana ömmande personliga förhållanden, som avses i punkten 7) av 11 § 3 mom. butikstängningslagen. För min del finner jag tvärtom uppenbart, att nämnden vid behandlingen av förevarande ärenden skulle ha *skyldighet* att beakta jämväl butikstängningslagens stadganden och de direktiv rörande dessas tillämpning, en blivande proposition i ämnet kan komma att innefatta. Hela syftet med anordningen vore ju just att hos *en* myndighet sammanföra tillämpningen av såväl monopollag som butikstängningslag på den punkt, där dessa lagars tillämpningsområden sammanfalla. Nämndens ordförande har för övrigt — under hänvisning till de av nämnden under år 1944 till länsstyrelserna avgivna remissyttrandena — upplyst, att nämnden redan nu ansett sig skyldig beakta ömmande omständigheter. Nämnden har sålunda praktiskt taget undantagslöst ansett sig böra tillstyrka fortsatt giltighet av tidigare beviljade tillstånd enligt nyss angivna stadgande i butikstängningslagen, oaktat behov ur distributionssynpunkt av dessa försäljningsställen ofta icke förelegat. I de fall, då ansökan om nytt försäljningsställe avstyrkts trots att »synnerliga skäl» styrks av sökanden, har orsaken varit, att bifall till ansökningen måst antagas undergräva försörjningsmöjligheten för innehavaren av en närbelägen tobakshandel, ett bedömande som icke torde föranleda anmärkning ur social synpunkt.

Det formella skälet mot vetorätt för nämnden, att denna i sitt förhållande till tobaksmonopolets utövarare har karaktären av ett rådgivande organ, torde icke heller majoriteten vilja tillmäta större betydelse. Uppenbarligen har nämnden erhållit sagda karaktär av den anledningen, att det svenska tobaksmonopolet utövas genom ett aktiebolag. Denna omständighet innefattar enligt min mening intet som helst hinder mot att den sakligt mest tillfredsställande lösningen av nu förevarande fråga väljes. Anmärkas kan, att det under den tid av ett och ett halvt år, som nämnden nu varit i verksamhet, icke i något enda fall inträffat, att monopolbolaget fattat annat beslut än nämnden föreslagit.

Då majoriteten uttalat, att det ur nämndens synpunkt torde vara likgiltigt, vilken form som väljes för dess medinflytande, må allenast framhållas, att nämnden själv betecknat det av majoriteten förordade alternativet såsom en mindre rationell lösning, vilken splittrar tillämpningen av en och samma lag på två myndigheter och förutsätter besvärshöjning hos Kungl. Maj:t för monopolbolaget.

Vad slutligen angår majoritetens uttalande, att länsstyrelserna i regel skulle ha större möjligheter än nämnden att erhålla upplysningar om lokala förhållanden, finner jag detsamma tillfullo vederlagt redan av de upplysningar rörande nämndens sätt att behandla förevarande ärenden, som lämnats i dess skrivelse till arbetsrådet. Här har — med utnyttjande av aktiebolaget svenska tobaksmonopolets stora resurser — en särskild organisation för ärendenas metodiska utredande uppbyggts och ställts till förfogande åt en myndighet, som uteslutande har till uppgift att syssla med tobaksförsäljningens problem. Vidare bör emellertid framhållas, att nämnden självfallet i likhet med länsstyrelserna får tillgång till de lokala myndigheternas yttranden. Man måste fråga sig, vilka upplysningar de av skiftande arbetsuppgifter hårt tyngda länsstyrelserna skulle kunna ha tid och möjlighet att anskaffa i dessa ärenden utöver dem, som framkomma genom de lokala myndigheternas yttranden och nämndens på ort och ställe verkställda

undersökningar. Jag finner för min del all anledning antaga, att nämndens sammansättning, de lokala myndigheternas yttranden och de i nämndens egen regi bedrivna undersökningarna innefatta fullt tillfredsställande garantier för ett allsidigt och rättvist bedömande av ansökningarna i fråga. Varje skäl saknas därför enligt min mening att fränkänna nämnden en befogenhet, som måste framstå såsom en naturlig konsekvens av 1943 års riksdagsbeslut rörande tobaksdetaljhandelns ordnande.

Handelskamrarna i Malmö, Göteborg, Karlstad, Gävle och Luleå biträdde majoritetens i arbetsrådet förevarande förslag. Däremot förordade *kommerskollegium, handelskammaren i Stockholm* och *Sveriges köpmannaförbund* det reservationsvis framkomna förslaget.

Föredragande statsrådet (Erländer) framhöll till en början, att det icke torde vara lämpligt att, såsom kommerskollegium föreslagit, helt frikoppla tillståndsgivningen rörande handeln med tobaksvaror utom den vanliga butikstiden från den tillståndsgivning, som i övrigt utövades av länsstyrelserna. Han fortsatte:

Uppenbart är å andra sidan att vid medgivanden varom här är fråga tillbörligt beaktande måste lämnas de grundsatser, varå den år 1943 genomförda monopolagstiftningen vilar och vilka vad detaljhandeln med tobak beträffar betingas av såväl statsfinansiella som sociala skäl. Länsstyrelserna ha också genom en cirkulärskrivelse från socialdepartementet i början av förra året anmodats att, då fråga uppkomme om dylik handel, regelmässigt inhämta yttrande från statens tobaksnämnd. Då butikstängningslagen nu skall revideras, bör lämpligen till densamma överföras bestämmelse, varigenom statens tobaksnämnd tillförsäkras erforderligt inflytande på behandlingen av dessa ärenden. Två alternativa förslag föreligga härutinnan. Enligt det ena, som omfattas av arbetsrådets majoritet, skulle i lagen föreskrivas obligatorisk skyldighet för länsstyrelse att i ärende varom nu är fråga höra tobaksnämnden. Härjämte skulle monolets utövare uttryckligen tillerkännas rätt att överklaga länsstyrelsens beslut, varigenom rätt till handel med tobak under utsträckt tid medgivits. Det andra förslaget, vilket förordats av tobaksnämnden samt biträtts av arbetsrådets ordförande och en ledamot av rådet, innebär att nämnden skulle erhålla verklig vetorätt i dessa ärenden.

Väl torde det senare alternativet icke vara förenat med några större olägenheter. Det synes sålunda kunna tagas för givet att tobaksnämnden, om den erhöles vetorätt, skulle i önskvärd mån lämna utrymme åt de sociala synpunkter som, då fråga uppkommer om beviljande av rätt till handel med tobak under utsträckt tid, framträda icke endast i vad avser den reguljära kåren av tobakshandlare utan även, i särskilda fall, beträffande dispensökanden. Emellertid synes den av arbetsrådets majoritet förordade anordningen innebära en fullt tillräcklig garanti för att de principer, som ligga till grund för monopollagstiftningen, i erforderlig mån beaktas. Jag förutsätter härvid såsom självfallet att länsstyrelserna komma att i regel godtaga den ståndpunkt som intages av fackmyndigheten — statens tobaksnämnd — i dess utlåtanden. Om i något fall sistnämnda myndighet finner sig icke kunna åtnöjas med länsstyrelsens beslut, bör möjlighet stå öppen för tobaksnämnden att hänskjuta frågan till Kungl. Maj:ts prövning. Med hänsyn till vad sålunda anförts och då den av arbetsrådets majoritet förordade linjen innebär det minsta avsteget från det administrativa förfarande, som eljest

vinner tillämpning vid handläggningen av dispensansökningar enligt 11 § butikstängningslagen, har departementsförslaget i förevarande avseende utformats i anslutning till nämnda linje. Att, såsom arbetsrådet föreslagit, från huvudregeln om skyldighet att inhämta tobaksnämndens utlåtande göra undantag då fråga vore om försäljning under allenast kort tid, synes icke medföra någon mera påtaglig praktisk fördel; påpekas må härvidlag att yttrande från nämnden i varje fall regelmässigt torde komma att inhämtas av monopolbolaget, innan detta lämnar medgivande om rätt till återförsäljningsrabatt åt dispens sökanden. — — —

Beträffande de särskilda dispensbestämmelserna i 11 § 3 mom., kan jag, vad angår den i första stycket av nämnda moment givna regeln att vid prövning av dispensansökan hänsyn skall tagas bl. a. till de olägenheter för annan handel som skulle uppkomma vid bifall till framställningen, biträda den tolkning av berörda regel som givits av arbetsrådet. Icke minst beträffande behandlingen av frågor om tillstånd till försäljning av tobak under utsträckt tid bör gälla att uttrycket »annan handel» icke till sin innebörd begränsas till en alltför trång lokal räjong. Sistnämnda synpunkt kommer givetvis att i särskild grad uppmärksammas av tobaksnämnden i dess utlåtande.

I anledning av ett av tobaksnämnden och arbetsrådet framfört förslag om viss inskränkning av dispensmöjligheterna i fråga om s. k. trafikiosker underströk föredraganden, att enligt uttrycklig föreskrift i lagen tillstånd till försäljning från trafikiosker endast finge medgivas under den utsträckta tid, som kunde anses betingad av de *resandes* behov. Enligt hans mening borde även den tillståndsbeviljande myndigheten äga möjlighet att från det varusortiment, som i allmänhet omfattades av försäljningen vid trafikiosker, utesluta tobak, därest detta påkallades av särskilda skäl, enkannerligen sådana som sammanhänge med de nya principerna för tobaksdetaljhandeln.

Begränsningen av skyldigheten att inhämta yttrande från statens tobaksnämnd till att avse endast ärenden angående tillstånd till försäljning av tobaksvaror i stad eller stadsliknande samhälle tillkom på förslag av *andra lagutskottet* (utlåtande nr 57), som härutinnan anförde:

I likhet med föredragande statsrådet finner utskottet uppenbart, att vid medgivanden enligt 11 § butikstängningslagen till försäljning av tobaksvaror tillbörligt beaktande måste lämnas de grundsatser, varå 1943 års reglering av tobakshandeln vilar, och att statens tobaksnämnd därför bör tillförsäkras erforderligt inflytande på behandlingen av dessa ärenden. Mot den i propositionen föreslagna formen härför har utskottet intet att erinra. Fråga är emellertid, om icke skyldigheten för länsstyrelse att inhämta utlåtande från tobaksnämnden och rätten för nämnden att överklaga länsstyrelsens beslut bör begränsas till att avse ärenden rörande tillstånd till tobaksförsäljning i städer och stadsliknande samhällen. Med hänsyn till syftet med 1943 års reglering av tobakshandeln synes det opåkallat att utsträcka tobaksnämndens ifrågavarande befogenheter till ärenden som angå den rena landsbygden. Vissa skäl torde emellertid kunna anföras för en sådan utsträckning. Sålunda kan det antagas, att tobaksnämndens medverkan skulle vara av betydelse för åstadkommande av enhetlighet i bedömandet av hithörande ärenden. Vidare skulle tobaksnämnden få tillfälle att framföra sina synpunkter beträffande distributionsbehovet, den ifrågasatta återförsäljarens lämplighet ur affärsmässiga synpunkter och dylikt. Dessa omständigheter utgöra emellertid

enligt utskottets mening ej tillräckliga skäl för att bereda tobaksnämnden ett inflytande som går längre än som åsyftats vid 1943 års reglering av tobakshandeln. Utskottet får på grund av det anförda föreslå, att skyldigheten för länsstyrelse att inhämta utlåtande från tobaksnämnden och rätten för nämnden att överklaga länsstyrelsens beslut begränsas till att avse ärenden angående tillstånd till försäljning av tobaksvaror i stad och stadsliknande samhälle. För undvikande av missförstånd anser sig utskottet böra framhålla, att det naturligtvis bör stå länsstyrelse fritt att, när den anser anledning därtill föreligga, inhämta yttrande från tobaksnämnden även i ärenden som angå landsbygden.

Länsstyrelse, som inhämtat yttrande från tobaksnämnden, är givetvis icke rättsligt bunden av dess utlåtande. Föredragande statsrådet förutsätter emellertid såsom självfallet, att länsstyrelserna komma att i regel godtaga den ståndpunkt som intages av tobaksnämnden. Även för utskottet framstår det som naturligt att så blir fallet, i vart fall när fråga är om ärenden angående tobaksförsäljning i städer eller stadsliknande samhällen. Eftersom statsmakterna funnit en sanering av specialtobakshandeln önskvärd och för ändamålet inrättat ett särskilt organ, synes största möjliga beaktande böra fästas vid de av detta organ uttalade synpunkterna.

I fråga om tolkningen av uttrycket »annan handel» anslöt sig utskottet då det gällde städer och stadsliknande samhällen till den av arbetsrådet och föredragande statsrådet uttalade uppfattningen och anförde vidare:

Det förefaller uppenbart, att tobaksnämndens arbete ej skulle få det av statsmakterna åsyftade resultatet, därest icke beträffande rätten till kioskförsäljning av tobaksvaror iakttages samma återhållsamhet som beträffande rätten till butikshandel med dessa varor. Tobaksdetaljhandeln har ansetts vara splittrad på ett alltför stort antal enheter, vilket medfört att årsomsättningen i tobaksaffärerna ofta blivit otillfredsställande. Den eftersträfvade rationaliseringen söker man nu vinna genom nyetableringskontroll samt inlösen eller utspridning av redan befintliga tobaksaffärer. Härmed vill man åstadkomma en allmän omsättningshöjning. Tydligt är att man vid en sådan rationaliseringsprocess måste överblicka förhållandena inom ett större område för att kunna bedöma hur och var de lämpliga åtgärderna skola sättas in. Det ligger därför i linje med de av statsmakterna redan godtagna principerna för anordnandet av detaljhandeln med tobaksvaror, att man vid prövningen av en ansökan om kioskhandel med sådana varor tager hänsyn till specialtobakshandelns läge i stort inom orten.

1948 års butikstängningslag

I ett den 20 december 1947 av 1947 års butikstängningssakkunniga avlämnat betänkande med förslag till ändrad butikstängningslagstiftning (SOU 1948: 3) ävensom i den till 1948 års riksdag avgivna propositionen (nr 248) med förslag till ny butikstängningslag upptogs till utförlig behandling frågan om försäljning av tobaksvaror under utsträckt affärstid.

Serveringslokalerna

I anledning av framställda önskemål, att till förnyad prövning måtte upptagas frågan om rätt för de i 2 § 1) då gällande butikstängningslag angivna serveringslokalerna att utan särskilt tillstånd försälja även tobaksvaror till avhämtning eller försändning, förklarade *de sakkunniga* i betän-

kandet, att de icke ansåge sig kunna förorda en sådan ändring av nämnda undantagsbestämmelse. Till motivering av sin ståndpunkt anförde de sakkunniga bl. a. följande:

De sakkunniga äro medvetna om att förevarande bestämmelse icke omfattas med förståelse av stora delar av allmänheten. Det skulle emellertid kunna leda till betydande avbräck för den normala tobakshandeln om ifrågavarande näringsställen finge rätt att fritt försälja tobak utom vanlig affärstid. Redan ur allmänna rättvisesynpunkter synes det därför icke kunna förordas att utvidga det ifrågavarande undantagets räckvidd. Härtill kommer, att den rationalisering och sanering av tobakshandeln, som genomförts med stöd av den särskilda tobaksmonopollagstiftningen, skulle i icke obetydlig grad motarbetas, därest serveringsställen finge tillhandahålla allmänheten tobak till avhämtning. Allmänhetens nuvarande svårigheter att inköpa tobak utom vanlig affärstid torde vidare komma att betydligt minskas, därest såsom de sakkunniga föreslå automatförsäljning av tobaksvaror blir tillåten och verkliga kommer till stånd.

Departementschefen (statsrådet Mossberg) framhöll till en början, att tobak uppenbarligen vore att anse som en typisk s. k. impulsvara och att allmänheten hade ett berättigat intresse av att på ett bekvämt sätt kunna tillgodose sitt behov därav. Han anförde vidare:

I och för sig synes det därför naturligt och med allmänhetens intresse mest förenligt att serveringslokaler, som hålla öppet på kvällar och söndagar och som ha tillgång till tobaksvaror, skulle fritt få saluföra dessa. Mot detta allmänhetens intresse står emellertid den strävan att rationalisera tobakshandeln, som kommit till uttryck i den av statsmakterna år 1943 beslutade tobakslagstiftningen — till denna återkommer jag närmare i fortsättningen — och som innebär att man söker undvika att tobaksförsäljningen splittras upp på alltför många händer. Med en sådan uppdelning följer mindre omsättning för de enskilda tobakshandlarna med därav följande inkomstminskning icke blott för butikshandlarna själva utan även, därest återförsäljarrabatten skulle behöva höjas, för statsverket.

Därest de olika serveringsställena skulle, på sätt yrkats, fritt få sälja tobak, skulle antalet tobaksförsäljningsställen öka i mycket stor omfattning. Och dessa nya försäljningsställen skulle äga sälja tobak till allmänheten icke blott under den vanliga affärstiden utan även när de egentliga tobaksaffärerna måste vara stängda. Det inses lätt att dessa senare affärer därigenom skulle bli tillbakasatta ur konkurrenssynpunkt och att ett dylikt arrangemang näppeligen skulle vara förenligt med 1943 års tobakslagstiftning. Jag finner därför skäl ej föreligga att nu föreslå ändring i gällande bestämmelser i detta hänseende.

Emellertid vill jag i detta sammanhang uttala, att enligt vad jag erfarit chefen för finansdepartementet har för avsikt att inom den närmaste tiden utverka Kungl. Maj:ts bemyndigande att tillkalla särskilda sakkunniga för en översyn av 1943 års tobakslagstiftning. Skulle därvid visa sig att de grunder, på vilka nämnda lagstiftning vilar, icke längre anses böra upprätthållas, kan serveringsställets rätt att försälja tobak komma i ett annat läge. Jag vill också framhålla att det problem som det nu gäller torde reduceras i väsentlig mån, därest — som jag ämnar föreslå — automatförsäljning av tobak blir tillåten. Det sätt varpå enligt min mening kioskernas tobaksförsäljning bör ordnas torde också bidra till att allmänheten bör få mindre svårt att förse sig med tobak efter den vanliga affärstidens slut.

Automathandeln

Beträffande automatförsäljningen föreslog *de sakkunniga*, att butikstängningslagen icke vidare skulle lägga hinder i vägen för försäljning från automatapparater av andra varor än konfektyrer i förpackning och färsk frukt. Enligt *de sakkunnigas* mening var den i 2 § 6) butikstängningslagen gällande begränsningen olycklig ur varudistributionssynpunkt. Ur sanitära synpunkter torde farorna av en utvidgad automathandel ha väsentligt minskats genom den ökade omfattning, i vilken detaljhandeln kunde uppvisa lämpliga hygieniska förpackningar för olika varuslag. Det torde också kunna förväntas, att en utvidgning av automathandeln komme att medföra, att emballageindustrin toge särskild hänsyn till de krav, som måste ställas på förekommande förpackningar med hänsyn till deras användning inom denna form av varudistribution. Enligt vad *de sakkunniga* inhämtat syntes automatapparaternas konstruktion undan för undan ha förbättrats. De moderna automattyperna erbjöde ökat skydd mot varornas försämring eller förstöring på grund av väderleks- och temperaturväxlingar. Apparaternas konstruktion hade också förbättrats därutinnan, att det numera mötte större svårigheter än förr att tillägna sig i automater förvarade varor genom inläggande av plåtbitar eller dylikt i stället för mynt. Enligt *de* uppgifter, som *de sakkunniga* inhämtat från olika polismyndigheter, spelade tillgreppen ur automater en underordnad roll i jämförelse med andra tillgreppsbrott, och detta även om man särskilt granskade siffrorna för åldersgrupperna under 18 år. Det kunde vidare framhållas, att de tekniska framsteg, som gjorts i fråga om automaternas konstruktion, sannolikt komme att motverka automatibrotten. Farorna för ungdomen syntes under sådana förhållanden icke vara så stora, att de borde få förhindra en rationalisering av varudistributionen, som kunde medföra fördelar för folkhushållningen under den nu rådande arbetskraftsbristen och som ur sanitära och liknande synpunkter utan fara syntes kunna genomföras.

De sakkunniga fortsatte:

Enligt *de sakkunnigas* mening är det icke lämpligt att i lagen angiva vilka varuslag som skola få försäljas från automat. De avsedda automatapparaternas konstruktion synes böra tillmätas avgörande betydelse för frågan vilka varuslag som skola få försäljas genom desamma. *De sakkunniga* vilja därför förorda, att det överlämnas till lämplig myndighet, förslagsvis arbetsrådet, att avgöra i vilken utsträckning olika automattyper skola få användas inom varudistributionen utom vanlig affärstid. — — —

Frågan vem som skall få uppsätta varuautomat och var sådan automat skall få placeras synes fortfarande böra få den lösningen, att automatapparat för försäljning utom vanlig affärstid blott må uppsättas invid eller i närheten av butik, där ifrågavarande varuslag saluhållas. Alltjämt synes böra krävas att automatapparaten handhaves av butiksinnehavaren. Vidare synes automat liksom nu böra få uppsättas i järnvägs väntsal eller inom annan huvudsakligen för de resande avsedd del av järnvägs stationsområde. Med butik förstå *de sakkunniga*

varje försäljningsställe, där detaljhandel idkas. Butikstängningslagstiftningen bör sålunda enligt de sakkunnigas uppfattning icke lägga hinder i vägen för att även kiosker och liknande försäljningsställen uppsätta varuautomater. I regel torde emellertid kioskidkare, som erhållit rätt till utsträckt affärstid (kvällar och söndagar), icke ha något större intresse av att idka försäljning genom automat. Beträffande den speciella frågan vilka handlande som skola få försälja tobaksvaror från automat anse de sakkunniga, att det på grund av den särskilda tobaksmonopollagstiftningen bör ankomma på monopolutövaren att avgöra, huruvida näringsidkare, som erhållit återförsäljareättighet beträffande tobaksvaror, skall få sälja dylika varor även från automat. Detta kan ske genom att uppställa villkor för rätten till återförsäljarrabatt. Att i butikstängningslagen stadga straff för den, som från automat av godkänd typ säljer tobaksvaror å utsträckt tid utan tillstånd av monopolutövaren, synes sålunda icke vara påkallat. Risken för tobaksförsäljningsrättens indragande torde vara tillräcklig sanktion.

I *remissyttrandena* vann den föreslagna utvidgningen av automathandeln så gott som allmänt gillande. Den i ärendet företagna utredningen ansågs visa, att olägenheter ur social och hygienisk synpunkt icke längre lade hinder i vägen mot förslagets genomförande. I ett flertal yttranden framhölls emellertid, att man icke borde överskatta beydelsen av den föreslagna reformen med hänsyn till svårigheten att överblicka, i vilken omfattning automathandeln kunde komma att utvecklas i praktiken. Det talades om brist på arbetskraft och material samt om den relativt kapitalkrävande apparatanskaffningen. Vad särskilt angår automathandel med tobaksvaror diskuterades av därav berörda remissmyndigheter huruvida och i så fall efter vilka grunder en prövning av återförsäljarnas rätt att sälja genom automat borde ske.

Departementschefen konstaterade i propositionen den omsvängning som skett inom opinionen till förmån för en utvidgad automathandel och förklarade sig i princip vilja godtaga de sakkunnigas förslag i denna del. I fråga om tobaksförsäljning från automat ansåg departementschefen dock, att det så länge 1943 års monopollag ägde giltighet knappast syntes vara möjligt att upprätthålla samma frihet som beträffande den övriga automathandeln. Han yttrade vidare:

Det torde icke vara förenligt med nämnda lags syfte att låta varje försäljningsställe, där tobak saluföres, fritt få tillhandahålla allmänheten tobak från automat utom den vanliga affärstiden.

I anslutning till vad statens tobaksnämnd anfört i sitt remissyttrande vill jag förorda, att endast sådan automatförsäljning av tobak som sanktionerats av tobaksmonopolets utövare, d. v. s. svenska tobaksmonopolet, ställes utanför butikstängningslagens reglering av försäljningstiden. På annan automatförsäljning av tobak synes lagen böra äga tillämpning, vilket bl. a. innebär att den som utan vederbörligt tillstånd bedriver automatförsäljning utom den vanliga affärstiden gör sig förfallen till ansvar.

Emellertid är det, med hänsyn till allmänhetens intresse att kunna inköpa tobak efter den vanliga affärstidens slut, av vikt att tobaksmonopolets ifrågasvarande prövning icke blir restriktiv. Tillstånd att sätta upp tobaksautomat bör sålunda beviljas varje *s. k. specialtobakshandlare*. På orter där specialtobaks-

handel ej förekommer synes envar som antagits till återförsäljare av tobak böra erhålla dylikt tillstånd. Finnes på en ort såväl specialtobakshandel som diverseaffärer och andra butiker, som bland övriga varor saluföra tobak, bör frågan om rätt för dessa butiker att sätta upp tobaksautomat prövas med hänsyn till omständigheterna i det särskilda fallet. Tillstånd bör därvid kunna meddelas, t. ex. om specialtobakshandel icke finnes i stadsdelen i fråga eller om specialtobakshandlarna ej begagna sig av möjligheten att skaffa sig tobaksautomater eller ej sköta dessa på ett för allmänheten tillfredsställande sätt. Med hänsyn till att de under 2 § 1) upptagna serveringsrörelserna icke ansetts böra ha rätt att sälja tobak till avhämtning, synes det naturligt att de ej heller skola äga sälja tobak från automat.

Har tobaksmonopolet avslagit begäran om tillstånd till automatförsäljning av tobak bör sökanden — såsom i fråga om annan handel på utsträckt tid — ha möjlighet att få frågan därom prövad i den ordning som gäller för handel på utsträckt tid överhuvud.

Övrig handel å utsträckt affärstid

I fråga om handeln å utsträckt affärstid ansåg *de sakkunniga*, att försiktighet borde iakttagas vid beredande av möjlighet till sådan handel. I annat fall skulle lagen motarbeta sin egen uppgift att garantera affärsidkarna och deras familjer en rimlig fritid samt förhindra osund konkurrens. Vad särskilt anginge kioskhandeln tillkomme därjämte, att det icke syntes de sakkunniga lämpligt, att varudistributionen i större utsträckning överflyttades till mera primitiva försäljningsformer eller försäljningsställen, vilka ofta icke uppfyllde nutida krav i sanitärt hänseende och icke heller erbjöde tillfredsställande arbetsformer för den där sysselsatta personalen.

Handeln med tobaksvaror på utsträckt tid ägnades särskild uppmärksamhet av de sakkunniga. Dessa framhöll, att denna fråga nära sammanhänge med de särskilda bestämmelser, som gällde för tobakshandeln överhuvud. Efter att ha redogjort för innebörden och den praktiska tillämpningen av dessa bestämmelser anförde de sakkunniga:

I samtliga i 11 § butikstängningslagen angivna fall beviljas tillstånd till tobaksförsäljning av vederbörande länsstyrelse eller, efter besvär, av Kungl. Maj:t. Då fråga är om försäljning av tobaksvaror i stad eller stadsliknande samhälle, skall länsstyrelsen före ärendets avgörande inhämta utlåtande från statens tobaksnämnd. Innefattar länsstyrelsens beslut tillstånd till sådan försäljning, äger tobaksnämnden föra talan mot beslutet. Tobaksnämndens på nu angivet sätt utformade medverkan vid tillståndsgivningen jämlikt 11 § butikstängningslagen sammanhänger med nödvändigheten av att koordinera butikstängningslagstiftningen och 1943 års tobaksmonopollagstiftning. Vid framläggandet av förslag till nu gällande butikstängningslag anförde föredragande statsrådet bland annat, att han förutsatte såsom självfallet, att länsstyrelserna i förevarande ärenden i regel komme att godtaga den ståndpunkt, som intoges av fackmyndigheten — statens tobaksnämnd — i dess utlåtanden. Så har även i stort sett blivit fallet. Enligt vad de sakkunniga inhämtat har det dock i ett ej obetydligt antal fall förekommit, att tillstånd jämlikt 11 § butikstängningslagen till försäljning av tobaksvaror meddelats trots avstyrkande från statens tobaksnämnd.

Av det sagda framgår, att tobakshandeln under och utom vanlig affärstid för närvarande icke regleras efter fullt enhetliga linjer. Då fråga är om försäljning av tobaksvaror från en butik (även kiosk), som håller öppet allenast under vanlig affärstid, är det monopolets utövare, i vissa fall i samråd med tobaksnämnden, som bestämmer vem som skall antagas såsom återförsäljare av tobaksvaror. Vid tobaksförsäljning med stöd av 11 § butikstängningslagen är det däremot länsstyrelserna och Kungl. Maj:t som ha avgörandet i sin hand. Monopolets utövare anser sig nämligen icke böra vägra inköpsrätt åt den, som genom laga kraft ägande beslut erhållit tillstånd jämlikt 11 § butikstängningslagen till försäljning av tobaksvaror.

De sakkunniga anse sig givetvis icke kunna ingå på frågan, huruvida den gällande regleringen av tobakshandeln är lämplig eller icke. Så länge denna av Kungl. Maj:t och riksdagen för endast några år sedan beslutade reglering är i kraft synes det emellertid vara viktigt, att dess principer bli likartat gällande för hela branschen. Då regleringen för den handel med tobak, som endast äger rum på vanlig affärstid, innebär en tämligen restriktiv nyetableringskontroll (på liknande sätt för övrigt som inom många andra branscher genomförts genom enskilda överenskommelser), kan det icke vara rimligt och rättvist, om en väsentlig del av tobakshandeln regleras efter mera liberala riktlinjer. De sakkunniga äro på det klara med att allmänhetens behov av tillgång till tobaksvaror bör i den omfattning, som kan anses skälig, tillgodoses, men denna synpunkt bör beaktas i lika mån inom båda de sektorer av tobakshandeln, som nu i viss mån ställts emot varandra.

Den nuvarande ordningen synes också otillfredsställande därutinnan, att den medför oklarhet beträffande vilket organ som har det verkliga ansvaret för monopollagstiftningens tillämpning då det gäller handel å utsträckt affärstid. De ifrågavarande ärendenas behandling hos ett flertal olika myndigheter föranleder även onödig omgång och tidsutdräkt.

De sakkunniga ha därför ansett sig böra upptaga ett av länsstyrelsen i Kopparbergs län i detta avseende framfört förslag och vilja i enlighet härmed förorda, att ärendena angående försäljning av tobaksvaror jämlikt 11 § butikstängningslagen utbrytas från denna lag och handläggas i samma ordning som övriga tobaksförsäljningsfrågor. Det synes de sakkunniga icke möta några betänkligheter att på nu angivet sätt överflytta beslutanderätten i förevarande ärenden till monopolbolaget med skyldighet för detta att i den utsträckning monopollagstiftningen föreskriver samråda med tobaksnämnden. Först och främst bör framhållas, att allmänheten icke torde bli lidande på en dylik ordning. Erinras må därom att 1943 års monopollagstiftning ålägger såväl monopolets utövare som tobaksnämnden att taga hänsyn till allmänhetens intresse av bekväm tillgång till tobaksvaror. Därest tobaksnämndens hittillsvarande behandling av dessa frågor skulle anses alltför restriktiv, kunna direktiven lätt jämkas i önskad riktning. Från vissa håll ha även framförts önskemål om att allmänhetens intressen och den s. k. fritidshandeln skulle få en starkare representation genom en ändring i nämndens sammansättning. Om dessutom, såsom de sakkunniga nedan förorda, rätt att anföra besvär hos Kungl. Maj:t över tobaksnämndens beslut införes, vinner en ytterligare garanti för att allmänhetens legitima behov av tillgång till tobaksvaror vederbörligen tillgodoses. Med anledning av den nuvarande specialregeln beträffande försäljning av tobaksvaror under utsträckt affärstid från s. k. trafikiosk vilja de sakkunniga framhålla, att det måste anses ligga i sakens natur, att monopolets utövare och tobaksnämnden komma att uppmärksamma det särskilda behov av tobaksvaror, som resande kunna ha. Vad beträffar detta särskilda

behov synes det även vara lämpligare med ett friare bedömande än de nuvarande avgörandena efter de i viss mån formella kriterierna »station för järnvägs- eller lufttrafik eller för mera betydande sjö-, spårvägs- eller busstrafik». De nuvarande trafikioskerna torde för övrigt ofta mera tillgodose de närboendes än de resandes behov.

Den här förordade ordningen innebär visserligen på sätt och vis en centralisering av ärendena angående tobaksförsäljning på utsträckt affärstid. Redan enligt nu gällande bestämmelser kräves emellertid utom handläggningen vid länsstyrelserna och, efter besvär, hos Kungl. Maj:t, att vederbörande hos tobaksmonopolet anhåller om återförsäljarrättigheter. De sakkunnigas förslag innebär nu endast, att länsstyrelsernas prövning av de speciella tobakssynpunkterna bortfaller, vilket medför att ärendet hos länsstyrelsen blir av väsentligt enklare beskaffenhet.

De sakkunniga ansåg, att genom en sådan enligt deras uppfattning mer rationell uppdelning av beslutanderätten man i flertalet fall torde kunna räkna med en snabbare handläggning av ärendena än enligt då gällande ordning. Det hade under utredningens gång också från olika håll vitsordats, att de utredningar, som av statens tobaksnämnd verkställdes i ärenden av detta slag, i regel vore synnerligen fullständiga och tillförlitliga. Däremot vore yttranden från kommunala myndigheter oftast knapphändiga och innefattade vanligen endast ett tillstyrkande av ansökningen.

I enlighet med det anförda föreslog de sakkunniga, att det överlämnades åt tobaksmonopolets utövare att i samråd med statens tobaksnämnd besluta, vilka affärsidkare som skulle få driva handeln med tobaksvaror på såväl vanlig som utsträckt affärstid. De yttrade vidare:

En sådan ordning skulle enklast kunna genomföras genom att tobaksvarorna upptoges i det varusortiment, som anges i 11 § 3 mom. 1). I så fall skulle det stå alla kioskidkare, som hade rätt till utsträckt affärstid, fritt att härunder sälja även tobaksvaror. Emellertid kan det befaras, att tobaksmonopolet icke har fullständig kontroll över sina återförsäljare och att därigenom vissa kioskidkare, som icke antagits till återförsäljare av monopolbolaget, skulle kunna få möjlighet att sälja tobaksvaror, som de kunnat förskaffa sig i andra hand. Monopollagen innehåller nämligen icke något förbud för andra än de antagna återförsäljarna att handla med tobaksvaror. På grund härav föreslår de sakkunniga, att tobaksvaror icke särskilt nämnas i det sortiment, som uppräknas i 11 § butikstängningslagen. I stället föreslås ett nytt stycke i 11 § 3 mom. av innehåll, att den, som enligt vissa angivna punkter i momentet erhållit medgivande till försäljning av vissa varor under utsträckt affärstid och som av den i lagen den 11 juni 1943 angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror omförmälda monopolutövaren antagits såsom återförsäljare av tobaksvaror, jämväl skall i den omfattning och på de villkor, som av monopolutövaren bestämts, äga försälja dylika varor. I anslutning härtill föreslås slutligen, att bestämmelserna i 11 § 1 mom. och 18 § butikstängningslagen angående remiss till statens tobaksnämnd av ansökningar om tillstånd till handel å utsträckt affärstid samt angående besvär rätt för nämnden skola utgå.

Beträffande rätten att anförda besvär i ärenden angående antagande av återförsäljare för tobaksvaror anförde de sakkunniga:

Det kan visserligen sägas, att då klagan för närvarande icke kan föras över monopolbolagets beslut att bevilja eller vägra en person inköpsrättigheter för försäljning av tobaksvaror från butik, som hålles öppen allenast under vanlig affärstid, det icke skulle föreligga behov av besvärsmätt i ärenden angående försäljning av samma varor från affär med utsträckt affärstid. Då besvär emellertid hittills kunnat anföras till Kungl. Maj:t i ärenden om tillstånd till utsträckt affärstid och denna möjlighet, som i många fall kan vara av väsentlig betydelse för den enskilde, även begagnats i icke obetydlig utsträckning, synas beaktansvärda skäl tala för att en möjlighet införes att besvara sig hos Kungl. Maj:t i fråga om tobakshandelsrättigheter. Om så sker, synas övervägande skäl tala för att samtliga frågor om antagande av återförsäljare av tobaksvaror skulle kunna dragas under Kungl. Maj:ts prövning. Detta skulle kunna åstadkommas exempelvis genom att monopolbolaget i sina koncessionsvillkor ålades att icke till återförsäljare antaga annan än den, som i sådant avseende godkänts av tobaksnämnden, och därjämte möjlighet infördes att överklaga nämndens beslut hos Kungl. Maj:t.

Enligt 11 § 3 mom. 7) i 1945 års butikstängningslag ansågs *personliga ömmande omständigheter* kunna åberopas för att en person beviljades tillstånd till handel med tobaksvaror under utsträckt tid, fastän han normalt icke skulle ha erhållit dylikt tillstånd. De sakkunniga menade, att även efter det att ärendena om tillstånd till tobakshandel utbrutits ur butikstängningslagen viss hänsyn borde tagas till sådana omständigheter vid beviljande av rätt till tobakshandel under utsträckt tid. Enligt vad de sakkunniga inhämtat, beaktade även tobaksnämnden dylika synpunkter. Det syntes dock icke motiverat att av dylika skäl bevilja tillstånd i fall, då påtagligt behov av försäljningen icke förelåge, utan hänsyn av nämnt slag borde enligt de sakkunnigas mening tagas framför allt vid val mellan olika sökande.

Beträffande frågan i vad mån personliga ömmande omständigheter i fortsättningen borde anses vara synnerliga skäl för beviljande av tillstånd till handel å utsträckt tid, yttrade de sakkunniga vidare:

De sakkunniga ha funnit det vara tveksamt om personliga ömmande omständigheter hos sökanden böra föranleda beviljande av ett tillstånd, för vilket giltiga skäl eljest ej föreligga. Erfarenheterna från den tidigare tillämpningen av detta stadgande med beaktande av ömmande omständigheter ha icke varit enbart goda. Särskilt gäller detta i fråga om tillstånd till försäljning av tobaksvaror å utsträckt tid. En dylik rätt medför ofta synnerligen goda inkomster och uppskattas därför även till ett ej obetydligt kapitalvärde, vilket ersättes vid överlåtelse. På detta sätt bli dylika rättigheter ofta föremål för spekulationer av särskilt företagsamma personer och de verkligt sociala synpunkterna komma lätt i skymundan. Ett tillstånd till utsträckt affärstid torde i de flesta fall försäkra visst avbräck för annan handel, och om det beviljas utan andra skäl än ömmande omständigheter för sökanden personligen, innebär detta i själva verket, att en eller flera andra näringsidkare i branschen få bidra till den ifrågavarande personens försörjning. En dylik konsekvens är icke rimlig och är icke heller, med den utveckling som vår socialvård numera genomgått, nödvändig. De sakkunniga anse därför, att ömmande personliga omständigheter icke böra föranleda beviljande av ett tillstånd, för vilket giltiga skäl eljest ej föreligga. Däremot böra dylika omstän-

digheter kunna komma i betraktande vid konkurrens mellan flera om erhållande av försäljningsrättigheter, vilka tillgodose verkliga behov hos allmänheten.

De sakkunniga finna det vara av stort värde, om partiellt arbetsföra i lämplig omfattning beredas tillfälle att försörja sig genom dylik försäljningsverksamhet. Av skäl som nyss anförts bör emellertid fördelningen av dessa försörjningsmöjligheter om möjligt ske i samråd med kommunens socialvårdsorgan. Även vid ombyte av innehavare bör detta organ få göra sig gällande. Olika metoder ha ifrågasatts för att säkerställa det önskvärda inflytandet för socialvårdsorganen. En metod, som övervägts i Stockholm, är att kommunen på därför lämpade platser, där behov av kioskförsäljning föreligger, låter uppföra ett antal kiosker, vilka uthyras till personer, som anvisas av socialvårdsorganet och som därefter hos länsstyrelsen söka tillstånd till handel å utsträckt tid å förevarande plats. En annan utväg är att ett allmännyttigt företag, exempelvis ett kommunalt bolag, förvärvar tillstånd till utövande av handel å utsträckt affärstid på därför lämpade platser, där behov av dylik försäljning föreligger, och att detta bolag sedan anställer biträden och affärsföreståndare under beaktande av föreliggande personliga ömmande omständigheter hos aspiranterna på dylika befattningar. Genom sist angivna system möjliggöres en utjämning av inkomsterna från olika försäljningsställen med skiftande omsättning allt efter läget.

I ett särskilt yttrande till betänkandet uttalade den tillkallade *experten Backe* bl. a., att enligt hans mening de sakkunniga kommit till ett resultat, som icke lämnade några garantier för en förbättrad distribution av tobaksvaror. Sammanfattningsvis framhöll herr Backe, att kioskerna redan genom uttalandena i samband med förslaget till ny butikstängningslag bort tillförsäkras ökade möjligheter att tillhandahålla allmänheten tobaksvaror på utsträckt tid samt att det måste anses befogat, att en viss ändring skedde i sammansättningen av tobaksnämnden och att detta av de sakkunniga bort uttryckligen utsägas.

Vid *remissbehandlingen* av betänkandet visade det sig till en början, att meningarna var i hög grad delade beträffande *förslaget att överflytta tillståndsgivningen* i fråga om tobaksförsäljning å utsträckt tid från länsstyrelserna till monopolbolaget. I den mån särskilda skäl anfördes av dem som tillstyrkte förslaget, framhölls i regel, att detsamma vore en naturlig konsekvens av den ordning, som gällde beträffande tobakshandeln i övrigt.

I några yttranden var tillstyrkandena försedda med mer eller mindre bestämda reservationer. Sålunda underströk *överståthållarämbetet* önskvärdheten av att vissa garantier tillskapades mot att allmänhetens intressen eftersattes till förmån för den fasta tobakshandeln. Enligt ämbetets mening borde direktiven för tobaksnämnden möjligen jämkas samt allmänheten och den s. k. fritidshandeln erhålla starkare representation i nämnden. Vidare borde besvärsmätt medgivas över nämndens beslut.

Statens tobaksnämnd framhöll att de sakkunniga syntes ha avsett, att alla frågor om antagande av återförsäljare av tobaksvaror skulle av monopollets utövare remitteras till nämnden och icke som f. n. endast ärenden, som avser städer och stadslignande samhällen. Remisser till nämnden i

ärenden om tobaksförsäljning på landsbygden skulle emellertid medföra en högst betydande ökning av nämndens arbetsbörda och detta till ingen nytta. Erfarenheten hade icke givit något belägg för att en ändring i 1943 års monopollag vore påkallad på denna punkt. *Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet* och *Tobakshandlarnas riksförbund* anslöt sig till vad tobaksnämnden sålunda anfört.

I de yttranden, som intog en avvisande hållning till de sakkunnigas förslag i denna del, anfördes bl. a., att det kunde befaras, att ett genomförande av förslaget på denna punkt skulle medföra en mera restriktiv tillståndsgivning till nackdel för allmänheten. Det ansågs också olämpligt, att den allsidiga erfarenhet om de lokala förhållandena, som länsstyrelsen själv besutte eller kunde införskaffa genom underordnade organ, icke längre finge öva inflytande på ärendenas behandling.

Aktiebolaget Svenska pressbyrån ansåg för sin del, att proceduren vid tillståndsgivningen skulle bli mer tillkrånglad med det föreslagna systemet, och anförde härom:

I stället för ett ärende i varje tillståndsfall blir det två, som skola behandlas av skilda myndigheter, och som var för sig kräva praktiskt taget samma utredning. Tobaksnämnden måste lika väl som länsstyrelsen höra polismyndigheter och kommunala myndigheter samt mottaga skriftväxling mellan sökanden och hans konkurrenter; det blir följaktligen dubbelt besvär för alla, som skola höras, och nära nog dubbelt arbete för ärendenas avgörande. Nu är det däremot ett enhetligt remissförfarande, och tobaksnämnden får vid avgivande av sitt yttrande tillgång till de utlåtanden länsstyrelsen inhämtat. Hela förslaget framstår för dem, som i praktiken sysslat med dessa redan nu mycket arbets- och tidskrävande ärenden, som ytterligt opraktiskt och i sak förfelat.

Bolaget pekade även på en del fall ur praxis, där Kungl. Maj:t efter besvär meddelat tillstånd till försäljning av tobaksvaror trots avstyrkande av tobaksnämnden, och fann däri ett bevis för att nämnden icke visat sig i stånd att tillfredsställande bedöma allmänhetens behov av inköp av tobaksvaror från kiosker ävensom att en effektiv garanti mot felbedömningar från nämndens sida vore en nödvändighet.

Flera av de myndigheter och organisationer, som avstyrkte förslaget om annan ordning för reglering av handeln med tobaksvaror på utsträckt affärstid, framförde olika önskemål om *vidgade möjligheter* till sådan handel inom det existerande systemets ram, såsom att tobaksvaror upptoges bland varorna i det ordinära kiosksortimentet, att de s. k. delade tillstånden avskaffades, att reglerna om försäljning från trafikiosker uppmjukades, att tobaksnämnden gäves en mera allsidig sammansättning och att dess direktiv jämkades så, att skäligen hänsyn måste tagas till allmänhetens intresse av bekväm tillgång till tobaksvaror.

Länsstyrelsen i Älvsborgs län tillstyrkte i likhet med några andra myndigheter, som anslöt sig till kommitténs förslag om en överflyttning av tillståndsgivningen beträffande handeln med tobaksvaror till monopol-

bolaget, att besvärsrätt infördes över nämndens beslut med skyldighet för monopolbolaget att till återförsäljare antaga den som godkänts av nämnden. *Statens tobaksnämnd* avstyrkte däremot för egen del bestämt denna anordning, som nämnden funne vara egenartad ur administrativ synpunkt. Nämnden erinrade även om att halva antalet ledamöter i monopolbolagets styrelse utsåges av Kungl. Maj:t, vilket finge anses innefatta en garanti för att beslutanderätten utövades i enlighet med statsmakternas intentioner. Det kunde därför ifrågasättas, om besvärsrätt erfordrades. Ett slopande av denna rätt skulle icke innebära annat än att de som idkar kioskhandel utöver vanlig affärstid i förevarande hänseende bleve likställda med alla övriga återförsäljare. Det torde icke med fog kunna göras gällande, att frågan huruvida tillstånd till försäljning av tobaksvaror skall meddelas eller icke ur sökandens synpunkt vore mera betydelsefull, då det gällde tillstånd till kioskhandel å utsträckt tid än då ansökningen avsåge t. ex. inrättande av en specialtobaksaffär. Liknande synpunkter framfördes av *aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet*.

Vad de sakkunniga anfört om beviljande av tillstånd på grund av *personliga ömmande omständigheter* föranledde i flertalet yttranden inga erinringar. *Länsstyrelserna i Värmlands och Uppsala län* ansåg dock, att dylika omständigheter borde beaktas i större utsträckning än de sakkunniga tänkt sig. Å andra sidan fann *kommerskollegium* det vara tveksamt, om socialvårdssynpunkter borde få vara bestämmande för rätten att idka kioskhandel. *Stockholms handelskammarè* ansåg att någon individuell behovsprövning icke borde äga rum vid beviljande av försäljningsrätt på utsträckt tid. Om denna ståndpunkt ej beaktades, borde såsom förutsättning för tillämpningen av den av de sakkunniga skisserade prioriterätten fordras, att sökandenas kvalifikationer vore likvärdiga ur andra mera affärsmässiga synpunkter. Kioskhandeln borde ej få bli ett led i socialvården. Ett särskilt gynnande av denna handel eller dess infogande i den sociala hjälpverksamheten måste vara ägnat att rubba den jämvikt i konkurrenshänseende, som utbildats mellan de olika distributionsformerna. Det vore överhuvudtaget principiellt felaktigt att låta socialvårdssynpunkter vara bestämmande för utövningen av affärsrörelse, vare sig denna vore att betrakta som kiosk- eller butikshandel. Liknande uttalanden gjordes av *Skånes handelskammarè* och *Sveriges köpmannaförbund*.

Efter att ha redogjort för gällande bestämmelser om detaljhandeln med tobaksvaror å utsträckt tid anförde *departementschefen* bl. a.:

I flera yttranden uttalas farhågor, att ett genomförande av förslaget i denna del skulle medföra en mera restriktiv tillståndsgivning än f. n. med därav följande försämrade möjligheter för allmänheten att inköpa tobak efter den vanliga affärstidens slut. Med hänsyn härtill har ifrågasatts — även av de sakkunniga och av remissinstanser som tillstyrka förslaget — att jämka tobaksnämndens direktiv, att ändra dess sammansättning och att införa besvärsrätt över dess

beslut. Vad särskilt angår förslaget om införande av besvärsmått över nämndens beslut synes en sådan anordning, såsom nämnden själv framhållit, vara egenartad ur administrativ synpunkt. Nämnden är nämligen endast en utredande remissinstans och beslutanderätten ligger hos monopolbolaget, som är ett icke statligt organ. Att märka är vidare att nämndens verksamhet i huvudsak avser tobakshandeln i städer och stadslänkande samhällen; och nämnden har avböjt en utvidgning av verksamheten till att omfatta all tobakshandel.

Härtill kommer, såsom allmänt framhållits av de remissinstanser som avstyrka de sakkunnigas förslag, att monopolbolaget icke synes ha samma möjligheter att beakta de lokala förhållandena som länsstyrelserna. En allsidig prövning från monopolbolagets och tobaksnämndens sida med hänsynstagande till dessa förhållanden och allmänhetens intresse skulle i varje fall förutsätta ett mer omfattande remissförfarande än det nuvarande. Det skulle icke innebära den förenkling och decentralisation av förvaltningsförfarandet som nu allmänt eftersträvas.

Ett motsvarande förslag att frikoppla länsstyrelserna från denna tillståndsgivning avvisades redan år 1945 vid tillkomsten av nu gällande butikstängningslag. Ett alternativt förslag att tobaksnämnden skulle erhålla vetorätt i dessa ärenden — en linje som även nu förordats bl. a. av en ledamot av nämnden — förkastades även. Anordningen med länsstyrelse som beslutande myndighet efter remiss till samt med besvärsmått för tobaksnämnden ansågs innebära en fullt tillräcklig garanti för att de principer, som ligga till grund för monopollagstiftningen, i erforderlig mån beaktas.

Någon anledning att nu intaga en annan ståndpunkt synes icke föreligga. Jag vill alltså förorda, att den nuvarande ordningen beträffande tillståndsgivningen bibehålles i princip oförändrad.

Rörande de framförda önskemålen om vidgade möjligheter till tobakshandel å utsträckt tid inom det gällande systemets ram yttrade departementschefen:

Förslag ha framkommit, att tobaksvaror skulle införas i det ordinära kiosksortimentet, vilket skulle innebära att dessa varor utan särskilt tillstånd finge säljas på utsträckt affärstid i alla kiosker och övriga butiker, som utom tobak endast saluföra de i 11 § 3 mom. under 1) upptagna varorna. Såsom jag tidigare framhållit, är också tobak otvivelaktigt att anse såsom en »impulsvara» som allmänheten bör kunna köpa även efter vanlig affärstid. Å andra sidan synes en allmän kioskförsäljning av tobak innebära att de grundsatser, på vilka 1943 års monopollagstiftning vilar, svårigen skulle kunna upprätthållas. Förut har nämnts att frågan om beståndet av denna lagstiftning torde komma att utredas. Resultatet av denna utredning liksom även verkningarna av att automatförsäljning av tobak — enligt vad tidigare förordats — tillåtes, synes böra avvaktas innan angivna grundsatser rubbas. I nuvarande läge kan jag därför icke tillstyrka, att tobak upptages bland varorna i 11 § 3 mom. 1).

Motsvarande gäller beträffande det bl. a. av arbetsrådet framförda förslaget, att förutsättningarna för inrättande av s. k. trafikiosker med tobaksförsäljning borde vidgas så att dylik försäljning å utsträckt tid möjliggjordes på fritidsområden och andra liknande platser. Härutinnan må även erinras om att tillstånd att saluföra tobak på kvällar och söndagar enligt gällande lag kan medgivas i samband med nöjeställning, idrottstävling, friluftsbad eller dylikt. Någon ändring i sistnämnda hänseende har icke ifrågasatts.

Däremot synes man utan att träda omförmälda särintressen för när böra kunna

uppmjuka nuvarande praxis beträffande tillstånd till kioskförsäljning av tobaksvaror, då tillståndet grundas på regeln om »synnerliga skäl». — — —

Enligt min mening bör bestämmelsen om tillstånd till öppethållande och försäljning utom vanlig affärstid, då synnerliga skäl därtill föreligga, överhuvud icke tolkas alltför restriktivt. Tillstånd på denna grund synes sålunda kunna beviljas, förutom av sociala skäl — därtill återkommer jag senare — då allmänheten har ett alldeles särskilt gagn av att en kiosk hålles öppen på kvällar och söndagar. Detta kan vara fallet, om en konsumentgrupp, t. ex. skogsarbetare eller skiftarbetare, till följd av arbetsplatsens belägenhet eller arbetstidens förläggning har speciella svårigheter att under vanlig affärstid köpa tobaksvaror och andra impulsvaror. — — — Därest specialtobakshandlarna ej begagna sig av möjligheten att inrätta automater, torde detta få anses såsom ett starkt skäl att medgiva ett mot behovet svarande antal kiosker inom stadsdelen eller samhället att sälja tobak på utsträckt tid.

I samband med behandlingen av de sakkunnigas förslag till ändrade bestämmelser för handeln i allmänhet utom vanlig affärstid återkom departementschefen till frågan om vilken betydelse som borde tillmätas förekomsten av personliga ömmande omständigheter, och yttrade:

Av den föregående framställningen torde framgå, att jag anser reservbestämmelsen under 7) i 11 § 3 mom. böra bibehållas oförändrad. I avsnittet om försäljning av tobaksvaror på utsträckt tid har jag berört några frågor om tillämpningen av denna bestämmelse. Här må endast tillfogas, att nuvarande praxis, enligt vilken tillstånd i viss utsträckning beviljats på grund av ömmande personliga omständigheter hos sökanden, synes böra upprätthållas oförändrad. Liksom de sakkunniga finner jag det riktigt att de partiellt arbetsföra beredes tillfälle att försörja sig genom kioskförsäljning. Vid konkurrens mellan flera om försäljarrättigheter böra socialvårdssynpunkter beaktas. Så bör ske även vid ombyte av innehavare. I detta sammanhang må erinras om att tillstånden äro personliga. Jag vill emellertid understryka, att de sociala skälen böra vara tungt vägande för att kunna föranleda beviljande av ett tillstånd, för vilket giltiga skäl eljest ej föreligga. Det är vidare angeläget, att de tillståndsbeviljande myndigheterna ha uppmärksamheten riktad på förekomsten av eventuella missbruk av »kioskrättigheter», och om skäl äro därtill begagna sig av den i 11 § 4 mom. första stycket givna möjligheten att återkalla tillstånd.

Jag anser mig sakna anledning att i detta sammanhang ingå på frågan om lämpligheten av att de socialvårdssynpunkter, som här göra sig gällande, tillgodoses genom att kommunerna i någon form engagera sig i kioskhandeln.

Departementschefen uttalade sig även om de allmänna principerna för prövning av ansökningar om tillstånd till försäljning under utsträckt tid och konstaterade, att de sakkunniga i ingressen till 3 mom. av 11 § velat utesluta bestämmelsen att allmänhetens gagn skulle beaktas. Enligt de sakkunniga borde generellt endast gälla, att vid prövningen skäligen hänsyn skulle tagas till olägenheterna för annan handel, varmed de sakkunniga syntes avse även annan handel på utsträckt tid — en avvikelse från vad dittills ansetts gälla. Departementschefen yttrade vidare:

Skäligen hänsyn bör givetvis alltjämt vid prövningen av ansökningar om handel på utsträckt tid tagas till annan handel. Butikstängningslagens näringspolitiska

uppgift att medverka till likartade konkurrensförhållanden kvarstår oförändrad. Men detta syfte synes icke kunna motivera, att som de sakkunniga tänkt sig även den bestående handeln på utsträckt tid skulle erhålla konkurrensskydd. Detta skulle som arbetsrådet framhållit innebära, att för denna handel infördes ett lagstiftningsvägen åstadkommet skydd, som beträffande handeln på vanlig affärstid endast finnes i fråga om tobakshandeln. Systemet skulle medföra den mindre tillfredsställande konsekvensen, att vanliga butiker med kiosksortiment kunde förvägras tillstånd till öppethållande efter den vanliga affärstidens slut, enär en kiosk med sådant tillstånd redan funnes på platsen. En sådan ordning kan knappast vara önskvärd. — — —

De anförda synpunkterna leda för min del till slutsatsen, att de nuvarande reglerna för tillståndsgivningen böra bibehållas orubbade.

Andra lagutskottet tillstyrkte (utlåtande nr 47) det i propositionen framlagda lagförslaget i här behandlade delar. I anledning av väckta motioner uttalade utskottet därvid bl. a., att utskottet funne de av departementschefen anförda skälen för att bibehålla den dittillsvarande ordningen med länsstyrelserna såsom tillståndsmyndighet beträffande handeln med tobaksvaror å utsträckt tid övertygande ävensom att utskottet anslöte sig till departementschefens mindre restriktiva tolkning av begreppet »synnerliga skäl».

Riksdagen biföll propositionen med en av utskottet förordad här icke aktuell jämkning.

Vissa av chefen för finansdepartementet till utredningsmannen överlämnade framställningar

Här skall slutligen beröras av vissa branschorganisationer hos Kungl. Maj:t gjorda framställningar, i vilka framförts önskemål om reformer i olika hänseenden av den gällande regleringen av detaljhandeln med tobaksvaror och vilka överlämnats till mig att tagas i övervägande vid fullgörandet av mitt utredningsuppdrag.

1. I skrivelse den 5 februari 1951 hemställde *Sveriges kioskidkares riksförbund*, att chefen för finansdepartementet måtte överväga, huruvida det kunde vara nödvändigt att vidtaga någon ändring i den för statens tobaksnämnd utfärdade instruktionen, som möjliggjorde en bättre anpassning till innehållet i gällande butikstängningslag och dess förarbeten, ävensom huruvida icke den privata kioskhandeln borde beredas säte och stämma i tobaksnämnden. Förbundet framhöll, att enligt dess uppfattning föredragande departementschefens och andra lagutskottets förordande under förarbetena till 1948 års butikstängningslag av en mindre restriktiv tillämpning av reglerna om kioskers rätt att sälja tobak under utsträckt tid icke följts i praktiken. Det hette vidare i skrivelsen:

Vårt intryck är tvärtom, att myndigheterna fortfarande stå kvar på den ståndpunkt, som man en gång intagit under tidigare gällande butikstängningslagar, vilket enligt vårt förmenande i själva verket innebär, att de tankegångar, varåt de sakkunniga givit uttryck, blivit dominerande och att sålunda departementschefens och andra lagutskottets uttalanden ej beaktats eller i vart fall ej tillräckligt beaktats. Vi citera exempelvis ett uttalande, som statens tobaksnämnd gjort i en skrivelse den 9 december 1949 till överståthållarämbetet, däri det bl. a. säges följande: »I frågan, huruvida synnerliga skäl för beviljande av ett privilegierat försäljningstillstånd kunna anses föreligga har nämnden under hand samrått med Stockholms Stads Slakthus- och Saluhallsstyrelse, därvid styrelsen understrukit, att det av flera skäl vore nödvändigt att föra en restriktiv politik beträffande kioskhandeln i Stockholm, att de härutinnan hittills tillämpade principerna godkänts av stadsfullmäktige samt att ett bifall till förevarande besvär skulle innefatta ett avsteg från berörda principer och utgöra ett prejudikat med vittgående konsekvenser, i det att ett mycket stort antal kioskägare torde kunna åberopa ungefär samma skäl som klaganden för att erhålla rätt till kioskhandel med tobaksvaror under utsträckt tid. Nämnden ansluter sig till Slakthus- och Saluhallsstyrelsens ståndpunkt, och avstyrker förty tillstånd till besvären.»

Vad som här utsagts synes oss giva stöd för påståendet, att de farhågor besannats, som uttalats före den nya lagens tillkomst rörande risken för »en mera restriktiv tillståndsgivning än f. n. med därav följande försämrade möjligheter för allmänheten att inköpa tobak efter den vanliga affärstidens slut».

I olika sammanhang hade enligt förbundet från myndighetshåll framhållits, att det med hänsyn till 1943 års monopollagstiftning icke varit möjligt att bevilja vederbörande sökande de önskade tobaksrättigheterna. Förbundet kunde icke finna, att lydelsen av 3 § i tobaksnämndens instruktion lade hinder i vägen för en tolkning, som bättre överensstämde med de nya synpunkter på kioskhandeln, vilka kommit till uttryck i förarbetena till butikstängningslagen. Förbundet ifrågasatte, om den förenkling och decentralisation av förvaltningsförfarandet som eftersträfvats i själva verket uppnåtts, då tobaksnämnden gjorts till en central obligatorisk remissinstans i fråga om kioskärendena. Det fordrades utan tvivel mycket starka skäl för att länsstyrelserna skulle våga gå emot nämndens mening. Där så undantagsvis skett hade nämnden överklagat beslutet hos Kungl. Maj:t, som knappast kunde ha möjlighet att alltid känna till de lokala förhållandena. Trots detta ville förbundet i rättvisans namn framhålla, att Kungl. Maj:t i flera fall ändrat de beslut, som fattats av vederbörande länsstyrelse på tobaksnämndens rekommendationer.

Ifråga om *tobaksnämndens sammansättning* yttrade förbundet:

Med hänsyn till det sakförhållandet, att tobaksnämnden otvivelaktigt till största delen sysslar med frågor om kioskstillstånd, borde kioskhandeln rättvisligen ha en *ordinarie* ledamot i nämnden, som kan beredas tillfälle att genom sin röst utöva inflytande på avgörandena. Det bör här nämnas, att tobaksnämnden arbetar genom ett s. k. arbetsutskott, till vilket kioskhandelns representant ej äger tillträde, medan däremot tobakshandelns företrädare deltagar i arbetsutskottets överläggningar. Att detta ej är i överensstämmelse med god demokratisk ordning och rättvisa borde lätt kunna inses. Flertalet ärenden, som behandlas inom

tobaksnämnden, gäller ju, som tidigare sagts, just kioskhandeln och under sådana förhållanden vore det väl inte mer än riktigt att också kioskhandeln representeras vid den interna behandlingen i arbetsutskottet.

Beträffande *automathandelns* möjligheter att ersätta kioskhandeln uttalade förbundet:

Tobaksautomaterna motsvara icke i distributionshänseende allmänhetens önskemål. Erfarenheten har givit belägg för påståendet, att många inköpare av tobaksvaror känna sig irriterade av att vara hänvisade till tobaksautomater. Här må nämnas, att en kiosk naturligtvis har större möjligheter att tillhandahålla ett mera omfattande sortiment än vad som kan erhållas i en tobaksautomat med dess begränsade utrymme. Vidare framhålles också olägenheten av att inköp styckevis är utesluten vid köp från tobaksautomater, en betydande olägenhet för vanerökaren, vilken kanske många gånger saknar medel att inköpa hela askar på en gång. En ingalunda oviktig sak är att olägenheter ofta uppkomma från den köpande allmänheten, därför att erforderliga växelmynt saknas. Det är icke ovanligt, att en kund som i en kiosk inköper tidningar och konfektyrer även frågar efter tobaksvaror. Då kunden därvid hänvisas till en tobaksautomat händer det, att han återkommer, förargad, med en förfrågan huruvida han kan erhålla växelmynt. I sådana situationer frågar man sig givetvis, om allmänheten verkligen har »bekvämlig tillgång» till tobaksvaran, vilken uttryckligen betecknats såsom en »impulsvara», som allmänheten bör kunna köpa även efter vanlig affärstid.

Över skrivelsen avgavs den 29 juni 1951 yttrande av *statens tobaksnämnd*, som i anledning av det i förbundets skrivelse citerade yttrandet till överståthållarämbetet påpekade, att Kungl. Maj:t lämnat av sökanden anförda besvär i detta ärende utan bifall. Nämnden anförde vidare:

Motiven till butikstängningslagen ha aldrig åsyftat att skapa en stel mall efter vilken alla ansökningar skulle bedömas. Ett betydande utrymme vid bedömningen måste självfallet inom ramen för lagtext och motiv tillmätas omständigheterna i det särskilda fallet liksom ock förhållandena på den ort, varom fråga är. Att bedömandet anses böra bli en nyans strängare i en stad av Stockholms storlek än i en mindre tätort i landsorten torde sålunda icke med fog kunna betecknas såsom på något sätt anmärkningsvärt. Det torde icke vara erforderligt att närmare återge de skäl, som härutinnan varit vägledande för de kommunala myndigheterna i Stockholm. Däremot kan erinras om den principiella synpunkt nämnden förut i ett flertal remissyttranden framhållit, nämligen att butikstängningslagens bestämmelser och de speciella reglerna om tobakshandeln väl låta sig förena, om skilda försäljningsområden anvisas åt butikshandeln och kioskhandeln med tobaksvaror. Butikshandeln har sitt naturliga verksamhetsområde i tätorternas centrum med höghusbebyggelse och livlig gatutrafik, medan de kiosker, varom här är fråga, ha en uppgift att fylla exempelvis inom villa- och fritidsområden eller inom delar av tätbebyggda samhällen, där tobaksbutiker med automat saknas.

Beträffande frågan om tobaksnämndens möjligheter att erhålla kännedom om lokala förhållanden må nämnas, att utredning på platsen alltid verkställes genom för ändamålet särskilt utsedda tjänstemän hos aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet, vilka tjänstemän äga stor erfarenhet beträffande distributionsfrågor och i sina rapporter lämna långt fylligare redogörelser för förhållandena på platsen än de lokala myndigheterna ha möjlighet att medhinna. Detta oaktat företaga

även ledamöter av nämnden egna besiktningar på platsen i tveksamma ärenden. Att länsstyrelserna finna de utredningar, som på dessa olika vägar framkomma, av värde för ärendenas bedömande framgår bland annat därav, att länsstyrelserna i stor utsträckning inhämta yttranden från nämnden i ärenden, där detta icke är föreskrivet, det vill säga i ärenden som icke beröra tätorter.

Vad slutligen angår frågan om kioskhandelns representation inom nämnden må följande framhållas. Nämnden består av sju ledamöter, tre statsvalda, två representanter för aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet och två representanter för bolagets återförsäljare, nämligen representanter för de två största återförsäljarna, tobakshandlare och specerihandlare. Såsom suppleanter för sistnämnda två representanter ha utsetts en företrädare för kioskidkareförbundet och en för Kooperativa förbundet.

Nämndens instruktion öppnar möjlighet att hänskjuta vissa ärenden eller grupper av ärenden till ett arbetsutskott på tre personer, nämligen ordföranden samt en representant för monopolbolaget och en för tobakshandlarna. Denna möjlighet togs icke i anspråk förrän nämnden ett helt år behandlat samtliga ärenden in pleno och enighet nåtts om riktlinjerna för nämndens verksamhet i olika hänseenden. Beslut inom arbetsutskottet förutsätter enighet bland dess medlemmar. Ärenden av principiell betydelse eller eljest av större vikt behandlas fortfarande av hela nämnden.

Ordföranden må enligt instruktionen, ändå att förfall för ledamot ej föreligger, tillkalla suppleant för överläggning inom nämnden. För att bereda kioskintressena största möjliga medinflytande har denna bestämmelse utnyttjats så, att den suppleant i nämnden, som företräder dessa intressen, alltid kallas till nämndens sammanträden in pleno. Alla remisser från Kungl. Maj:t i besvärärenden angående tillstånd till kioskhandel behandlas i plenum. Av det förut sagda framgår, att samtliga övriga kioskärenden av principiell betydelse eller eljest av större vikt likaledes behandlas i plenum. Härigenom torde få anses sört för att kioskidkarnas synpunkter bli i tillfredsställande mån tillvaratagna.

Med stöd av det anförda hemställde nämnden, att förbundets framställning icke måtte föranleda någon vidare åtgärd.

2. *Aktiebolaget Svenska pressbyrån* erinrade i en längre, den 31 oktober 1951 dagtecknad skrivelse om att föredragande departementschefen i propositionen till 1948 års riksdag med förslag till ny butikstängningslag i olika sammanhang omnämnt chefens för finansdepartementet avsikt att inom den närmaste tiden utverka Kungl. Maj:ts bemyndigande att tillkalla särskilda sakkunniga för en översyn av 1943 års tobakslagstiftning. Då pressbyrån ansåge det angeläget och av omständigheterna synnerligen påkallat, att den bebådade utredningen med det snaraste komme till stånd, hemställde pressbyrån om att så måtte ske. En särskild anledning härtill ville pressbyrån se i den omständigheten, att den i nämnda proposition förordade mindre restriktiva tillämpningen av reglerna om kioskernas rätt att sälja tobaksvaror efter den vanliga affärstidens slut icke kunde anses ha kommit till uttryck i praxis.

Efter en utförlig översikt över vidtagna lagstiftningsåtgärder av betydelse för handeln med tobaksvaror på vanlig affärstid och under utsträckt tid

framhöll pressbyrån vissa frågor, som vid en blivande översyn av monopol- och butikstängningslagstiftningarna borde komma under bedömande. Beträffande *automathandeln* uttalade pressbyrån, att med hänsyn till de moraliska och sociala vådor, varmed denna handel alltjämt enligt pressbyråns uppfattning vore behäftad, det syntes vara förtjänt av nya överväganden, hur lagstiftningen skulle ställa sig till samma handel. Pressbyrån hade icke den inställningen, att *automathandeln* borde förbjudas, men ville påpeka den trumf på hand, som *automathandeln* blivit för tobakshandlarna. Pressbyrån återopade i detta hänseende ett cirkulär den 19 februari 1951 från Tobakshandlarnas riksförbund till dess medlemmar, vari framhölls, att tobaksnämndens ställningstagande vid behandlingen av olika ansökningar, t. ex. från kioskidkare om försäljningstillstånd eller från speceriaffärer och liknade om rätt att uppsätta tobaksautomater, ofta bleve beroende av om närmaste tobakshandlare anskaffat tobaksautomat eller icke; att det vore lättare för tobaksnämnden att motivera ett avstyrkande av dylika ansökningar, om det ginge att påvisa, att allmänhetens krav på tillgång till inköpsställen efter butikstid kunde anses vara fyllt genom tobakshandlarnas automater inom ifrågavarande område; samt att det vore ett tobakshandlarnas intresse att anskaffa tobaksautomater, även om försäljningen på en del håll icke kunde väntas bli av större omfattning. Pressbyrån anförde härom:

Här framskymtar tobaksnämndens praxis att motsätta sig försäljningstillstånd för kiosk om tobaksautomat finnes i närheten och därigenom möjlighet står till buds att efter vanlig stängningstid kunna tillhandla sig tobak. Och det lär förhålla sig så att om en tobaksautomat finnes på mindre avstånd än 500 meter från en kiosk, tobaksnämnden alltid avstyrker en ansökning om rätt att i kiosken sälja tobak å utsträckt tid. Ett avstånd av 500 meter kan för köparen betyda en extra vandring på en kilometer eller mera, beroende på var köparen är boende. Oavsett frågan om denna praxis kan anses innebära tillgodoseende av allmänhetens krav på bekväm tillgång till tobak och oavsett att nämnden genom uppmuntran att anskaffa automater skapar förutsättning för avstyrkande av framställningar från andra än tobakshandlare att erhålla försäljningstillstånd för tobak må här endast framhållas att *automathandeln* ingalunda kan ersätta annan tobakshandel.

Pressbyrån anförde i fråga om *automathandeln* liknande synpunkter som de i Sveriges kioskidkares riksförbunds skrivelse den 5 februari 1951 återgivna och fortsatte:

Tobaken är vidare en typisk impulsvara; finnes sådan i kiosken köper man kanske, men man fortsätter inte till en automat om man inte kan få tobaken i kiosken. Det är alltså ingalunda alltid så, att tobakshandlaren går miste om försäljningen genom att varan icke finnes i kiosken, inköpet uteblir. Över huvud taget kan en automat aldrig ersätta kiosken eller annan butik. Vad särskilt trafik-kiosker angår lär tiden för uppehåll vid busstation eller slut- och omstigningsstation vid spårvagn vara så kort att det icke medhinner att uppsöka en automat, helst den resande ej alltid är orienterad å platsen. Man kan våga påstå att en

automat endast undantagsvis lämnar bekväm tillgång till varan. Man måste därför inlägga gensaga mot att automaterna premieras på annan handels bekostnad och att tobakshandlarna rent av uppmanas att skaffa sådana för att hindra andra att erhålla tillstånd till handel med tobak å utsträckt tid.

Pressbyrån erinrade om att bibehållandet av en butikstängningslagstiftning ansetts motiverat av angelägenheten att nödig fritid bereddes butiksinnehavarna och att likartade konkurrensförhållanden bereddes mellan olika företag, och fortsatte:

Tillåtelse att innehava automat kan knappast stå i god samklang med först angivna omständighet, då automaten ofta måste passas för omladdning och även i övrigt kräver en viss tillsyn. Även ur konkurrenssynpunkt kunna erinringar göras mot automathandeln, tillgängliga som automaterna äro dygnet om.

Det understundom framkomna påståendet att kiosken vore en mindervärdig butik måste tillbakavisas. Många kiosker torde i såväl hygieniska som andra hänseenden fylla högt ställda anspråk. Att så är förhållandet torde vara allmänhetens uppfattning om saken. Även påståendet att genom kiosker förutsättningarna för en butikshandel med tobaksvaror av god standard minskades måste betecknas såsom oriktigt.

Pressbyrån efterlyste vidare en *definition av begreppet »specialtobakshandlare»* och förmenade, att ett flertal av de affärer, som hos monopolbolaget redovisades såsom specialtobakshandlare, icke kunde anses som sådana. Man måste betvivla det rättvisa i att dessa affärer bereddes nära nog monopolställning beträffande tobaken men i allt annat finge fritt konkurrera med andra affärer. Det vore en känd sak att i tobaksaffärerna såldes — utom tobaksvaror och tobaksutensilier — tidningar och tidskrifter, dragningslistor till lotterier, pappersvaror och skrivmateriel, toalettartiklar, film, frimärken, m. m., varjämte affärsinnehavaren ofta jämväl vore kommissionär för penninglotteriet samt ombud för aktiebolaget Tipstjänst.

Frågan om *tobaksnämndens fortbestånd* syntes enligt pressbyrån böra komma under omprövning. Pressbyrån uttalade i denna del:

Monopolbolaget är ju ett affärsföretag och bör såsom sådant lämnas största möjliga frihet. I dess styrelse sitta för övrigt av Kungl. Maj:t förordnade ledamöter med av Kungl. Maj:t meddelade direktiv. Denna anordning för tillgodoseende av det statliga medinflytandet synes vara tillfyllest och icke behöva ytterligare utbyggas. Syftet med monopolets införande var ju att uppnå ett effektivare utnyttjande av tobakskonsumtionen såsom skattekälla. Monopolets styrelse får väl anses fullt kompetent att verka för detta syftes realiserande utan någon till äventyrs hämmande sidoanordning. Erinras må ock att monopolbolaget har en särskild organisation för antagande av återförsäljare.

Bibehölles nämnden, syntes bestämmelserna om densamma böra komma under omprövning. Pressbyrån erinrade om att flertalet ärenden numera avgjordes av nämndens arbetsutskott och ifrågasatte därför, om ärendena erhöles den allsidiga prövning, som åsyftats vid nämndens tillkomst. Pressbyrån fortsatte:

I arbetsutskottet avgöras ärendena — och detta gäller såsom nyss anförts det

stora flertalet av ärenden hos nämnden — av ordföranden eller vice ordföranden samt tobaksmonopolets och tobakshandlarnas representanter i nämnden, således till övervägande del av personer, vilka företräda vissa speciella intressen. Någon representant för kioskhandeln eller allmänheten kan här icke göra sig hörd. Enligt 4 § i instruktionen för tobaksnämnden bör nämnden bereda den, som beröres av visst ärende, tillfälle att inställa sig inför nämnden. Pressbyrån har i regel kallats till arbetsutskottets sammanträden när något Pressbyrån berörande ärende där förekommit till behandling. Så torde däremot icke alltid ha varit fallet, då hela nämnden sammanträtt.

Det må här erinras om, att Kungl. Maj:t i flera fall mot nämndens rekommendationer meddelat tillstånd till försäljning av tobaksvaror, utan att nämnden härigenom ansett sig böra frångå sin en gång inledda praxis (John Nordin: Butikstängningslagen den 21 juli 1948, sid. 103). Det kan ock här förtjäna framhållas, att en del länsstyrelser vid sin prövning av ärenden, varom här är fråga, icke alltid synas taga hänsyn till nämndens utlåtanden och utredningar. Vad utredningarna beträffar verkställas dessa i mera betydande fall av arbetsutskottet på ort och ställe. I regel utföras de dock av någon monolets tjänsteman, som för ändamålet ställes till nämndens förfogande. Även om uppdraget sålunda fullgöres i nämndens namn och jämlikt dennas direktiv, kan man dock icke frånkomma en viss känsla av att dessa utredningsmän vid av dem företagna utredningar påverkas av det egna yrkets intressen och taga allt för ringa hänsyn till allmänhetens gagn.

Pressbyrån ville i detta sammanhang åberopa ett uttalande av arbetarskyddsstyrelsen, innefattande ett enligt pressbyråns mening riktigt hävdande av allmänhetens intresse. I yttrandet, som avgivits den 28 mars 1950 i ett ärende rörande tillstånd att från kiosk vid busscentralen i Linköping försälja tobaksvaror, hade styrelsen funnit det ostridigt, att kiosken vore att anse såsom trafikiosk, och vidare uttalat:

Med hänsyn till det stora gagn för den resande allmänheten, som möjligheten att under kvällar och söndagar inköpa tobak från kiosker erbjuder, kan det avbräck för specialtobakshandeln i närheten av kiosken, som ett tillstånd till tobaksförsäljning skulle medföra, icke anses väga så tungt, att avsteg bör göras från den allmänna regeln i 11 § 3 mom. 3) butikstängningslagen att tobak tillhör varusortimentet i trafikiosker.

Pressbyrån anförde i sin skrivelse ytterligare:

Den vid lagbestämmelsernas tillkomst uttalade farhågan att reglerna för tillståndsgivningen i verkligheten skulle visa sig innebära ett koncessionssystem, vars verkningar bleve en skråbestämd företrädesrätt för specialtobakshandeln med förbiseende i allt väsentligt både av konsumenternas krav på varornas lätt-tillgänglighet och av det statsfinansiella intresse, som monopolbolagets verksamhet avsåge att tillvarataga, måste man nog anse hava visat sig riktig. Och man kan icke helt befria sig från den uppfattningen att nämnden synes söka på omvägar skaffa sig en vetorätt, varom förslag visserligen förelåg vid lagstiftningens tillkomst, men då avvisades.

Enligt sin instruktion skall nämnden vid behandling av frågor rörande importen av utländska tobaksvaror beakta allmänhetens och återförsäljarnas skäligen anspråk på urval av olika varuslag och märken av god beskaffenhet. Beträffande

utländska cigarrer är importen i stort sett begränsad till holländska sådana, vilket knappast kan anses tillfredsställande.

Pressbyrån har härmed sökt antyda de avseenden, vilka beträffande tobaksnämnden enligt Pressbyråns mening böra komma under överbägande vid den blivande översynen av tobaksmonopollagstiftningen och därav påkallade jämkningar i butikstängningslagstiftningen. Generellt kan önskemålet uttryckas så att åt tobakshandeln bör lämnas största möjliga frihet. Genom att så sker torde såväl statens finansiella intressen som allmänhetens krav på bekväm tillgång till tobaksvaror bäst tillgodoses.

Pressbyrån gjorde slutligen ett par erinringar av mera speciell innebörd. Beträffande de s. k. trafikioskerna borde utredningen taga sikte på om icke vid prövningen av tillstånd till handel från dessa hänsyn finge tagas till ej allenast resandetrafikens utan även den bofasta befolkningens intressen. Med föranledande av att olika meningar gjort sig gällande beträffande vad som borde förstås med sjö-, buss- resp. spårvägsstation vore ett klarläggande av detta spörsmål önskvärt. Likaså vore ett förtydligande av det i detta sammanhang förekommande uttrycket »mer betydande trafik» påkallat. Enär enligt 18 § butikstängningslagen beslut, varigenom tillstånd meddelats enligt 11 §, utan hinder av besvär skulle lända till efterrättelse intill dess annorlunda kunde varda förordnat, borde vidare monopolbolaget åläggas att — oavsett om besvär anfördes — till återförsäljare antaga den, som av länsstyrelse meddelats tillstånd enligt 11 §, utan att avvakta slutligt besked i tillståndsärendet. Så torde monopolbolaget icke alltid ha gjort.

Över pressbyråns skrivelse avgavs den 24 januari 1952 utlåtande av styrelsen för *aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet*. I utlåtandet anfördes bl. a.:

Vid överbägande av föreliggande fråga har styrelsen kommit till den uppfattningen, att bärande skäl föreligga för att den av chefen för finansdepartementet år 1948 i utsikt ställda översynen av 1943 års tobakslagstiftning kommer till stånd. Styrelsen, som finner vissa av de synpunkter, pressbyrån framfört, beaktansvärda, har icke funnit anledning att i detta sammanhang ingå i närmare prövning av vad pressbyrån anför i den remitterade framställningen. För styrelsens ståndpunktstagande har i huvudsak nedan angivna omständigheter varit avgörande. Den genom 1943 års lagstiftning genomförda regleringen av detaljhandeln med tobak var redan vid sin tillkomst omstridd och är allttjämt, som bland annat framgår av den remitterade framställningen, utsatt för kritik. Med hänsyn härtill och då nu så lång tid förflutit, att man kan få en överblick över hur regleringen verkar, föreligger anledning upptaga till prövning, om densamma bör bibehållas. Därest denna prövning skulle ge till resultat, att någon form av reglering anses böra bibehållas, kvarstår såsom en angelägen uppgift att söka få till stånd en mera enhetlig och förenklad handläggning av därav föranledda ärenden än som följer av nu gällande lagstiftning.

3. *Svenska kioskhandlareförbundet* anhöll i skrivelse den 27 december 1951, att förbundet — som bildats i november 1951 och bl. a. hade till ändamål att tillvarata kioskhandlarnas rättmätiga intressen samt i sådant syfte samarbeta med alla de myndigheter, som ägde att taga befattning

med ärenden rörande kioskhandeln, för att få till stånd en bättre reglering av kioskhandeln och en sanering av densamma — måtte liksom Sveriges kioskidkares riksförbund tillerkännas en suppleantplats i statens tobaksnämnd ävensom att förbundet måtte få bli representerat i eventuella utredningar, som berörde kioskhandeln och försäljningen av tobaksvaror.

Kommerskollegium, kontrollstyrelsen och statens tobaksnämnd avstyrkte i infortrade utlåtanden kioskhandlareförbundets framställning i vad anginge frågan om representation i tobaksnämnden huvudsakligen med den motiveringen, att Sveriges kioskidkares riksförbund vore den mest representativa kioskhandlarorganisationen i landet och att med hänsyn till nämndens sammansättning i övrigt mer än en företrädare för kioskhandeln icke kunde beredas plats i nämnden.

4. *Tobakshandlarnas riksförbund* anförde i en den 17 april 1952 dagtecknad skrivelse vissa synpunkter, som enligt förbundets mening borde beaktas vid en eventuell översyn av nuvarande lagstiftning rörande detaljhandeln med tobaksvaror. Efter att ha redogjort för de förhållanden inom tobakshandeln, som utgjorde bakgrunden till 1943 års monopollagstiftning, ävensom för denna lagstiftnings innebörd yttrade riksförbundet bl. a.:

Aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet och statens tobaksnämnd har alltså enligt 1943 års monopollagstiftning en på bl. a. sociala och statsfinansiella skäl grundad uppgift att sanera handeln med tobaksvaror.

Det råder inget tvivel om att tobaksnämndens saneringsarbete varit synnerligen värdefullt just ur dessa synpunkter, samtidigt som allmänhetens berättigade intressen tillgodosetts. De före nämnda lags tillkomst konstaterade olägenheterna är på god väg att elimineras. Men ännu återstår åtskilligt att göra. Utflyttningsverksamheten har nämligen tyvärr i hög grad hämmats av restriktionerna på byggnadsmarknaden och allfort finnes det enligt tobaksnämndens statistik hundratals tobaksaffärer med alltför låg omsättning, som antingen bör utflyttas till nya områden eller på annat sätt hjälpas. Nämndens arbete har också utan tvivel varit en god affär för staten. Dess kostnader för tobaksnämndens verksamhet är synnerligen ringa och staten har återfått dessa utgiftsbelopp mångdubbelt i form av minskade rabattutgifter, d. v. s. minskade försäljningskostnader för monopolbolaget.

Som exempel kan nämnas att rabatten före tobaksnämndens tillkomst var 10,6 % medan den nu är nere i 8,5 %. En sådan rabattsänkning skulle säkerligen icke varit möjlig utan tobaksnämndens saneringsverksamhet, såvida man allt fortfarande vill förhindra de sociala olägenheter, som lagen tillkom för att eliminera. Statens utgifter för nämnda verksamhet uppgår endast till en bråkdel av vad en tiondels procent mindre rabatt betyder för statskassan.

Att allmänhetens intressen samtidigt beaktats framgår därav att antalet försäljningsställen sedan 1945 enligt tobaksmonopolets statistik från år 1945 (det tidigaste året efter nämndens tillkomst för vilket nämnda statistik är redovisad) till år 1950 ökat från 23 300 till 25 600. Antalet specialtobakshandlare har under samma tid varit praktiskt taget oförändrat. Därtill kommer att allmänheten nu genom tobaksautomaterna har synnerligen god tillgång till tobaksvaror under dygnets alla timmar.

När det gäller att taga ställning till kravet om fri tobakshandel går det icke att komma ifrån det faktum att distributionen av tobaksvaror i hög grad måste bli beroende av tobaksmonopolets existens. Om något statsmonopol rörande tobaksnäringslivet icke existerade, skulle de allmänna näringspolitiska resonemang, som i den allmänna diskussionen framföres, vara värda större beaktande.

Men eftersom av olika anledningar icke någon på allvar vill ifrågasätta ett upphävande av monopolet, synes frågan om distributionen av tobaksvaror böra bedömas mot bakgrunden av detta monopolets faktiska förekomst och de förhållanden, som tillkommit i anledning därav. Önskemålen om helt fri detaljhandel med tobaksvaror vore självfallet ägnade att vinna mera allmänt gehör, om intet tobaksmonopol funnes.

Riksförbundet återgav därefter vissa yttranden av föredragande departementschefen i samband med tillkomsten av 1943 års monopollagstiftning och fortsatte:

Ovan relaterade utveckling före nuvarande lagstiftnings tillkomst och tobaksnämndens egna erfarenheter visar, att om någon reglering av tobaksdetaljhandeln icke funnits, skulle i dag icke endast antalet kiosker och dylika försäljningsställen varit oerhört mycket större utan även antalet tobaksaffärer varit minst det dubbla. Ett slopande av den nuvarande regleringen av detaljhandeln med tobaksvaror skulle sålunda med säkerhet icke resultera uti att de mindre bärkraftiga tobaksaffärerna försvunno och dess innehavare sökte sig till annan inkomst. Tvärtom — och därmed skulle synnerligen allvarliga olägenheter av såväl social som statsfinansiell art uppstå, som ofrånkomligt måste påkalla statsmakternas intresse så mycket mera som det här — förbundet understryker detta ånyo — ändå gäller detaljhandeln med en vara vars fabrikation helt förstärkts.

Det torde vara uppenbart, att ej heller allmänheten skulle tjäna på en friare tobakshandel. Allmänheten är mera betjänt av att ha tillgång till välskötta bärkraftiga försäljningsställen, som icke ligger alltför tätt, än av en mängd närliggande dåliga affärer. Erfarenheten visar dessutom, att den tobakskonsumerande allmänheten, som ofta icke önskar köpa någonting annat än tobaksvaror, icke är villig att inträda i diverseaffärer, få en nummerbricka och stå i kö en lång tid för att få litet rökverk. En begränsning av antalet försäljningsställen torde därför vara önskvärd såväl ur allmänhetens som ur handelns synpunkt. Specialtobaksaffärernas förhållandevis stora andel av tobaksmonopolets omsättning av tobaksvaror visar också, att allmänheten uppskattar denna form av försäljning. Över 40 % av tobaksmonopolets försäljning saluföres nämligen i omkring 3 000 specialtobaksaffärer medan den övriga omsättningen är fördelad på 22 600 försäljningsställen.

Att tobaksmonopolet självt har intresse av att det finns en specialtobakshandel synes framgå av att monopolet nyligen tillsatt en butikskonsulent, som genom råd och tips skall söka stimulera specialtobakshandlarnas intressen för fönsterskytningar och varuexponeringar. Med andra ord göra dem till goda distributörer av monopolbolagets varor.

Det synes slutligen enligt förbundets mening förtjäna framhållas, att monopolets representanter i tobaksnämnden vid nämndens senaste behandling av rabattfrågan i november 1951 enligt vad som framgår av nämndens skrivelse till tobaksmonopolet yttrade, att »en förbättring av specialtobakshandelns ställning enligt bolagets mening icke bör ske genom en reglering av återförsäljarrabatten utan genom en ytterligare hård rationalisering av specialtobakshandeln». Tobaks-

monopolets styrelse beslöt också i anslutning till rabattfrågans avgörande att höja det maximala engångsbeloppet vid inlösen av mindre bärkraftiga tobaksaffärer till det dubbla mot förut gällande.

Förbundet instämmer helt i kravet på en rationell varudistribution i konsumenternas-allmänhetens intressen. Förbundet anser, att en sådan är på väg inom tobaksdetaljhandeln genom nuvarande ordning. Specialtobaksaffärernas antal har minskat samtidigt som de befintliga affärsinnehavarna fått sin omsättning ökad och sin arbetstid bättre utnyttjad. Handeln har alltså rationaliserats, ett socialt problem är på väg att lösas, monolets distributionskostnader förbilligas och allmänhetens bekväma tillgång till tobaksvaror förbättras stadigt. Den nuvarande ordningen är sålunda icke samhällsskadlig men väl ur social och samhällsekonomisk synpunkt synnerligen försvarlig så länge ett tobaksmonopol finnes.

Om en översyn av tobakshandelslagstiftningen skulle företagas, borde den enligt riksförbundets mening icke sikta till att göra handeln friare. I stället borde övervägas, om icke tobakshandeln borde helt koncessioneras. Alternativt borde det ordnas så att tobaksnämndens ståndpunkt bleve avgörande även beträffande försäljningen av tobaksvaror under utsträckt affärstid.

Utredningsmannens uppdrag

Fråga om översyn av bestämmelserna om handeln med tobaksvaror anmäldes av chefen för finansdepartementet (statsrådet Sköld) i statsrådet den 17 oktober 1952. Efter att ha redogjort för den gällande regleringen av detaljhandeln med tobaksvaror under och utom vanlig affärstid anförde departementschefen till protokollet vidare:

I samband med framläggandet i propositionen nr 248/1948 av förslaget till ny butikstängningslag omnämndes i två olika sammanhang (s. 48 och 91) att chefen för finansdepartementet hade för avsikt att utverka Kungl. Maj:ts bemyndigande att tillkalla särskilda sakkunniga för en översyn av 1943 års tobakslagstiftning.

I en den 31 oktober 1951 dagtecknad framställning har Aktiebolaget svenska pressbyrån — under erinran om uttalandena i nyssnämnda proposition — hemställt att den bebådade utredningen med det snaraste måtte komma till stånd. I avgivet yttrande över denna framställning har Aktiebolaget svenska tobaksmonopolet bl. a. anført, att den genom 1943 års lagstiftning genomförda regleringen av detaljhandeln med tobak redan vid sin tillkomst varit omstridd och alltjämt vore, som bland annat framginge av den remitterade framställningen, utsatt för kritik. Med hänsyn härtill och då nu så lång tid förflutit, att man kunde få en överblick över hur regleringen verkade, föreläge anledning upptaga till prövning, om densamma borde bibehållas. Därest denna prövning skulle ge till resultat, att någon form av reglering ansåges böra bibehållas, kvarstode såsom en angelägen uppgift att söka få till stånd en mera enhetlig och förenklad handläggning av därav föranledda ärenden än som följde av nu gällande lagstiftning.

I detta sammanhang kan även omnämnas, att Kooperativa förbundets styrelse i ett den 6 februari 1952 avgivet yttrande¹ över nyetableringssakkunnigas betänkande med förslag till lag till skydd mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning inom näringslivet hemställt om ändring av lagstiftningen om tobakshandeln och framfört den uppfattningen, att då staten i samhällsintressets namn och för att hävda näringsfriheten vägrat att lämna sitt stöd åt den enskilda nyetableringskontrollen konsekvensen fordrade, att staten själv icke genomförde eller lämnade stöd åt sådana regleringar av handeln, som starkt begränsade eller upphävde näringsfriheten inom något visst område. Styrelsen har påyrkat att genom ändring av lagstiftningen om tobakshandeln förhållandena beträffande distributionen av tobaksvaror bringades i överensstämmelse med den allmänna slutsats, till vilken de sakkunniga kommit i fråga om den enskilda nyetableringen.

Den tidigare omnämnda översynen av 1943 års tobakslagstiftning bör nu komma till stånd. Mot bakgrunden av erfarenheterna rörande den nuvarande regleringens verkningar i olika avseenden bör härvid hela frågan om detaljhandeln med tobaksvaror omprövas. Översynen bör sålunda även omfatta de delar av butikstängningslagen, som direkt beröra handeln med tobaksvaror. I detta hänseende må särskilt erinras om bestämmelserna angående kioskernas rätt att sälja tobak samt försäljningen av tobaksvaror från automat.

¹) Se härom s. 69.

Det synes mig icke lämpligt att genom närmare direktiv binda eller begränsa omfattningen av den nu ifrågasatta utredningen, som i stället torde böra göras allsidig och förutsättningslös. Emellertid bör självfallet vid utredningens fullföljande beaktas sådana väsentliga synpunkter som konsumenternas intresse av bekväm tillgång på varor, kostnaderna för varudistributionen och frågan huruvida anledning vidare föreligger att bibehålla den offentliga nyetableringskontrollen inom tobakshandeln.

Den förordade utredningen torde böra verkställas av särskild utredningsman.

Den offentliga regleringen av detaljhandeln med tobaksvaror enligt gällande lagstiftning

Såsom av den lämnade historiska översikten framgått, återfinnes de bestämmelser, som reglerar detaljhandeln med tobaksvaror, i lagen den 11 juni 1943 angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror och i Kungl. Maj:ts instruktion samma dag för statens tobaksnämnd samt vidare i butikstängningslagen den 21 juli 1948.

I 4 § monopollagen meddelas den grundläggande bestämmelsen, att monopolbolaget i samråd med statens tobaksnämnd skall söka anpassa försäljningsstälernas antal med hänsyn till möjligheten för de återförsäljare, vilkas rörelse företrädesvis omfattar försäljning av tobaksvaror, att uppnå skäligen omsättning, i den mån så kan ske utan åsidosättande av allmänhetens och monopolbolagets intressen. I instruktionen för tobaksnämnden har i anslutning här till de närmare riktlinjerna för den avsedda rationaliseringen av tobakshandeln uppdragits. Att märka är att den genomförda regleringen endast avser detaljhandeln med tobaksvaror i städer och stadslänkande samhällen.

Enligt sin instruktion har tobaksnämnden att verka för en sund utveckling av handeln med tobaksvaror samt att vid behandling av frågor rörande importen av utländska tobaksvaror beakta allmänhetens och återförsäljarnas skäliga anspråk på urval av olika varuslag och märken av god beskaffenhet (1 o. 2 §§). För nämndens verksamhet meddelas härefter i 3 § bestämmelser av följande innebörd: Nämnden skall verka för att all verksamhet, som är förenlig med allmänhetens berättigade anspråk på bekväm tillgång till tobaksvaror och monopolbolagets intressen, iakttages vid beviljande av inköpsrätt samt att dylik rätt företrädesvis beviljas personer med kännedom om tobakshandel eller med annan affärskunskap. Då det gäller fråga om inrättande av ny specialtobakshandel å nybebyggt område i stad eller stadslänkande samhälle uppdrages åt tobaksnämnden att undersöka, huruvida icke i första hand innehavare av en gammal rörelse inom annan del av samhället bör beredas tillfälle att överflytta sin rörelse till det nya området. I fråga om överlåtelse av redan befintlig specialtobaksaffär till ny innehavare uppdrages åt nämnden att undersöka, huruvida med hänsyn till den överlåtna affärslokalens belägenhet och andra omständigheter nöjaktiga förutsättningar för rörelsens bedrivande kan anses vara för handen.

Nämnden har formellt endast ställning såsom rådgivande organ till monopolbolaget, och slutliga beslut om antagande av återförsäljare fattas av monopolbolaget. Då monopolbolaget genom den nya lagstiftningen erhö

ökade befogenheter att reglera detaljhandeln, ansågs tobaksnämndens inrättande emellertid böra kunna innefatta en värdefull möjlighet till ett allsidigt bedömande av de olika intressenternas krav och en avlastning av statsmakternas befattning med återförsäljarpartens önskemål. Nämnden består av sju ledamöter. Ordföranden, vice ordföranden och ytterligare en ledamot utses av Kungl. Maj:t, två ledamöter utses av kommerskollegium bland personer, vilka företräder de enskilda återförsäljarna, samt två av monopolbolaget. De av kommerskollegium utsedda ledamöterna är för närvarande en representant för tobakshandlarna och en representant för specerihandeln. Såsom suppleanter för de sistnämnda har utsetts en företrädare för Sveriges kioskidkares riksförbund och en för Kooperativa förbundet. Beträffande nämndens organisation och arbetsformer ber jag i övrigt få hänvisa till nämndens yttrande till chefen för finansdepartementet den 29 juni 1951 i anledning av en framställning från kioskidkareförbundet, vilket yttrande i hithörande delar återgivits å s. 50 f. i detta betänkande.

Den rationalisering av tobaksdetaljhandeln, som 1943 års lagstiftning åsyftar, söker statens tobaksnämnd i samråd med monopolbolaget förverkliga på i huvudsak tre sätt. I enlighet med de i nämndens instruktion angivna direktiven utövas kontroll över etableringen av nya försäljningsställen för tobaksvaror inom städer och stadsliknande samhällen i syfte att förhindra tillkomsten av sådana försäljningsställen, som är överflödiga ur distributionssynpunkt. Då ett påtagligt behov av nya tobaksaffärer uppkommer genom tätorternas tillväxt, strävar nämnden i första hand att få till stånd utflyttning av olämpligt belägna tobaksaffärer i ortens centrala delar i syfte att åstadkomma en förbättring av förhållandena såväl för den affär som flyttas som för de kvarvarande. I enlighet med av Kungl. Maj:t och riksdagen i samband med tillkomsten av 1943 års lagstiftning uttalade önskemål erbjudes vidare sådana tobakshandlare, vilka innehar såsom icke bärkraftiga bedömda affärer, att nedlägga rörelsen mot erhållande av livränta eller engångsersättning från monopolbolaget. Då det gäller överlåtelse av befintlig specialtobakshandel prövar tobaksnämnden, huruvida den ifrågavarande butiken har en sådan omsättning att densamma bör få bestå. I fråga om affärer med alltför liten omsättning medges ej överlåtelse, utan i stället erbjudes vederbörande inlösen, såvida han ej själv önskar fortsätta rörelsen. Anses rörelsen ha en sådan omfattning att densamma bör bestå, prövas skäligheten av den goodwillersättning, som betingas för överlåtelsen. Härvid söker man hindra, att säljaren betingar sig för hög ersättning. I detta syfte begär nämnden att få del av det mellan säljare och köpare upprättade köpekontraktet och avfordras tillika parterna en skriftlig försäkran på heder och samvete, att ej andra villkor för överlåtelsen avtalats än de i kontraktet angivna. Parterna erinras därvid om att lämnande av vilseledande uppgifter medför risk för indragning av inköpsrätten. Fullständig garanti för att icke extra gottgörelse lämnas »under bordet» innebär givet-

vis ej detta förfarande. — Nämnden torde numera vid prövning av ansökan om inköpsrätt endast i undantagsfall taga hänsyn till huruvida sökanden är en person med kändedom om tobaksbranschen eller med annan affärskunskap.

De huvudregler, som antagits för inlösningsförfarandet, innebär att affärer med en årsomsättning om högst cirka 80 000 kronor kan inlösas. Livränta kan beviljas den, som uppnått 60 års ålder och har minst 15 års verksamhet i branschen, med högst 1 000 kronor om året, vilket belopp dock nedsättes till 550 kronor då den berättigade fyller 67 år. Å livräntebeloppen utgår rörligt tillägg med för närvarande 54 %. Den som icke fyller villkoren för att erhålla livränta kan beviljas en engångsersättning om 1 000—8 000 kronor. Intill den 31 december 1954 har i enlighet med detta inlösningsförfarande nedlagts 202 tobaksaffärer, varav 59 mot livränta. Antalet åren 1943—1954 beviljade utflyttningar utgör 168.¹

Ända sedan monopolets införande år 1914 har all priskonkurrens i detaljhandeln med tobaksvaror varit utesluten. I 1943 års monopollag stadgas, att monopolbolaget äger bestämma det pris som tobaksvara skall betinga vid försäljning till allmänheten i enlighet med de närmare bestämmelserna i lagen jämte av Kungl. Maj:t godkända grunder. Enligt lagen må tobaksvara icke säljas till allmänheten efter annat pris än det å förpackningen utsatta priskurantpriset. Överträdelse av bestämmelsen är straffbelagd.

Rätten att till riket införa tobaksvaror tillkommer enligt 1 § monopolagen uteslutande staten, d. v. s. monopolbolaget. Enligt 29 § samma lag må dock av monopolbolaget antagen återförsäljare på vissa villkor till riket införa färdig tobaksvara för försäljning. Priskurantpriset å sådan vara fastställas av monopolbolaget och skall utgöra summan av varans inköpspris, kostnaden för dess införande till riket, den å varan belöpande skatten samt ett belopp motsvarande den återförsäljarrabatt, som skolat utgå om varan tillhandahållits av monopolbolaget. Importerade varor må i avvaktan på förbrukning inom riket eller utförsel skattefritt uppläggas å särskilt lager, tobaksskattelager.

Det särskilda hänsynstagandet till specialtobakshandeln, som 1943 års monopollag föreskriver, har även kommit till uttryck i butikstängningslagens bestämmelser om handeln med tobaksvaror utom den vanliga butikstiden. Då fråga är om sådan handel i stad eller stadliktande samhälle åligger det den tillståndsgivande myndigheten, länsstyrelsen, att före ärendets avgörande inhämta utlåtande från statens tobaksnämnd, som även äger rätt att i sådana ärenden hos Kungl. Maj:t anföra besvär över länsstyrelsens beslut. Tobakshandeln under och utom vanlig affärstid regleras sålunda på olika sätt. Då fråga är om försäljning av tobaksvaror från butik, som hålles öppen allenast under vanlig affärstid, är det monopolbolaget som efter samråd med tobaksnämnden bestämmer, vem som skall antagas

1) Se vidare s. 97.

till återförsäljare av tobaksvaror. Vid tobaksförsäljning, som med stöd av 11 § butikstängningslagen medgives utöver den vanliga affärstiden, är det däremot länsstyrelserna och i sista hand Kungl. Maj:t, som har bestämmanderätten. Monopolbolaget anser sig icke böra vägra inköpsrätt åt den, som genom lagakraftvunnet beslut jämlikt nämnda paragraf erhållit tillstånd till försäljning av tobaksvaror.

De fall, i vilka för närvarande tillstånd till tobaksförsäljning under utsträckt tid kan beviljas jämlikt butikstängningslagen, är såsom tidigare nämnts dels då försäljningen äger rum i samband med nöjestillställning, idrottstävling, friluftsbad eller dylikt, dels då den sker i direkt anslutning till station för järnvägs- eller lufttrafik eller för mer betydande sjö-, spårvägs- eller busstrafik. Även i andra fall må tillstånd till sådan försäljning meddelas, om det föreligger synnerliga skäl därtill, t. ex. ur distributionssynpunkt eller med hänsyn till sökandens personliga förhållanden. Vid prövning av ansökan om tillstånd till försäljning av tobaksvaror under icke affärstid skall — liksom beträffande andra varor — hänsyn tagas å ena sidan till det gagn för allmänheten och å andra sidan till de olägenheter för annan handel, som skulle uppkomma vid bifall till ansökan. — Beträffande den närmare innebörden av butikstängningslagens bestämmelser om tillstånd till försäljning under utsträckt tid hänvisas till den föregående framställningen å s. 27 ff. i betänkandet. Det kan anmärkas, att utan hinder av butikstängningslagens föreskrifter tobaksförsäljning under utsträckt tid får äga rum bl. a. till serverade gäster i samband med ordnad restaurant-, kafé- eller konditorirörelse ävensom från automatapparat, då den sker i anslutning till butik där tobaksvaror saluföres eller inom vissa delar av järnvägs stationsområde. För att automatförsäljningen skall vara undantagen från butikstängningslagens tillämpningsområde fordras dock, att monopolbolaget lämnat tillstånd till försäljningen.

Beträffande omfattningen av länsstyrelsernas tillståndsgivning då det gäller tobaksförsäljning å icke affärstid ber jag få hänvisa till den såsom tabell 10 å s. 105 intagna sammanställningen av uppgifter, som lämnats av länsstyrelserna i detta hänseende hösten 1953.

Vissa efter direktivens utfärdande beslutade åtgärder och framlagda utredningar av betydelse för bedömandet av tobakshandelsfrågor

1953 års lagstiftning mot konkurrensbegränsning inom näringslivet

I anledning av proposition (nr 103) till 1953 års riksdag utfärdades den 25 september samma år lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet. Genom lagen infördes förbud för företagare, där ej annat är särskilt stadgat, att utan tillstånd av näringsfrihetsrådet av företagare inom senare försäljningsled betinga sig, att vid försäljning av förnödenhet här i riket visst pris icke må underskridas, eller till ledning för prissättningen inom senare försäljningsled i riket eljest angiva visst pris, med mindre därvid kommer till uttryck, att priset får underskridas (2 §). Överträdelse av denna bestämmelse straffas med dagsböter eller vid synnerligen försvårande omständigheter med fängelse i högst ett år (29 §). Vidare föreskrives, att förhandling må äga rum inför näringsfrihetsrådet i syfte att undanröja skadlig verkan av annan konkurrensbegränsning, bl. a. då inom viss näringsgren existerar monopolföretag. Vid förhandlingarna skall i så fall särskilt eftersträvas att hindra, att monopolföretaget i sin verksamhet missgynnar viss eller vissa företagare (5 o. 6 §§). Med skadlig verkan av konkurrensbegränsning förstås i övrigt enligt lagen, att konkurrensbegränsningen på ett ur allmän synpunkt otillbörligt sätt påverkar prissbildningen, hämmar verkningsförmågan inom näringslivet eller försvårar eller hindrar annans näringsutövning (1 §).

1953 års lag är — såsom i fråga om förbudet mot minimiprisbindning direkt framgår av lagtexten — icke avsedd att tillämpas på de offentliga regleringarna inom näringslivet. Vid lagens tillkomst upptogs emellertid i olika sammanhang till diskussion frågorna om den lagstadgade bruttoprisbindningen och den starka statliga nyetableringskontrollen inom tobakshandeln.

Nyetableringssakkunniga, vilkas i juli 1951 avlämnade betänkande med förslag till lag om skydd mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning (SOU 1951: 27 o. 28) låg till grund för propositionen i ämnet, yttrade i betänkandet efter en redogörelse för den offentliga nyetableringskontrollen inom tobakshandeln bl. a.:

I ett väsentligt avseende är regleringen av tobakshandeln icke jämförbar med den organiserade nyetableringskontroll, som förekommer inom ett flertal andra

detaljhandelsbranscher. I fråga om handeln med övriga varor förutsättes, att priser och rabatter i normala tider icke skola vara underkastade offentlig övervakning. Beträffande tobakshandeln gäller icke denna förutsättning. Visserligen äro rabatterna föremål för förhandling inför tobaksnämnden. Men i sista hand är det dock tobaksmonopolet, som träffar avgörandet. Under alla förhållanden har det allmänna sålunda i detta fall tillfälle att även under normala förhållanden i hög grad göra sitt inflytande gällande i fråga om priser och rabatter.

I fråga om den föreslagna lagens tillämpningsområde framhöll de sakkunniga, att som företagare i lagens mening skulle räknas även statliga och kommunala företag, t. ex. affärsdrivande verk och stats- eller kommunalägda bolag. Däremot riktade sig lagstiftningen icke mot av offentliga organ genomförda regleringar inom näringslivet, t. ex. en sådan nyetableringsreglering, som åstadkommits exempelvis inom tobakshandeln, oavsett att den offentliga regleringen medförde en konkurrensbegränsning. De sakkunniga anförde vidare:

Uppenbart är sålunda att sådan konkurrensbegränsning inom näringslivet, som är det direkta och avsedda resultatet av offentliga regleringar eller som är en ofrånkomlig och vid regleringens genomförande beaktad följd av densamma, icke kan betraktas såsom skadlig i lagens mening. Däremot bör sådan konkurrensbegränsning, som har karaktär av indirekt och icke avsedd och i alla händelser icke ofrånkomlig följd av en offentlig reglering, kunna upptagas till behandling inom näringsfrihetsnämnden. Detta gäller t. ex. om en konkurrensbegränsning, som ursprungligen beror på vissa statliga skyddsföreskrifter, drivs längre än vad som för ifrågavarande ändamål varit avsett och är erforderligt eller om den utnyttjas på olämpligt sätt. Såsom redan framhållits, kan det i vissa fall visa sig lämpligt, att näringsfrihetsnämnden upptar en förhandling med sådana offentliga organ, som svara för en viss reglering eller övervaka tillämpningen av säkerhetsföreskrifter. I sista hand kan näringsfrihetsnämnden hänvända sig till Kungl. Maj:t.

I en *reservation*, avgiven av tre utav kommitténs sju ledamöter med instämmande av två utav de tillkallade experterna, uttalades i fråga om nyetableringskontrollen, att majoriteten inom nyetableringssakkunniga funnit frågan i första hand böra betraktas från synpunkten av konsumenternas intresse. Detta vore enligt reservanternas mening en något snäv avgränsning av frågeställningen. Problemet torde i stället böra ses ur det allmännas synpunkt. Denna synpunkt torde ha spelat en betydande roll i övertägandena vid tillkomsten av den statliga nyetableringskontrollen inom tobakshandeln: tobaksaffärerna hade genom ohämmad nyetablering blivit så många, att innehavarna en god del av dagen stode utan arbetsuppgifter och till följd härav också finge otillräcklig inkomst. De därigenom uppkomna sociala olägenheterna ville man söka avhjälpa genom att knappa in antalet försäljningsställen i den mån hänsynen till konsumenterna och den ende fabrikanten inom branschen tilläte för att ge affärsinnehavarna bättre sysselsättning och samtidigt skälig inkomst. På samma gång ville man också ge allmänheten bättre tobaksbutiker. Reservanterna

kunde ej inse, att en sådan metod skulle kunna bedömas som otillåten och dess resultat rent av som samhällsskadligt, när fråga vore om icke-statlig nyetableringskontroll.

Reservanterna framhöll vidare, att en alltför långt gående nyetableringskontroll hindrades dels av det faktum, att leverantörerna ville sälja så mycket som möjligt av sina varor, dels av den starka konkurrensen mellan kooperativa och enskilda butiker. De fortsatte:

Om man vill beakta i stället för att bortse från nyss angivna två viktiga faktorer inom detaljhandeln — leverantörernas strävan att sälja så mycket som möjligt av sina varor samt konkurrensen med Kooperationen och mellan enskilda företag inbördes — kunna vi icke inse, varför det skulle vara otillåtligt att anställa jämförelse med den statliga nyetableringskontrollen. Parallellen är nu ingalunda begränsad till tobakshandeln, utan vissa jämförelser få anses tillåtliga även med utövändet av t. ex. post-, telegraf- och spritmonopolen. Enligt 11 § 3 mom. butikstängningslagen skall vidare länsstyrelsen vid prövning av ansökan om rätt till kioskhandel (även utan försäljning av tobaksvaror) bland annat taga hänsyn »å ena sidan till det gagn för allmänheten och å andra sidan till de olägenheter för annan handel, som skulle uppkomma vid bifall till framställningen».

Experten herr Gillberg anförde i ett särskilt yttrande till betänkandet bl. a.:

Från den lagstiftning, som föreslås av nyetableringssakkunnigas majoritet, undantages även den konkurrensbegränsning, som sker via statliga monopol-företag eller eljest genom statliga regleringar. Ett belysande exempel härpå är den ordning, som upprätthålles inom tobaksbranschen. Denna är av intresse därför, att den innefattar ett par typer av konkurrensbegränsning, som främst varit föremål för nyetableringssakkunnigas överbäganden.

Såsom framgår av betänkandet, finns inom tobaksbranschen en i statlig regi organiserad kontroll beträffande tillkomsten av nya detaljaffärer. Denna kontroll är väsentligt hårdare än den enskilda nyetableringskontroll, som sakkunnigemajoriteten tagit avstånd från. Inom tobaksbranschen tillämpas också mycket strikt det av sakkunnigas majoritet kritiserade bruttoprissystemet. En återförsäljare av tobaksvaror är förbjuden icke blott att sälja sina varor till lägre priser än dem som tobaksmonopolet åsatt varan, utan även att lämna återbäring, något som beträffande övriga bruttoprissatta varor i regel är tillåtet. Staten medverkar sålunda till anordningar, som, när de organiseras av enskilda företagare, av majoriteten fördömas såsom högeligen förkastliga.

Herr Gillberg pekade också på den statliga jordbruksregleringen och yttrade vidare:

Under återopande av vad som här anförts beträffande tobaksbranschen och den statliga jordbruksregleringen, finnes anledning framhäva den mycket egendomliga situation, som följer därav, att staten på vissa områden själv medverkar till uppkomsten av konkurrensbegränsning, medan för andra områden lagbestämmelser skulle tillämpas med förbud mot i och för sig mycket mindre lagbestämmande konkurrensbegränsning. En sådan differentiering torde i längden knappast vara hållbar. Konsekvensen måste bli, *antingen* att sådan konkurrensbegränsning, som tillkommit med statsmaktens begivande, väsentligt uppmjukas för att icke strida emot de krav, som statsmakten i övrigt uppställer, *eller* också att dessa krav

avpassas så, att skillnaden mellan vad staten själv gör och vad den fordrar av andra icke blir alltför uppseendeväckande.

Frågan om tobakshandelns reglering berördes även i ett par remissyttranden över nyetableringssakkunnigas betänkande.

Sveriges industriförbund förklarade, att enligt förbundets åsikt det borde vara uteslutet att lagstifta mot bruttoprissystemet, så länge det för tobakshandelns del gällde att all underförsäljning av tobaksvaror vore i lag förbjuden och tillika kriminaliserad. Förbundet anförde härutinnan:

Motivet härtill angavs i propositionen angående inrättande av ett statligt tobaksmonopol bl. a. vara, att man ville skydda tobakshandelns utövare mot »den osunda konkurrens, som på ifrågavarande område gjort sig gällande». Det är just detta motiv som främst plägar anföras till försvar för bruttoprissättning i allmänhet. Såsom ytterligare skäl för en fast och enhetlig prissättning anfördes i propositionen, att det vore orättvist mot mindre köpstarka kunder, som köpte tobaksvaror i mindre kvantiteter åt gången, att de icke kunde betinga sig sådana rabatter på sina inköp, som ofta lämnades till större köpare. Det vore en påtaglig inkonsekvens och stötande för rättskänslan, om lagstiftning mot bruttoprissättning i allmänhet skulle genomföras samtidigt som sådan prissättning inom en viss bransch skulle uttryckligen i lag påbjudas.

Sveriges köpmannaförbund fann de sakkunnigas ståndpunkt i nyetableringsfrågan vacklande och osäker. Särskilt anmärkningsvärt vore, att de sakkunniga icke hade någon erinran mot den statliga nyetableringskontrollen inom tobaksbranschen. Även det undantag från det generella utdömandet av nyetableringskontrollen, som de sakkunniga gjort för mjölkhandeln, påtalades. Förbundet anförde i anslutning härtill:

Den här antydda bristande konsekvensen i hållningen till nyetableringskontrollens problem ger ett beklämmande intryck. I stället för att låta de svårigheter, som skönjas i snart sagt varje punkt av argumenteringen, leda till ett avstående från att alls upptaga nyetableringskontrollen bland potentiellt samhällsskadliga företeelser, har majoriteten presenterat ett förslag, där vissa, i stort sett av enskilda köpmän sammansatta, grupper av handeln skulle vara förhindrade att — oftast i rationaliseringssyfte — strama åt tillflödet till yrket, medan andra grupper, ofta arbetande under kollektivistiska former eller mot bakgrunden av en statlig reglering, skulle ha fria händer att verkställa sådan sovring. En lag som i sin tillämpning kommer att få följder av denna art, blir ingen sköld för objektiv rätt men väl ett vapen att användas i näringspolitiska strider.

Även andra organisationer liksom åtskilliga myndigheter berörde i sina yttranden frågan om tobakshandelsregleringen. Så t. ex. föreslog *kommerskollegium*, att nu gällande bestämmelser beträffande transportmarknaden, tobakshandeln och andra områden, där eventuellt liknande regleringar från det allmännas sida genomförts, gjordes till föremål för översyn och att därvid sådan konkurrensbegränsning, som tillkommit med statsmakternas medgivande, antingen undanröjdes eller avsevärt uppmjukades. *Handelskammaren i Gävle* fann icke övertygande skäl föreligga för att nyetableringskontrollen inom tobakshandeln skulle få fortsätta och riktade

uppmärksamheten på konkurrensbegränsningen inom den yrkesmässiga biltrafiken. *Kooperativa förbundet* underströk, att det borde vara synnerligen angeläget för staten att utforma och tillämpa sina egna regleringar så, att de icke gäve stöd och uppmuntran åt privata regleringar. Vid införande av sådana regleringar, som påverkade de allmänna avsättningsförhållandena och berörde näringsfriheten, kunde det bli av viss betydelse om även statliga åtgärder av detta slag kunde bli föremål för behandling inför näringsfrihetsnämnden och dess råd ur principiella synpunkter. Förbundet framhöll vidare, att då staten i samhällsintressets namn och för att hävda näringsfriheten vägrat att lämna sitt stöd åt den enskilda nyetableringskontrollen, konsekvensen fordrade att staten icke själv genomförde eller lämnade sitt stöd åt sådana regleringar av handeln, som starkt begränsade eller upphävde näringsfriheten inom något visst område. Den statliga regleringen av tobakshandeln funne förbundet i detta sammanhang påkalla särskild uppmärksamhet och påyrkade, att genom ändring av lagstiftningen om tobakshandeln förhållandena beträffande distributionen av tobaksvaror bringades i överensstämmelse med den allmänna slutsats, till vilken de sakkunniga kommit i fråga om den enskilda nyetableringen. *Sveriges husmodersföreningars riksförbund* fann likaledes angeläget, att statens monopol och regleringar bleve föremål för utredning och bedömande.

Då den tidigare nämnda propositionen (nr 103) med förslag till lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet avlämnades till 1953 års riksdag, hade direktiven för 1952 års tobakshandelsutredning redan utfärdats. *Föredragande departementschefen* (statsrådet Ericsson) kunde därför i propositionen hänvisa till att en allsidig och förutsättningslös utredning kommit till stånd angående tobakshandeln och alltså även om där tillämpad bruttoprissättning och nyetableringskontroll.

Beträffande det i propositionen föreslagna förbudet mot bruttoprissättning yttrade departementschefen, att han icke funne det lämpligt att förbudet gjordes ovillkorligt — med hänsyn bl. a. till den spridning bruttoprissystemet vunnit — samt att för en viss generositet i detta hänseende onekligen också talade den i remissvaren påpekade omständigheten, att staten inom handeln med tobaksvaror ganska nyligen infört ett system, omfattande fasta bruttopriser. — I anledning av påpekandena från reservanterna inom nyetableringssakkunniga beträffande den statliga nyetableringskontrollen inom tobakshandeln uttalade departementschefen, att dessa påpekanden visserligen icke kunde helt frånkännas betydelse. Förhållandena inom denna bransch vore dock till följd av det statliga tobaksmonopolet i viss mån särpräglade. Departementschefen ville i likhet med de sakkunniga understryka, att nyetableringskontrollen här vore förbunden med en visserligen icke formell men dock faktisk övervakning av priser och

handelsmarginaler. Att genomföra en dylik permanent statlig övervakning inom de delar av handeln, där enskild nyetableringskontroll tillämpades, kunde ej komma i fråga.

Om förhållandet mellan den nya lagstiftningen och existerande offentliga regleringar med konkurrensbegränsande verkningar yttrade departementschefen bl. a.:

I det moderna samhället har det befunnits nödvändigt att statsmakterna på näringslivets område ingriper reglerande ur en mängd skilda synpunkter, t. ex. ekonomiska, sociala, polisiära och sanitära. Stundom ingår det såsom ett väsentligt led i de offentliga regleringarna att begränsa den fria konkurrensen. I andra fall uppkommer en begränsning av konkurrensen såsom en biverkan av regleringen.

Såsom de sakkunniga framhållit kan den föreslagna lagstiftningen enligt sakens natur icke åberopas gentemot offentliga regleringar med konkurrensbegränsande verkningar. En annan sak är, såsom jag redan tidigare understrukt, att statsmakterna även här bör söka främja betingelserna för fri konkurrens. De statliga regleringar, som av olika skäl befinns nödvändiga, bör alltså utformas på ett sådant sätt att konkurrensen ej hämmas i större utsträckning än nödvändigt. Att dessa synpunkter beaktas, då redan bestående regleringar överses eller fråga blir om nya, är högeligen angeläget. Av vikt är också att tillämpningen av befintliga offentliga regleringar sker på sådant sätt, att konkurrensen ej i onödan begränsas. Enligt min mening bör näringsfrihetsrådet kunna träda i förbindelse med de myndigheter, som närmast sysslar med sådana regleringar, och söka verka för att den fria konkurrensen såvitt möjligt tillgodoses. Rådet bör i detta hänseende jämväl kunna hänvända sig till Kungl. Maj:t med framställningar om rättelse. Att i rådets uppgift ingår en dylik allmän bevakning av intresset av fri konkurrens bör fastslås i dess blivande instruktion.

Varudistributionsutredningen

Den år 1953 av chefen för handelsdepartementet tillsatta varudistributionsutredningen har i sitt den 2 maj 1955 avgivna betänkande (SOU 1955: 16) i korthet berört tobakshandelsregleringen sedd ur distributions-synpunkt. I kapitlet Pris och selektiv distribution har kommittén under rubriken »Selektivitet grundad på krav på viss kvalitets- eller servicenivå» uttalat bl. a.:

Ett specialfall av selektiv distribution av nu antydd typ representerar de av samhället kontrollerade varorna alkoholhaltiga drycker — vin, sprit och efter den 1 oktober 1955 starköl — samt tobak. Alkoholdryckernas distributionsvägar är främst motiverade av nykterhetspolitiska och inte av distributionsekonomiska hänsyn och skall därför endast noteras här. För tobaksdistributionen ligger det annorlunda till. Den nu sittande tobaksutredningen har till uppgift att penetrera detta problem och varudistributionsutredningen har därför ingen anledning att syssla med denna specialfråga. Men utredningen vill för sin del understryka, att en selektiv distribution, som i princip omöjliggör försäljning av en dagligvara sådan som tobak i butiker, där den eljest med hänsyn till efterfrågans karaktär på ett naturligt sätt skulle höra hemma — såsom i flertalet livsmedelsaffärer — inte är rationell utifrån de synpunkter, som utredningen haft att företräda.

Yttranden från myndigheter och organisationer

Ett flertal myndigheter och organisationer har beretts tillfälle att framlägga sina synpunkter och önskemål beträffande en reformering av monopol- och butikstängningslagstiftningen i vad angår detaljhandeln med tobaksvaror. Yttranden har härvid inkommit från samtliga länsstyrelser utom länsstyrelsen i Hallands län samt vidare från elva av rikets handelskammare, kommerskollegium, Svenska arbetsgivareföreningen, Sveriges industriförbund, Tjänstemännens centralorganisation och Landsorganisationen i Sverige. Överståthållarämbetet och statens priskontrollnämnd har utan eget yttrande för kännedom översänt inom verken upprättade promemorior i ämnet.

Den offentliga nyetableringskontrollen

För ett upphävande av den offentliga nyetableringskontrollen inom detaljhandeln med tobaksvaror har mer eller mindre reservationslöst uttalat sig *länsstyrelserna i Stockholms, Kronobergs, Älvsborgs, Västernorrlands och Västerbottens län, handelskamrarna i Stockholm, Norrköping, Malmö, Örebro och Gävle, Sveriges industriförbund samt Landsorganisationen i Sverige.*

Länsstyrelsen i Stockholms län framhåller, att den nuvarande stränga och ur administrativ synpunkt ganska otympliga regleringen av tobakshandeln givit anledning till olägenheter av olika slag. Enligt länsstyrelsens mening talar starka principiella och praktiska skäl för att nyetableringskontrollen inom denna handel upphäves och att näringsfriheten återställs på detta avsnitt av affärslivet. *Länsstyrelsen i Kronobergs län* anser, att den nuvarande regleringen otvivelaktigt inneburit påtagliga fördelar för affärsidkarna inom branschen. Den med regleringen åstadkomna inskränkningen av antalet försäljningsställen har däremot försämrat inköpsmöjligheterna för den tobakskonsumerande allmänheten. Ur synpunkten av konsumenternas intresse av bekväm tillgång till tobaksvaror kan ifrågasättas, om regleringen bör bibehållas. *Länsstyrelsen i Älvsborgs län* uttalar helt allmänt — utan att särskilt nämna nyetableringskontrollen — att bestämmelserna om detaljhandeln med tobaksvaror nu bör genomgå en genomgripande förändring på grundval av de vunna erfarenheterna och att denna förändring bör gå i riktning mot vidgad näringsfrihet. *Länsstyrelsen i Västernorrlands län* finner en ändring av gällande regleringsbestämmelser önskvärd och lämplig att nu genomföra. Handeln med tobak synes i princip

böra vara fri. Länsstyrelsen ansluter sig till de i Kooperativa förbundets yttrande den 6 februari 1952 över nyetableringssakkunnigas betänkande anförda synpunkterna (se härom i det föregående å s. 69).

Stockholms handelskammare förklarar sig icke beredd att i detta skede taga bestämd ställning till problemet men erinrar om att handelskammaren i yttranden över 1938 års tobakshandelsutrednings betänkande ävensom över det av aktiebolaget Svenska tobaksmonopolet den 19 juni 1942 framlagda alternativa reformförslaget avstyrkt den ifrågasatta regleringen. Handelskammaren har icke funnit skäl frånträda den ståndpunkt, som kommit till uttryck i dessa yttranden. Det förhållandet, att tillverkningen och importen av tobaksvaror är monopoliserade, kan icke anses i och för sig utgöra något skäl för att även detaljhandeln skulle vara helt eller delvis koncessionerad. Erfarenheterna av motsvarande koncessionssystem i utlandet är enligt kammarens uppfattning icke odelat tillfredsställande. Ett starkt motiv för omprövning av gällande bestämmelser utgör också 1953 års lagstiftning mot konkurrensbegränsning inom näringslivet. Särskild uppmärksamhet torde emellertid böra ägnas åt de problem, som en övergång till en friare ordning aktualiserar för den nuvarande specialtobakshandeln. Handelskammaren yttrar vidare:

Det är förklarligt om det för denna grupp näringsidkare ter sig inkonsekvent och planlöst, om statsmakterna utan att påvisa alldeles särskilda missförhållanden av det nuvarande koncessionssystemet knappast tio år efter dess införande överger detta. Specialtobakshandeln har under den gångna tioårsperioden anpassat sig efter de rådande förhållandena. En övergång till fullständig frihet, vilket enligt handelskammarens mening bör eftersträvas, är uppenbarligen ägnad att medföra betydelsefulla ändringar i konkurrensförutsättningarna för tobakshandeln och många gånger allvarliga ekonomiska påfrestningar för den enskilde tobakshandlaren. Handelskammaren är för sin del icke beredd att ange, huru därvid aktualiserade problem skola lösas. Handelskammaren har dock ansett sig böra rikta uppmärksamheten på det ansvar för berörda näringsidkare som statsmakterna iklätt sig genom införande av det nuvarande koncessionsförfarandet.

Även *handelskammaren i Norrköping* hänvisar till att kammaren i tidigare yttranden avstyrkt den offentliga regleringens genomförande, och vidhåller sin uppfattning att hithörande problem bör kunna lösas genom frivillig överenskommelse i samarbete mellan monopolbolaget och handelsorganisationer. *Handelskammaren i Örebro* finner det med skäl kunna ifrågasättas, icke minst med hänsyn till den under senare år framförda kritiken mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning och till statens inställning mot den privata nyetableringskontrollen, om det verkligen är befogat att kringgärda en viss näringsgren med specifika skyddsbestämmelser, helst som detta icke torde vara motiverat av fiskaliska eller sociala hänsyn. *Handelskammaren i Gävle* kan icke finna sådana ingrepp i näringsfriheten berättigade som de, vilka skett inom tobakshandeln. Vid fri näringsutövning skulle en sanering framtvinga sig själv i likhet med vad som skett

inom andra områden av näringslivet. 1953 års lagstiftning mot konkurrensbegränsning utgör ett vägande skäl för omprövning av tobakshandelsregleringen.

Handelskammaren i Malmö pekar på att specialtobakshandeln befinner sig i ett betydligt bättre läge nu än vid tiden för 1943 års lagstiftnings tillkomst. I Malmö har antalet tobaksaffärer under tiden 1943—1952 till följd av nyetableringskontrollen kunnat hålla sig vid oförändrat omkring 200, trots att folkmängden i staden ökat från 160 000 till 200 000. I staden finnes alltså en tobaksaffär per 1 000 invånare. Omsättningen per affär torde genomsnittligt uppgå till 100 000—125 000 kronor. — Enligt handelskammarens mening kan visserligen icke med fog göras gällande, att allmänheten i nämnvärd grad blivit lidande genom nyetableringskontrollen. Automathandeln och kioskhandeln ökade utbredning har därvid varit av betydelse. Men allmänhetens berättigade krav på bekväm tillgång till tobaksvaror är icke helt tillfredsställande tillgodosett, särskilt som tobaksrökningen vunnit en tidigare icke förutsedd utbredning. Nyetableringskontrollen torde här ha hindrat den naturliga utvecklingen. Handelskammaren fortsätter:

Den omständighet, som måste bli avgörande för handelskammarens ställningstagande till frågan om en ändrad lagstiftning rörande tobaksdetaljhandeln, ligger dock icke på distributionsområdet utan på det rent principiella planet. Här inställer sig i första hand spørsmålet varför tobakshandeln utövar i städer och andra tätorter skall åtnjuta ett legalt skydd för sin näring, vilket icke tillkommer andra företagare. I denna del får handelskammaren under hänvisning till den beslutade kartellagstiftningen helt ansluta sig till den av Kooperativa förbundet hävdade uppfattningen — till vilken hänvisats i utredningsdirektiven — att, då staten i samhällsintressets namn och för att hävda näringsfriheten vägrat att lämna sitt stöd åt den enskilda nyetableringskontrollen, konsekvensen fordrade, att staten själv icke genomförde eller lämnade sitt stöd åt sådana regleringar av handeln, som starkt begränsade eller upphävde näringsfriheten inom visst område. Upprätthållandet av det statliga monopolet på tillverkningen nödvändiggör icke att även detaljhandeln är underkastad en mer eller mindre monopolistisk reglering. Även Skånes handelskammare ställer sig därför bakom kravet på slopande av gällande speciallagstiftning till förmån för tobakshandeln.

Det må i detta sammanhang uppmärksammas att nyetableringstendensen inom detaljhandeln i allmänhet under det senaste årtiondet varit mindre livlig än tidigare. Att så varit fallet torde — utom på den fulla sysselsättningen — bl. a. även ha berott på svårigheten att anskaffa nya affärslokaler. Då denna svårighet torde komma att bestå i varje fall under den närmaste tiden, torde man för tobakshandeln vidkommande, om den nuvarande spärren häves, sannolikt icke behöva befara en nyetablering av specialtobaksaffärer av samma omfattning som under 1930-talet. Att en ökning av antalet försäljningsställen kommer till stånd, måste man räkna med. Då flertalet tobaksaffärer numera har ett helt annat och större varusortiment av icke-tobaksvaror än tidigare, är emellertid risken för att specialtobakshandeln skall komma i samma svårigheter som på 1930-talet mindre framträdande.

Också *Sveriges industriförbund* framhäver, att det ur principiell synpunkt

icke kan försvaras, att staten själv upprätthåller nyetableringskontroll inom en näring, samtidigt som staten förmenar enskilda intressenter att inom andra näringar söka åstadkomma en motsvarande ordning. Det torde icke kunna anföras något bärande skäl för upprätthållande av en nyetableringsreglering inom tobakshandeln, som icke med ungefär samma fog kan anföras, när det gäller nyetableringsreglering inom andra detaljhandelsbranscher. Om emellertid 1953 års lagstiftning icke kommer att tillämpas alltför strängt i fråga om den enskilda handeln, synes det förbundet naturligt, att viss nyetableringskontroll i fortsättningen bör få förekomma även inom tobakshandeln. *Landsorganisationen i Sverige* anser hittills gjorda erfarenheter av regleringen av tobakshandeln visa, att en nyetableringskontroll av denna art kan försvåra en anpassning inom handeln till effektivare distributionsmetoder och leda till att konsumenternas intresse av en bättre tillgång till tobaksvaror eftersättes. Önskemålen om en ur konsumentens synpunkt rationellare distribution av tobaksvaror bör vara vägledande vid ändringar i lagstiftningen på hithörande område. Det synes numera icke finnas något tungt vägande skäl att av sociala hänsyn bereda just specialtobakshandlarna ett skydd mot konkurrens. Ej heller föranleder statsfinansiella synpunkter till ett bibehållande av regleringen. Ett slopande av koncessionssystemet skulle med stor sannolikhet leda till att tobaksvarorna bleve lättare tillgängliga för konsumenterna än nu. Försäljning efter stängningsdags genom kiosker och från restauranter och andra försäljningsställen skulle möjliggöras. Saluförande av tobak i kombination med andra varor torde även kunna sänka kostnaderna för tobaksförsäljningen och möjliggöra prissänkningar på tobaksvaror.

Länsstyrelserna i Östergötlands, Kalmar, Gotlands, Värmlands, Kopparbergs och Gävleborgs län samt handelskamrarna i Jönköping, Visby och Sundsvall förordar däremot i huvudsak, att den nuvarande nyetableringskontrollen bibehålles. Man framhåller därvid i regel, att allmänhetens intressen icke blivit eftersatta, att den åstadkomna saneringen av tobakshandeln kan komma att omintetgöras, att i varje fall för närvarande inga bärande skäl för ett slopande av den så pass nyligen genomförda regleringen förebragts samt att om regleringen upphäves det förefinnes risk för att frågan om ett återinförande av densamma snart kan bli aktuell.

Bland övriga synpunkter som anförts till förmån för ett bibehållande av nyetableringskontrollen märkes följande. *Länsstyrelsen i Östergötlands län* framhåller, att det måste anses ligga såväl i statens som i allmänhetens intresse, att det även i framtiden kommer att finnas specialtobaksaffärer. Vidare bör beaktas den särställning, som tobakshandlarna i anledning av monopolet intar i förhållande till andra detaljhandlare. *Länsstyrelsen i Kalmar län* anser för sin del, att regleringen om möjligt bör ytterligare effektiviseras, eftersom den synes vara väl ägnad att, utan eftersättande av konsumentintresset, motverka osund konkurrens inom tobakshandeln

och bereda dess utövare skälig försörjning. *Länsstyrelsen i Gotlands län* liksom *handelskammaren i Visby* framhåller, att ett frisläppande av tobakshandeln skulle innebära ett knappast önskvärt gynnande av kioskhandeln på bekostnad av den egentliga tobakshandeln, och uttrycker farhågor för att distributionskostnaderna och därmed även detaljhandelspriserna skulle komma att stiga vid en fri handel. Enligt *handelskammaren i Jönköping* torde de resultat, som vunnits sedan 1943 års monopollag infördes, rätt väl ha motsvarat de syften regleringen avsåg att tillgodose. Monopolbolagets och tobaksnämndens nyetableringskontroll har utan tvekan varit till gagn för såväl allmänheten som tobakshandeln. Om arbetet i fortsättningen bedrivs efter samma riktlinjer, torde de gynnsamma verkningarna av regleringen bli ännu mera påtagliga. Liknande synpunkter framföres av *handelskammaren i Sundsvall*, som vidare framhåller monopolbolagets intresse av att det finns en god och bärkraftig specialtobakshandel. Detta framgår enligt kammarens mening bl. a. därav, att monopolbolaget nyligen beslutat höja det maximala engångsbeloppet vid inlösen av mindre bärkraftiga tobaksaffärer till det dubbla mot förut gällande och att tillsätta en butikskonsulent.

I flera yttranden diskuteras frågan om ett bibehållande eller avskaffande av nyetableringskontrollen utan att något bestämt ställningstagande göres. *Länsstyrelsen i Malmöhus län* anser det angeläget, att denna fråga blir föremål för en grundlig utredning. Även enligt *länsstyrelsen i Kristianstads län* är detta spörsmål värt särskild uppmärksamhet. Länsstyrelsen anser att en återgång till fri handel med tobaksvaror måste i samband med tillväxten av nya försäljningsställen följas av ökade distributionskostnader men att en mindre ökning av dessa icke bör tillmätas avgörande betydelse för frågan om regleringens upphävande. *Länsstyrelsen i Skaraborgs län* finner, att gällande system för handeln med tobaksvaror fungerat i stort sett tillfredsställande, men ifrågasätter om ändå icke det framkomna förslaget om regleringens slopande bör tagas under övervägande. *Länsstyrelsen i Örebro län* förordar en översyn i enhetlighetens och förenklingens intresse av de reglerande bestämmelserna. *Länsstyrelsen i Västmanlands län* anser, att i princip näringsutövningen bör vara fri även på detta område, men säger sig sakna underlag för bedömande av om de skäl, som föranlett regleringen, fortfarande är av den styrka att behov föreligger av regleringens bibehållande. *Länsstyrelsen i Jämtlands län* hyser den uppfattningen, att detaljhandeln med tobaksvaror i princip bör vara tillåten under samma betingelser som detaljhandeln i allmänhet, men ifrågasätter om icke de skäl, som på sin tid förestavade beslutet att reglera detaljhandeln med tobaksvaror i syfte att förhindra en okontrollerad tillväxt av antalet försäljningsställen, alltjämt kan anses äga giltighet, eftersom till följd av monopolen någon form av nyetableringskontroll genom detaljhandlarnas egen försorg näppeligen kan genomföras i praktiken. *Länsstyrelsen i Norrbottens*

län delar liksom *handelskammaren i Luleå* i princip den mening, som förfäktas av Kooperativa förbundet i det i direktiven åberopade yttrandet, och anser att konsumenternas intresse av bekväm tillgång till tobaksvaror bör sättas i främsta rummet. Man vill dock icke taga slutlig ställning till de avvägningsfrågor, vilkas besvarande anförtrotts utredningsmannen. *Handelskammaren i Göteborg* ställer sig av principiella skäl tveksam till lämpligheten av en fortsatt nyetableringskontroll men vill med hänsyn till de speciella förhållandena inom tobaksdistributionen icke motsätta sig, att nu gällande regler åtminstone tills vidare bibehålles. *Tjänstemännens centralorganisation* uttalar sig sammanfattningsvis antingen för en bibehållen nyetableringskontroll men med differentierad rabattsättning och uppmjukade sortimentsbestämmelser eller också för ett slopande av nyetableringskontrollen och i stället införande av ett rabattsystem, som icke inbjuder till nyetablering i tobaksaffärens form men i stället lämnar varje butik, som önskar upptaga tobaksvaror i sitt sortiment, full frihet att göra detta.

Kommerskollegium har i ett utförligt yttrande erinrat om de påpekanden beträffande den statliga nyetableringskontrollen, vilka framkommit i samband med diskussionen om nyetableringssakkunnigas betänkande, och om föredragande departementschefens uttalande, att förhållandena inom denna bransch till följd av det statliga tobaksmonopolet vore i viss mån särpräglade, samt anför vidare bl. a.:

Kollegium delar departementschefens uppfattning, att det icke kan riktas samma invändning mot regleringen av tobakshandeln som mot den enskilda nyetableringskontrollen i andra branscher, nämligen att denna i vissa fall stöder de prisbindningar, som beröra detaljhandeln, på ett för konsumenterna ogynnsamt sätt. Å andra sidan torde nyetableringskontrollen av tobakshandeln icke utgöra någon garanti för att de totala distributionskostnaderna nedbringas eller att handeln får den ur konsumentsynpunkt lämpligaste strukturen. Anpassningen till den friare prisbildning, som kan uppkomma i samband med bruttoprissystemets slopande, skulle även komma att i hög grad försvåras, om nyetableringskontrollen skulle behållas.

Den sociala synpunkten — att bereda de i specialtobakshandeln sysselsatta en skälig levnadsstandard — vilken i första hand låg till grund för 1943 års lagstiftning, torde icke ha samma aktualitet i dagens läge till följd av de ändrade förhållandena på arbetsmarknaden och den avsevärda förbättringen av tobakshandlarnas genomsnittliga inkomst sedan förkrigstiden. Mellan åren 1938 och 1949 har nettoinkomsten per specialtobakshandlare åtminstone tredubblats enligt en av professor S. Wahlund utförd undersökning. Nyetableringssakkunniga ha framhållit, att denna inkomstförbättring för tobakshandlarna till övervägande delen beror på stegring av nettopriserna (exkl. skatt) och ökningen av tobaksrabatten, när den beräknas i förhållande till tobakspriset exklusive skatt. Till en mindre del beror inkomstförbättringen även på ökningen i försäljningens kvantitet. Icke ens denna ökning kan enligt de sakkunnigas mening helt tillskrivas den nyetableringskontroll som tillämpats. Till en del beror nämligen stegringen i den kvantitativa försäljningen per butik på att konsumtionen av tobak liksom av tidningar och tidskrifter ökat väsentligt mer än den övriga konsumtionen. — — —

Det är givetvis svårt att siffermässigt fastställa de fördelar, som tobakshandlarna kunna ha haft av nyetableringskontrollen. De utvecklingstendenser som framträtt efter kontrollens införande torde huvudsakligen ha betingats av samhällsekonomiska faktorer, såsom befolkningsrörelsen och kommunikationerna, samt av den fortgående stegringen av cigarrettkonsumtionen. I den mån kontrollen haft betydelse (det är bl. a. svårt att bedöma vad bristen på lämpliga butikslokaler kan ha spelat för roll i detta sammanhang) synes den ha medfört en ökning av antalet kiosker i stället för specialtobakshandlare.

Kännedomen om den nuvarande regleringens verkningar är så pass ofullständig, att det enbart på grund av erfarenheterna av densamma är svårt att säga huruvida en fortsatt statlig nyetableringskontroll är motiverad eller ej. Med hänsyn till den hållning, som statsmakterna intagit till enskild nyetableringskontroll, synas emellertid starka skäl tala för att staten undanröjer egna konkurrensbegränsningar av detta slag, när dessa som i detta fall icke utgöra en förutsättning för det statliga monopoliet och ej heller en ofrånkomlig följd av detsamma. Skulle nu gällande monopollagstiftning för tobakshandeln bestå, torde möjligheterna för näringsfrihetsrådet att på frivillighetens väg förhandla bort skadliga verkningar av nyetableringskontrollen inom andra grenar av detaljhandeln komma att försvåras.

Om bruttoprissystemet ändras till maximipris- eller nettoprissystem, torde incitamentet till nyetablering sannolikt något minskas. Det bör även framhållas, att ett upphävande av nyetableringskontrollen inom tobakshandeln icke innebär, att tobaksvaror komma att säljas av alla butiker, som lämna sig att föra tobaksvaror. Den före 1943 gällande monopolförordningen, enligt vilken handelen med tobaksvaror i princip skulle vara »fri», ansågs icke innefatta någon förpliktelse för monopolbolaget att utan restriktioner bifalla alla inkommande ansökningar från personer, som önskade bliva antagna till återförsäljare åt bolaget. Även efter ett upphävande av nu gällande bestämmelser om detaljhandeln med tobak bör monopolbolaget i likhet med andra leverantörer ha full frihet att från sina egna företagsekonomiska intressen begränsa sin distributionsapparat, t. ex. för att spara på rese-, expeditions-, transport-, fakturerings- och bokföringskostnader. Tobaksmonopolet torde dessutom effektivare än före 1943 kunna kontrollera utvecklingen av distributionsapparaten, då numera även importen monopoliserats. Åtminstone kunna icke konkurrenshänsyn såsom tidigare föranleda monopolbolaget till eftergifter ifråga om förnyade framställningar om inköpsrätt för affärer, som etablerats på grundval av andrahandsinköp. Det kan givetvis tänkas, att tobaksmonopolets mest efterfrågade och välkända märken skulle kunna ingå som utfyllnad av varusortimentet i andra branscher av detaljhandeln än den speciella tobakshandeln och genom sitt bidrag till företagets omsättningsökning kunna saluföras till lägre kostnader. Monopolbolaget torde emellertid knappast frestas att härför omlägga sin distribution såvida ej härigenom de totala distributionskostnaderna minskas. Tobaksmonopolet och därmed också staten har självfallet intresse av att försäljningen rationaliseras och att distributionen icke fördröjas genom att varorna tillhandahållas på alltför många ställen liksom även att det finns butiker som kunna erbjuda en riklig sortering av tobaksvarorna. Tobakshandlarna ha för övrigt själva kunnat nedpressa sina omkostnader för tobaksförsäljningen genom att öka sin omsättning av andra varor, vilkas försäljning i butikshygieniskt och andra avseenden går bra att förena med tobaksvaror. Skulle tobaksmonopolet bli oförhindrat att fastställa sin distributions- och rabattpolitik uteslutande med hänsyn till sina egna affärsmässiga intressen och sålunda utan nuvarande tvång att söka bibehålla en viss distributionsstruktur

bestämna rabatten endast efter vad som erfordras för att tobaksvarorna på lämpligt sätt skola bli tillgängliga för konsumenterna, synas därför sannolika skäl tala för att specialtobakshandlarna skola kunna hävda sig i konkurrensen.

I den inom *statens priskontrollnämnd* upprättade diskussionspromemorian framhålles bl. a., att en direkt reglering av tobakshandeln torde inrymma uppenbara fördelar ur monopolbolagets och det allmännas synpunkt. Det kan dock ifrågasättas, huruvida icke en företagsform, som tidigare varit utmärkande för branschen nämligen specialtobakshandeln konserveras, till en del på bekostnad av annan tobaksdistribution, och att en måhända naturligt och samhällsekonomiskt önskvärd utveckling mot ett utvidgat varusortiment otillbörligt hämmas inom den egentliga tobakshandeln. Ett sådant skulle möjliggöra ett effektivare utnyttjande av tobaksaffärerna och därmed ge en förbättrad lönsamhet. Vidare framhålles, att behovet av fortsatt nyetableringskontroll i viss mån blir beroende på om den fasta bruttoprisbindningen bibehålles eller ej. Även vid fri prisbildning inom detaljhandeln kan dock en branschstruktur få en mindre önskvärd inriktning — för stort antal småaffärer, olämplig butikslokalisering o. s. v. Att en fri prisbildning skulle driva fram en självsanering, så att de minst lönsamma butikerna eller de ur samhällets synpunkt överflödiga företagen utgallrades, är icke utan vidare självklart. Det heter vidare i promemorian:

Huvudparten av tobakshandelsföretagen är små och sysselsätter endast ägaren och en eller flera familjemedlemmar men mera sällan anställd personal. Vid påfrestningar, genom exempelvis hårdare konkurrens, innebär detta förhållande ett starkt oelastiskt arbetskraftsutbud med åtföljande av ur allmänt sociala synpunkter ofta mindre lämpliga sysselsättningsförhållanden. I den mån icke ett utvidgat varusortiment skulle kunna hålla uppe lönsamheten hos sådana företag, vilket för övrigt även kunde motivera deras fortsatta existens ur konsumenternas intressen, bör det allmänna sannolikt även fortsättningsvis beredas möjlighet att få företaget att upphöra eller alternativt att flytta rörelsen till annan plats.

Vid en eventuell bedömning av frågan huruvida sociala skäl motiverar särskilt hänsynstagande till vissa tobakshandlare, bör även den möjligheten kunna övervägas, att monopolbolaget, förslagsvis i samverkan med kommunerna, övertar och bedriver viss tobaksförsäljning i egna försäljningsställen. Vid sådana företag skulle lämpligen sysselsättningsmöjligheter kunna beredas åt bland annat partiellt arbetsför arbetskraft.

Handelskammaren i Visby, som i princip önskar bibehålla nyetableringskontrollen, förordar emellertid en liberalare tillståndsgivning i fråga om *speceriaffärer*. Samma önskemål framföres av *handelskammaren i Sundsvall*, särskilt beträffande speceri- och livsmedelsaffärer i städernas och stadsliknande samhällens nybebyggda ytterområden, varvid bör tillses, att jämfiktförhållande ernås mellan olika arter av butiker, så att ej den ena företagsformen gynnas på den andras bekostnad.

Bruttoprisbindningen och rabattpolitiken

Förslag om att borttaga bruttoprisbindningen beträffande tobaksvaror framföres i ett flertal yttranden, ofta under hänvisning till det genom 1953 års lagstiftning införda förbudet mot minimiprisbindning inom den privata sektorn av näringslivet. *Länsstyrelsen i Västernorrlands län* ansluter sig till de i Kooperativa förbundets förut omförmälda yttrande anförda synpunkterna på konsekvenserna av nyssnämnda ställningstagande. Detsamma gör *handelskammaren i Luleå*. *Stockholms handelskammare* hänvisar även till 1953 års lagstiftning och anser, att en övergång rätteligen borde ske till försäljning från monopolbolaget till fabrikspriser, vilket möjliggör för återförsäljarna att täcka sig för sina varierande försäljningskostnader genom ett med hänsyn därtill differentierat detaljhandelspålägg. Om på detta sätt varierande detaljhandelspriser på tobaksvaror i längden är önskvärda ur konsumenternas synpunkt är dock ett spørsmål, som det ankommer på utredningsmannen att besvara. Liknande synpunkter anföres av *handelskammaren i Gävle*. *Jämväl handelskammaren i Malmö* frambåller, att principiella skäl talar för ett slopande av bruttopriserna på tobaksvaror. Ur distributionssynpunkt torde hinder icke föreligga för en övergång till nettoförsäljning. Införandet av nettopriser skulle fastmera utgöra en viss hämsko på tendensen till ökad nyetablering. Den stimulans till nyetablering, som den garanterade rabatten utgör, kommer nämligen att bortfalla i det att de olika typerna av återförsäljare kommer att anpassa sina pålägg och därmed sina utförsäljningspriser efter de skiftande kalkylerade omkostnaderna. *Sveriges industriförbund* anser, att denna fråga bör lösas efter samma linjer som i kartellagstiftningen, d. v. s. med principiellt förbud mot bruttopriser i förening med vissa dispensmöjligheter. Riktprissättning bör utan vidare vara tillåten.

Kommerskollegium anför beträffande bruttopriserna i sitt yttrande bl. a.:

Ur skatteteknisk synpunkt kunna de fasta bruttopriserna slopas. För uttagande av gällande skatt å tobaksvaror är det fullt tillräckligt, om tobaksmonopolet inskränker sig till att fastställa maximipriser. Med hänsyn till att återförsäljarna kunna komma att visa benägenhet att betrakta maximipris som minimipris, kan det emellertid ifrågasättas, huruvida icke skattereglerna borde utformas så, att ett nettoprissystem i stället skulle kunna tillämpas av tobaksmonopolet innebärande fri prisbildning inom detaljhandeln.

Även om hävandet av bruttoprisbindningen sannolikt icke kommer att ge upphov till större priskonkurrens mellan återförsäljarna, blir priskonkurrensen uppenbarligen besvärligast för sådana detaljhandlare, som utöva tobaksvaruförsäljning såsom huvudsaklig förvärvskälla. Specialtobakshandlarna äro emellertid i flera hänseenden tobaksmonopolets bästa kunder. Medan antalet dylika återförsäljare utgjorde knappt 14 % av totala antalet, uppgick deras försäljning till mer än 39 % av monopolbolagets totala försäljningsbelopp år 1952. De torde även genom skyltning m. m. kunna i större utsträckning än övriga återförsäljare understödja tobaksmonopolets reklam för egna alster och hjälpa till att bereda vägen för bolagets nya märken. Ett visst hänsynstagande till specialtobakshand-

larna kan därför tänkas ligga i monopolbolagets eget affärsmässiga intresse. För närvarande utgår samma rabatt till samtliga återförsäljare, oberoende av deras inköpsegenskaper (orderstorlek, transportsätt, inköpsstorlek per år m. m.). En rabattdifferentiering är emellertid ett av de effektivaste medlen att få till stånd ändring av distributionsapparaten, som en företagare förfogar över. I samband med prövningen av frågan om övergång från ett fast bruttoprissystem till maximiprissättning eller nettoprissystem torde därför böra undersökas, huruvida det är möjligt för tobaksmonopolet att utan ökning av kostnaderna för distributionsapparaten bygga upp ett rabattsystem, där man tager hänsyn till de dominerande kostnadspåverkande distributionsfaktorerna. Om dessa skulle visa sig vara t. ex. orderstorlek och kvantitet per märke, torde i så fall differentieringen främst böra ske efter orderstorlek per gång. Härvidlag måste dock framhållas, att för höga priser på småposter kunna bl. a. befaras leda till uppläggande av lager hos återförsäljarna, vilket kan komma i konflikt med tobaksmonopolets och konsumenternas krav på att återförsäljarna tillhandahålla väl konditionerade varor. Man kan måhända även gå andra vägar, då det gäller att premiera för monopolbolaget ekonomiskt fördelaktiga kunder, t. ex. kombinera en fast rabattsats med en glidande bonusskala efter årsomsättningens storlek. Men eftersträvar man en för monopolbolaget kostnadsbesparande koncentration av distributionen torde utan tvekan en prestationsbunden rabatt vara mest effektiv.

Såsom välkänd, snabbkonsumerad och begärlig märkesvara kan tobaken tänkas väl lämpa sig som »loss-leader»-artikel. Tobaksmonopolets starka ställning såsom monopolist såväl i fabrikant- som i grossistledet utgör emellertid en garanti mot eventuella missbruk och skulle bruttoprissystemet upphävas, torde »lockvaruförsäljning» av tobak knappast komma att ge upphov till större problem.

I den inom *priskontrollnämnden* upprättade promemorian framhålles, att det bör fordras starka skäl för att i fråga om tobakshandeln frånga principerna i 1953 års lagstiftning. Fasta bruttopriser på tobaksvaror kan icke gärna vidmakthållas enbart med hänsyn till den berörda branschens egna intressen. — I promemorian erinras vidare om att de fasta bruttopriserna redan tidigt åtföljts av enhetliga rabatter till monopolbolagets samtliga återförsäljare. En enhetlig rabattsats inom en så heterogen distribution som tobakshandeln torde icke stå i rimligt förhållande till olikheterna företagen emellan. Det fasta bruttoprissystemet jämte enhetsrabatten utesluter en priskonkurrens på grundval av skiljaktigheterna i effektivitet mellan olika företagsformer och företag. Problemen beträffande tobakshandeln torde till stor del kunna härledas just till systemet med fasta bruttopriser, vilket medfört, att monopolbolaget fått ta ansvaret för tobakshandelns lönsamhet samt struktur i skilda hänseenden. Möjlighet att reglera handelns förhållanden genom rabattdifferentiering har visserligen funnits, men metoden har visat sig svår att genomföra. Olika alternativ till lösningar av problemen bör nu prövas. Med hänsyn till de olägenheter, som vanligen är förenade med bruttoprissystem, bör emellertid särskilt framhållas möjligheten av att monopolbolagets försäljning sker till nettopriser och med tillämpning av rimligt avvägda kvantitetsrabatter vid inköpen. En sådan försäljningsform kan lätt förenas med nuvarande skattesystem.

Landsorganisationen förordar en utredning rörande möjligheterna att slopa bruttoprissättningen på tobaksvaror. Den önskvärda effekten av ett slopande av nyetableringskontrollen kan sannolikt nås även vid ett bibehållande av bruttoprissättningen, om nämligen marginalsättningen göres tämligen snäv. Å andra sidan innebär bruttoprissättningen att priskonkurrens mellan olika butiker och försäljningsmetoder icke kan förekomma. En expansion av de billigaste försäljningsmetoderna kan ske snabbare om prissättningen i detaljhandeln vore fri och om denna utnyttjades för prissänkningar i de mest effektiva företagen. Från tobaksmonopolets sida borde försäljningen i så fall kunna ske till nettopriser, bestämda med hänsyn till kostnaderna för olika stora inköp per gång. Genom sina större inköp kan specialtobakshandeln härigenom erhålla vissa fördelar framför de butiker som säljer tobaksvaror i liten omfattning.

I de yttranden, där ett bibehållande av den gällande regleringen förordas, har bruttoprisfrågan icke tagits upp till särskild behandling. Däremot har frågan om en differentiering av rabattsatserna berörts i ytterligare ett par utlåtanden. *Handelskammaren i Visby* anför, att om en uppmjukning av regleringen av tobakshandeln anses böra komma till stånd en förutsättning härför borde vara, att en på lämpligt sätt avvägd differentiering av rabatterna med hänsyn till inköpens storlek infördes. *Handelskammaren i Malmö*, som i första hand rekommenderat en övergång till nettoförsäljning, anser att alternativt en omläggning av ersättningen till detaljhandeln kan ske med bibehållande av bruttoprissystemet men med övergång till differentierade rabatter. Man torde i så fall böra utgå ifrån att den omedelbara följden av nyetableringskontrollens avskaffande och den därmed sammanhängande ökningen av antalet försäljningsställen kommer att bli, att omsättningen i specialtobaksaffärerna går tillbaka. Om rabattsystemet skall bibehållas, kommer tobakshandlarna att med visst fog kunna göra anspråk på kompensation genom en förbättring av rabattförmånerna i en eller annan form. En dylik höjning av nämnda rabatter skulle i så fall bli det pris, som allmänheten finge betala för förmånen av en friare ordning på området och en bekvämare tillgång på varor, såvida icke monopolbolaget genom omläggning av distributionen kan göra besparingar i andra hänseenden. En möjlig linje vore härvid att tillämpa differentierade rabatter, avvägda efter omsättningens storlek resp. efter storleken av varuexpeditionerna, möjliggörande rabatt efter prestation. Såvitt handelskammaren har sig bekant har erfarenheterna från de områden, som tillämpat ett dylikt rabattsystem, varit odelat gynnsamma. Uppbyggt efter sunda affärsmässiga principer skulle ett sådant system, vilket premierar den större omsättningen och de större varuexpeditionerna, vara ägnat att åt specialtobaksaffärerna skapa de förbättrade förmåner, som dessa till äventyrs kan behöva. *Tjänstemännens centralorganisation* yttrar i denna del:

Rabattproblemet har vid fortsatt bruttoprisbindning en central betydelse för

tobakshandelns ekonomi. Återförsäljarrabattens nominella sänkning från 13,1 procent år 1938 till nu gällande 8,5 procent har visserligen inte betytt sänkning av rabattens storlek i kronor räknat eftersom priset höjts utan i stället en avsevärd höjning av ersättningen. Det har dock vid upprepade tillfällen gjorts framställningar om en höjning av rabatten för att »förbättra tobakshandlarnas ekonomiska läge». Rabattsatsens »otillräckliga» storlek har nödvändiggjort en sortimentsbreddning för att genom dessa andra varor erhålla ökat ekonomiskt utbyte av affärsrörelsen. Branschblandningen för tobakshandeln är ett faktum men även ett tidens tecken och bör ej i detta fall principiellt motverkas. Det ojämförligt största antalet tobaksaffärer har idag ett sortiment av impulsvarutyp, omfattande tobak, tidningar, papper, kemisk-tekniska artiklar etc. Rabattsatsen för tobaksvaror måste bedömas med hänsyn till det arbete, behovet av kapital och den risk som är förknippad med detaljhandel; däremot *ej* med hänsyn till om detaljisten av enbart tobakshandeln vinner full försörjning. Detta bör vara en bärande princip vid rabattsättningen. TCO finner det däremot principiellt otillfredsställande att samma rabatt beviljas alla återförsäljare och kategorier av återförsäljare, och skulle vilja förorda en rabattdifferentiering antingen baserad på återförsäljarkategori och/eller försäljningsprestation. Det är principiellt riktigare om rabattsättningen tager hänsyn till sådana faktorer som orderstorlek och försäljningsvolym. Härigenom stödes de välskötta affärerna. Eventuellt kan en grov rabattklassuppdelning ske mellan olika huvudgrupper av återförsäljare med hänsyn till deras procentuella andel av monopolets totalomsättning.

Frågor rörande *butikstängningslagstiftningen* har upptagits till behandling i de flesta av de inkomna yttrandena. I det följande skall redogöras för de däri framställda önskemålen, varvid emellertid bör framhållas, att många av de berörda frågorna givetvis kommer i ett annat läge ifall nyetableringskontrollen beträffande tobakshandeln på vanlig butikstid slopas.

Näringsställets tobaksförsäljning

Beträffande näringsställets rätt att sälja tobaksvaror även till avhämtning har *länsstyrelsen i Malmöhus län* ifrågasatt, om man icke lämpligen bör övergå till en fri försäljning av dylika varor från alla restauranter, kaféer och konditorier. Nuvarande ordning torde icke vara tillfredsställande, bl. a. därför att en kontroll av bestämmelsernas efterlevnad är så svår att genomföra. Av samma mening är *handelskammaren i Luleå* och *Tjänstemännens centralorganisation*, som båda finner nuvarande ordning vara ur allmänhetens synpunkt irriterande. Även *handelskammaren i Visby* pläderar för en liberalare tillståndsgivning i fråga om serveringsställen.

Länsstyrelsen i Kalmar län anser däremot anledning ej föreligga att ändra bestämmelsen om förtäringstvånget. Detta skulle otvivelaktigt medföra en väsentlig ökning av antalet försäljningsställen för tobaksvaror och därigenom direkt motverka de allmänna strävandena att förhindra en uppdelning av tobakshandeln på för många händer. Härtill kommer att automathandeln med tobaksvaror väsentligt torde ha minskat behovet av tobaksförsäljning till avhämtning eller försändning från näringsställen.

Automathandeln med tobaksvaror

För en utvidgning av automathandeln med tobaksvaror uttalar sig *länsstyrelsen i Malmöhus län* och *Tjänstemännens centralorganisation*. Länsstyrelsen anser, att spørsmålet om rätt för tobakshandlarna att uppsätta automater även annorstädes än invid eller i omedelbar närhet av sina butiker bör upptagas till behandling, medan centralorganisationen vänder sig emot att automathandeln reserverats för specialtobakshandlarna i första hand, och föreslår en undersökning, om ej med målsättningen av handelns rationalisering en ökad automathandel bör komma till stånd.

Länsstyrelsen i Kalmar län anser, att i områden, där det icke finns någon specialtobaksaffär med tobaksautomat eller där befintlig automatförsäljning skötes dåligt, inom området belägna kiosker i första hand bör få tillstånd att sälja tobaksvaror under utsträckt tid. Endast i sista hand bör annan av monopolbolaget antagen återförsäljare erhålla automatillstånd.

Handelskammaren i Sundsvall vill för sin del tillstyrka, att försäljningen av tobaksvaror från automat även i fortsättningen förbehålles tobakshandlarna.

Övrig tobakshandel å utsträckt tid

Till frågan om en ökning av möjligheterna i övrigt till tobaksförsäljning under icke affärstid, särskilt till kioskhandelns önskemål i detta avseende, har bl. a. de flesta länsstyrelser som berört detta spörsmål ställt sig positiva. *Länsstyrelserna i Stockholms, Södermanlands, Jönköpings, Blekinge, Malmöhus, Värmlands, Örebro* och *Västerbottens län* ifrågasätter sålunda, om icke tobaksvaror bör upptagas i det s. k. ordinära kiosksortimentet i 11 § 3 mom. 1) butikstängningslagen. Det framhålles därvid, att hänsynen till allmänhetens intresse av bekväm tillgång till tobaksvaror bör givas företräde framför hänsynen till specialtobakshandeln och att nuvarande ordning icke kan ur allmänhetens synpunkt anses vara helt tillfredsställande. Automathandeln kan icke i detta hänseende ersätta kioskhandeln. *Länsstyrelsen i Kronobergs län* uttalar, att sådan handel med tobaksvaror, som icke drives av specialtobakshandlare, icke borde kunna göra gällande krav på konkurrensskydd mot kioskhandeln. Frågan om mindre restriktiva bestämmelser för kioskhandeln med tobaksvaror bör närmare övervägas. Därvid bör särskilt beaktas, huruvida icke sådana lättnader bör införas, att etablering av tobakskiosker möjliggöres å orter, där specialtobakshandel icke finnes, utan andra inskränkningar än de för kiosker och tobakshandeln i allmänhet gällande. — *Svenska arbetsgivareföreningen* vill understryka önskvärdheten av att möjlighet i tillräcklig utsträckning beredes sådana personer, som på grund av skiftarbete eller annorledes är förhindrade att utnyttja sedvanlig affärstid, att å annan tid inköpa tobaksvaror. *Tjänstemännens centralorganisation* finner det lämpligt, att tobaksvaror

generellt kunde få ingå i kiosksortimentet, sedan det principiella motståndet mot automathandeln nu torde få anses övertunnet och specialtobakshandlarna genom automaterna fått möjlighet att konkurrera även efter stängningstid.

Länsstyrelsen i Skaraborgs län anser, att för den händelse nyetableringskontrollen slopas tobaksvaror bör upptagas i det ordinära kiosksortimentet, eftersom lika bestämmelser i så fall bör gälla för den fasta handeln och kioskhandeln. Även *kommerskollegium* ger uttryck åt samma uppfattning. Butikstängningslagens bestämmelser rörande tobakshandeln är dock främst motiverade av det särskilda hänsynstagandet till specialtobakshandeln, som 1943 års monopollag föreskriver. Skulle den offentliga nyetableringskontrollen inom tobakshandeln hävas, synes skälen för ett bibehållande av butikstängningslagens bestämmelser angående handeln med tobak på kvällar och söndagar samt försäljning av tobaksvaror från automat väsentligt försvagas.

Länsstyrelserna i Gotlands och Malmöhus län finner det önskvärt, att tillståndsmyndigheten medgives friare bedömningsrätt vid prövning av inkommande ansökningar avseende bl. a. s. k. *trafikiosker*. Enligt sistnämnda länsstyrelse bör i detta fall hänsyn tagas även till den bofasta befolkningens behov. — Enligt länsstyrelsen i Gotlands län bör en mildare bedömning tillåtas också i fråga om tillstånd på grund av *synnerliga skäl* enligt 11 § 3 mom. 5) butikstängningslagen. I sistnämnda önskemål instämmer *handelskammaren i Visby*. *Länsstyrelsen i Kristianstads län* hyser den uppfattningen, att konsumenternas intresse av bekväm tillgång på tobaksvaror icke är helt tillfredsställande tillgodosett, särskilt på landsbygden utom vanlig affärstid. Tillstånd på grund av synnerliga skäl har säkerligen icke av länsstyrelserna beviljats i den utsträckning, som var förutsatt vid butikstängningslagens införande. Bestämmelsen torde med hänsyn till 1943 års monopollagstiftning ha givits en restriktiv tolkning. Vid en omarbetning av bestämmelserna om detaljhandeln med tobaksvaror bör därför ifrågasvarande lagrum ges en sådan formulering, att vid tillämpning av detsamma större hänsyn kunde tagas till de speciella förhållandena på platsen. *Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län* anser, att bestämmelsens nuvarande avfattning kan ge anledning till tveksamhet och att — om regleringen av tobakshandeln bibehålles — det vore till stort gagn, om uttrycket »synnerliga skäl» kunde förtydligas och exemplifieras.

Länsstyrelserna i Jönköpings och Kronobergs län anser det böra övervägas, om icke för ernående av likställighet ur konkurrenssynpunkt mellan specialtobakshandeln och kioskhandeln med tobaksvaror samt för tillgodoseende av allmänhetens behov av tobaksvaror även efter vanlig butikstid en sådan ändring av butikstängningslagen bör ske, att specialtobakshandlare medgives rätt att hålla butik öppen även å annan tid än vanlig affärstid. Länsstyrelsen i Jönköpings län tillägger, att såsom villkor möjligen

bör uppsättas, att i sådan butik under den vanliga affärstiden saluhålles huvudsakligen tobaksvaror och vanliga kioskvaror.

En mer negativ inställning till en utvidgning av kioskhandeln med tobaksvaror kommer till synes i yttranden av *länsstyrelserna i Uppsala, Göteborgs och Bohus* samt *Gävleborgs län, handelskamrarna i Göteborg, Gävle och Sundsvall* ävensom i den promemoria, som upprättats av *överståthållarämbetets föredragande i butikstängningsärenden. Länsstyrelsen i Uppsala län* anser, att gällande butikstängningslag på ett tillfredsställande sätt möjliggör erhållande av tillstånd till tobaksförsäljning. Allmänheten har numera genom tobakssäljande kiosker och framför allt genom de talrikt förekommande tobaksautomaterna mycket goda möjligheter att tillhandla sig tobaksvaror utöver vanlig affärstid. Länsstyrelsen medger dock, att frågan skulle komma i annat läge, om nyetableringskontrollen slopades. I så fall bör tobak få ingå i det för varje försäljningsställe enligt butikstängningslagen tillåtna varusortimentet. *Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län* framhåller, att redan enligt gällande butikstängningslag tillskapats ett stort antal nya försäljningsställen för tobak i form av kiosker, vilket ökat konkurrensen och svårigheterna för tobaksaffärerna. En sådan utveckling torde säkerligen ha varit till fördel för konsumenterna men den torde delvis ha skett i strid mot syftet med 1943 års monopollagstiftning. Enligt *länsstyrelsen i Gävleborgs län* har tillämpningen av gällande bestämmelser icke givit upphov till sådana olägenheter, att en ändring för närvarande kan anses påkallad. En liknande ståndpunkt intager *handelskamrarna i Gävle och Göteborg. Handelskammaren i Sundsvall* framhåller, att tobakshandlarnas automathandel icke synes ha minskat kioskhandelns omsättning av tobaksvaror. En ytterligare uppmjukning av bestämmelserna synes därför olycklig och skulle äventyra övriga strävanden att sanera tobakshandeln.

I den inom *överståthållarämbetet* upprättade promemorian lämnas följande uppgifter om ämbetets praxis i fråga om meddelande av tillstånd till tobaksförsäljning under utsträckt tid:

Framställningar, som avse tillstånd till försäljning enligt 11 § 3 mom. 2), plägar *överståthållarämbetet* mera undantagsvis bifalla, därest tillställningen avhålles inom inhägnat område. Då det är fråga om kortvariga tillställningar ävensom sådana, som ej avhållas inom inhägnat område, hänvisas sökandena merendels att hos tobaksmonopolet göra framställning om tobakstilldelning för försäljning i samband med utskänkningsrörelse.

Kiosker i den egentliga staden ha betraktats såsom trafikiosker, därest de äro belägna inom eller i anslutning till järnvägsstationer eller till slutstationer för förortslinjer eller vid sådana spårvägs- och busshållplatser, där innerstadstrafiken stöter samman med förortstrafiken. Kiosker vid spårvägs- eller busstationer inom förorterna hava ansetts vara av i stort sett samma karaktär som kiosker invid stationer vid en lokalbana. Dylika kiosker hava ansetts vara trafikiosker, om trafiken därstädes bedömts som mera betydande. Vid spårvägs- och busstationer av nu angivet slag har *överståthållarämbetet* lämnat tillstånd till tobaksförsäljning

i den mån, som föreskrivet hänsynstagande till annan handel ej utgjort hinder för bifall.

Punkten 5 om synnerliga skäl har tillämpats med mycken försiktighet på grund av butikstängningslagens föreskrift om hänsynstagande till annan handel. Dessutom har överståthållarämbetet beaktat den betydelse, som föredragande departementschefen i samband med framläggandet av 1945 års butikstängningslag ansett sig böra tillerkänna den ståndpunkt, som intoges av fackmyndigheten, statens tobaksnämnd. Överståthållarämbetets restriktiva lagtillämpning kan också till en del hänföras till det förhållandet, att det här i staden finnes mer än 800 tobaksaffärer, vilket torde vara vida mer än vad som anses vara erforderligt.

I promemorian omnämnes vidare, att till 19 kiosker, vilka staden kunnat upplåta, anmält sig 241 partiellt arbetsföra såsom sökande. Av de 19 personer, som i första hand ansågs böra ifrågakomma såsom kioskidkare, kunde endast 6 erhålla tillstånd att sälja tobaksvaror, trots att starkt ömmande omständigheter förelåg beträffande samtliga dessa sökande. Huruvida en så restriktiv lagtillämpning de lege ferenda är godtagbar, läser i viss mån sammanhången med frågan, om nyetableringskontrollen skall bibehållas. I promemorian anföres vidare:

Vid ett eventuellt upphävande av nyetableringskontrollen inträder full frihet att öppna nya tobaksaffärer. Möjlighet uppkommer även för andra affärsidkare än tobakshandlare att försälja tobaksvaror. Man kan därför räkna med att tobaksvaror jämväl komma att saluföras i exempelvis varuhus och speceriaffärer och andra affärsföretag och måhända ofta mindre med tanke på förtjänsten än såsom en service åt kunderna.

Skulle nyetableringskontrollen hävas kan det, med hänsyn till bland annat de skisserade verkningarna, ifrågasättas om inte vidgade möjligheter att saluföra tobaksvaror även bör lämnas åt kioskidkarna. Tobaksvaror pläga ju betecknas såsom mera utpräglade impulsvaror. En utvidgning av kioskernas varusortiment till att omfatta tobaksvaror torde under ovan angiven förutsättning böra övervägas jämväl av den anledningen att kioskrörelserna i stor utsträckning bedrivs av personer med reducerad arbetsförmåga. Omfattningen av ett dylikt medgivande får givetvis avvägas under hänsynstagande till tobakshandeln. En befogenhet för kioskidkare att sälja tobaksvaror under utsträckt tid på samma villkor som exempelvis konfektyrer skulle innebära en betydande förmån för dessa rörelseidkare, eftersom försäljning av tobaksvaror enligt ofta omvittnad erfarenhet medför ökad omsättning av andra varor. Däremot skulle det leda till påtagligt men för tobakshandlarna, enär tobaksaffärerna icke få hållas öppna i samma utsträckning som kioskerna. Å andra sidan må framhållas att tobaksaffärerna i allt större omfattning börjat saluföra varor, som föga sammanhången med tobakshandeln. Detta förhållande har ofta påtalats från kioskidkarehåll, där man särskilt anmärkt på att det blivit alltmer vanligt att konfektyrer försäljas i tobaksaffärer.

Tillståndsmyndigheten

Frågan om vilken myndighet som bör handha tillståndsgivningen, då det gäller försäljning av tobaksvaror å utsträckt tid, har berörts i vissa yttranden.

Att tillståndsgivningen även i dessa frågor överflyttas å monopolbolaget i samråd med statens tobaksnämnd föreslås av *länsstyrelserna i Östergötlands och Jämtlands län*, vilka finner den nuvarande ordningen med handläggningen av ärenden angående försäljning av tobaksvaror under och utom den vanliga affärstiden av olika organ mindre tillfredsställande. Genom att frågor rörande försäljning av tobaksvaror utöver den vanliga affärstiden utbrytes ur butikstängningslagen och handlägges på samma sätt som övriga tobaksförsäljningsfrågor skulle man uppnå en mera enhetlig och förenklad handläggning av dessa ärenden. Länsstyrelsen i Jämtlands län vill dock uttryckligen framhålla, att en fortsatt reglering av tobakshandeln jämväl för kioskhandelns vidkommande bör utövas på ett liberalt sätt. Konsumenternas intressen bör beaktas bättre än vad fallet är för närvarande. Liknande synpunkter som länsstyrelsens i Östergötlands län anföres av *länsstyrelsen i Kalmar län*, vilken ansluter sig till de förslag i ämnet, som framlades av 1947 års butikstängningssakkunniga (se härom s. 40 f. i detta betänkande). Länsstyrelsen anser dock, att om tobaksförsäljning under utsträckt affärstid på detta sätt ställes utanför butikstängningslagens reglering, i instruktionen för tobaksnämnden bör intagas en bestämmelse om att den, som kan åberopa ömmande personliga omständigheter, skall erhålla företräde till sådan försäljning. Länsstyrelsen delar icke den stundom framförda meningen, att monopolbolaget och tobaksnämnden icke skulle ha samma möjlighet som länsstyrelserna att beakta de lokala förhållandena. Monopolbolagets ortsombud synes vara fullt kompetent att verkställa de nödvändiga utredningarna, vilka såvitt länsstyrelsen kunnat bedöma motsvarar alla rimliga krav på fullständighet och objektivitet. Vederbörande kommunala myndigheter torde dessutom liksom hittills böra beredas tillfälle att avge yttranden över inkomna ansökningar. Tillika bör polismyndigheten höras. Även *länsstyrelsen i Kopparbergs län* förordar i denna del det av 1947 års butikstängningssakkunniga framlagda förslaget. Att samtliga tobaksförsäljningsärenden bör avgöras av samma organ förordas slutligen också av *handelskammaren i Jönköping*, medan *handelskammaren i Göteborg* finner frågan värd att utredas men icke önskar nu taga någon bestämd ståndpunkt till densamma.

Enligt den inom *överståthållarämbetet* upprättade promemorian däremot bör det alltjämt ankomma på länsstyrelserna och icke på ett särskilt tillskapat organ som tobaksnämnden att verkställa prövning av tobaksärendena rörande handel på utsträckt tid liksom det ankommer på denna myndighet att avgöra övriga dispensfrågor enligt butikstängningslagen. Bärande

skäl för något undantag från den allmänna regeln torde icke föreligga i fråga om tobakshandeln. *Tjänstemännens centralorganisation* framhåller, att om såsom organisationen föreslagit tobaksvaror upptages i det ordinära kiosksortimentet, länsstyrelsen ensam skulle kunna handlägga ansökningarna om kiosktillstånd även i vad gäller tobaksvaror. *Länsstyrelsen i Gotlands län* ifrågasätter, om det icke kunde vara tillfyllest att länsstyrelserna ålades att höra monopolbolagets ombud på orten och att sålunda skyldigheten att inhämta tobaksnämndens yttrande borttoges. Även *länsstyrelsen i Älvsborgs län* anser, att tobaksnämndens funktion som remissinstans borde kunna slopas.

Länsstyrelsen i Kalmar län förordar, att i händelse av en total centralisering av tillståndsgivningen beträffande handeln med tobaksvaror tobaksnämndens direktiv så utformas, att garantier skapas mot ett tillgodoseende av specialtobakshandelns intressen på bekostnad av kioskhandeln och övrig fritidshandel, varjämte nämnden bör erhålla en sådan sammansättning, att fritidshandeln blir tillfredsställande representerad.

Ett par specialfrågor

Slutligen har i ett par yttranden upptagits till behandling vissa speciella problem. *Handelskammaren i Malmö* påpekar, att slopandet av nyetableteringskontrollen och dettas konsekvenser i form av ett ökat antal försäljningsställen kommer att föranleda, att *grosshandelns* tjänster i ökad omfattning tages i anspråk för tobaksvarornas distribution till detaljhandeln. Detta torde å andra sidan kräva, att grosshandeln skall komma i åtnjutande av grossistrabatt eller ersättning i annan form. Genom grosshandelns anlåtande skulle kunna undgås en sannolikt eljest oundviklig utökning av verksamheten vid monopolbolagets egna försäljningskontor. *Handelskammaren* understryker vidare, att det såväl ur statsfinansiell synpunkt som med tanke på allmänheten är angeläget, att distributionsekonomi för tobaksvarorna icke försämras. På det nuvarande systemets kredit-sida är nämligen att anteckna, att monopolbolagets relativa kostnader för distributionen under den tid systemet tillämpats minskats från 41 % till 34 % på det sammanlagda varuvärdet minus skatt.

Såväl *handelskammaren i Malmö* som *handelskammaren i Göteborg* har föreslagit, att man bör överväga att ge *detaljstimporten* en bättre ställning.

Handelskammaren i Malmö yttrar härom:

Såsom monopolsystemet utformats med tobaksmonopolet som ensamtillverkare och dominerande importör ankommer uppgiften att svara för importen som konkurrensfaktor på detaljhandeln. På dess livaktighet och fackkunskap beror det, huruvida den inhemska marknaden från utlandet å andra vägar än genom monopolet skall tillföras nya smakriktningar, nya varutyper och överhuvudtaget nya impulser. Detaljhandelsimporten har emellertid under det gångna decenniet efterhand kommit att föra en allt blygsammare tillvaro. År 1952 uppgick värdet av denna import till 936 000 kronor eller knappt en procent av monopolets försälj-

ning av egen import och en åttondels procent av totalomsättningen, medan den före världskriget uppgick till c:a 10 % av den samlade importen. Att detaljhandelsimporten gått på detta sätt tillbaka torde väsentligen kunna tillskrivas den omständigheten att resp. importörer icke tillerkännes någon ersättning i denna sin egenskap utan får nöja sig med den sedvanliga detaljhandelsrabatten, d. v. s. för närvarande $8\frac{1}{2}$ %. Trots det ökade besvär och arbete samt de extra-kostnader, varmed detaljistimportören har att räkna, äger han icke tillgodoräkna sig någon extra rabatt. Detaljistimportens betydelse som konkurrensfaktor har också närmast blivit illusorisk. Därest denna import överhuvudtaget skall ha något värde som regulativ på monopolbolagets verksamhet, torde det vara ofrånkomligt att importvillkoren förbättras. Genom skattesystemets utformning kommer emellertid importvarorna ofta upp i sådant prisläge, att de icke kunna säljas i konkurrens med monopolets märken.

Handelskammaren i Göteborg hänvisar till att kammaren i ett yttrande den 15 augusti 1942 över monopolbolagets alternativa förslag till reformering av tobakshandeln, vilket sedermera lades till grund för 1943 års monopollagstiftning i fråga om importen, uttalat farhågor för att med det föreslagna systemet detaljistimporten skulle komma att förlora all betydelse såsom konkurrensfaktor. Handelskammaren anser fortfarande, att de i yttrandet framförda synpunkterna äger giltighet. Erfarenheterna av den tillämpade ordningen ger vid handen, att prissättningen, som måste följa den av monopolbolaget för den inhemska tillverkningen tillämpade i fråga om detaljistens avans, medfört onödiga irritationsmoment i förhållande till kunderna. Kammaren hemställer därför, att de direktimporterande detaljisterna tillåtes att fritt kalkylera priserna å egen import.

Statistiskt material

1938 års tobakshandelsutredning redovisade i sitt betänkande (SOU 1940: 34) åtskilliga uppgifter rörande tobaksförsäljningens utveckling fram t. o. m. år 1939, huvudsakligen hämtade från monopolbolagets årsberättelser. Vidare redogjordes för resultatet av en enquête till samtliga specialtobakshandlare angående deras rörelse under år 1938. För närmare detaljer ber jag få hänvisa till framställningen å s. 212—222 i betänkandet. För tiden efter ikraftträdandet av 1943 års monopollagstiftning kan i huvudsak motsvarande uppgifter erhållas — förutom från monopolbolagets senare årsredogörelser — ur det siffermaterial, som sedan 1944 årligen insamlats av statens tobaksnämnd. Till belysning av tobakshandelns utveckling efter den offentliga regleringens genomförande skall här redovisas några sammanställningar av dylika uppgifter. I ett första avsnitt lämnas uppgifter rörande tobaksvaruförsäljningen i allmänhet, sammanställda med ledning av monopolbolagets årsberättelser. I ett andra avsnitt redogöres för förhållandena inom specialtobakshandeln. Redogörelsen bygger dels på uppgifter från monopolbolaget, dels på de genom tobaksnämndens försorg verkställda statistiska undersökningarna. Slutligen skall jag medelst andra av mig införskaffade eller eljest tillgängliga uppgifter söka belysa vissa speciella frågor, som kan antagas ha intresse i detta sammanhang.

En av professorn Sten Wahlund med biträde av sekreteraren Alexej Pellijeff sammanställd, i januari 1955 till statens tobaksnämnd avgiven redogörelse för specialtobakshandelns ekonomiska utveckling mellan åren 1943 och 1953 har fogats som *bilaga B* till detta betänkande. Av denna redogörelse framgår även beskaffenheten av det material, som legat till grund för nyssnämnda statistiska undersökningar.

Tobaksvaruförsäljningen

Den totala tobakskonsumtionen och dess fördelning på olika varuslag. I tab. 1 lämnas en översikt över värdet (försäljningspriset i detaljhandeln) av hela tobaksförbrukningen i Sverige vissa år sedan 1916 och dess procentuella fördelning på olika varugrupper.

Beträffande fördelningen på olika varuslag är främst att märka den sedan lång tid fortgående ökningen av cigaretternas procentuella andel av det

totala försäljningsvärdet. Bland cigaretterna dominerar sådana utan munstycke numera helt.

I fråga om värdeökningen bör anmärkas, att denna icke motsvaras av en lika kraftig ökning av försålda kvantiteter utan i mycket hög grad beror på prisstegringar. Den totala kvantiteten sålda tobaksvaror (monopolbolagets försäljning och tobakshandlarnas import) omräknad i ton¹ för åren 1943—1954 framgår av en uppställning, som återfinnes å s. 30—31 i monopolbolagets tryckta verksamhetsberättelse för år 1954. Dessa viktsiffror återges i nedanstående tablå, där till jämförelse redovisas också försäljningsvärdet samt rabatten till återförsäljare för motsvarande år.

År	Beräknad vikt i ton	Försäljn.-värde milj. kr.	Återförsäljarrabatt i milj. kr.
1943	7 324	332,6	34,9
1944	8 544	386,9	40,9
1945	8 850	410,3	42,0
1946	9 544	464,7	46,3
1947	9 889	493,5	49,2
1948	10 045	571,4	51,7
1949	9 945	560,2	50,3
1950	9 993	586,4	52,7
1951	9 561	669,1	55,4
1952	10 406	778,3	66,1
1953	10 353	833,6	70,8
1954	10 390	866,7	73,5

Tabell 1. Den totala tobakskonsumtionen och dess fördelning på olika varuslag.

År	Hela förbrukningen, milj. kr.	Därav i procent					
		Cigarrar	Cigarr-cigarrer	Cigarretter	Rök-tobak	Tugg-tobak	Snus
1916	66,9	19,7	7,8	32,1	8,7	4,5	27,2
1918	136,5	31,4	9,0	32,6	8,3	2,5	16,2
1920	197,0	18,4	8,8	38,0	13,7	3,3	17,8
1925	130,1	9,5	13,6	40,8	16,9	2,5	16,7
1930	135,5	7,1	12,8	49,6	15,0	1,6	13,9
1933	134,1	5,0	12,1	50,1	17,8	1,3	13,7
1938	178,6	3,5	10,5	59,9	15,9	0,7	9,5
1943	332,6	3,3	8,3	58,8	20,7	0,5	8,4
1948	571,4	2,0	6,0	69,0	16,2	0,3	6,5
1949	560,2	1,8	5,8	69,8	16,0	0,2	6,4
1950	586,4	1,7	5,5	71,6	15,0	0,2	6,0
1951	669,1	1,7	4,8	73,6	13,9	0,2	5,8
1952	778,3	1,6	4,7	75,3	12,9	0,2	5,3
1953	833,6	1,5	4,6	75,7	12,8	0,2	5,2
1954	866,7	1,5	4,4	76,2	12,7	0,2	5,0

Av nyssnämnda uppställning framgår vidare, att cigarettförsäljningen ökat från 2 262,3 milj. st. med en beräknad vikt av 1 725 ton år 1943 till 5 289,3 milj. st. med en beräknad vikt av 5 528 ton år 1954, medan däremot

¹ I vikten för cigarrer med munstycke ingår icke munstyckenas vikt.

den försålda kvantiteten av samtliga övriga varuslag under samma tid minskat.

Distributionen av monopolbolagets varor. Distributionen till allmänheten av monopolbolagets varor sker dels genom omkring 21 300 återförsäljare med direkt inköpsrätt hos bolaget, dels genom återförsäljare som köper sina varor i andra hand från sådana med direkt inköpsrätt. Andrahandsåterförsäljarna uppskattas av monopolbolaget till omkring 6 000 för år 1954. Antalet återförsäljare med direkt inköpsrätt hos monopolbolaget och deras fördelning på olika försäljarkategorier framgår av tab. 2.

Att märka är att en återförsäljare ofta tillhandahåller tobaksvarorna från flera försäljningsställen. Sålunda representerades de kooperativa föreningarna år 1954 av 722 kunder med direkt inköpsrätt, medan deras försäljningsställen beräknades till omkring 4 100. Antalet försäljningsställen, vilkas innehavare köper direkt från monopolbolaget, har av bolaget i årsberättelsen för år 1954 uppskattats enligt följande:

Specialtobaksaffärer	c:a	2 900
Enskilda speceri- och diverseaffärer m. fl.	»	11 400
Kooperativa affärer	»	4 100
Restauranter	»	1 100
Kaféer och liknande serveringsställen	»	3 200
Marketentier och mässar	»	900
Kiosker	»	3 100
	Summa c:a	<u>26 700</u>

I tab. 3 redovisas de olika återförsäljarkategoriernas procentuella andel i monopolbolagets totala försäljning. Av tabellen framgår, att den redan av 1938 års tobakshandelsutredning konstaterade sedan länge pågående ökningen av de inköpsberättigade kioskernas andel i omsättningen fortsatt och kraftigt stegrats. Kioskernas andel var 6,5 procent år 1933, 9,4 procent år 1939, 10,7 procent år 1943 och ej mindre än 23,2 procent år 1954. Specialtobakshandlarnas andel i monopolbolagets totalförsäljning har däremot hållit sig i stort sett konstant, dock med någon minskning under de allra senaste åren. En viss ökning under krigsåren (40,4 procent år 1943, 42,9 procent år 1944 och 42,4 procent år 1945) sammanhänger förmodligen med tobaksransoneringen och svårigheten att anskaffa varor. Specialtobakshandlarna torde också under denna tid ha gynnats av monopolbolaget vid tilldelningen av varor.

För ytterligare detaljer rörande tobaksvaruförsäljningen åren 1943—1953 hänvisas till professor Wahlunds utredning (bilaga B s. 182 ff.). Här skall endast nämnas, att den genomsnittliga återförsäljarrabatten på tobaksvaror

under tiden efter 1943 års monopollagstiftning sänkts från 10,6 procent år 1943 till 8,5 procent fr. o. m. år 1952. År 1951 var genomsnittsrabatten ännu något lägre (8,3 procent).

Tabell 2. Antalet återförsäljare i olika återförsäljarkategorier (med direkt inköpsrätt hos monopolbolaget).

År	Antal återförsäljare				
	Special- tobaks- handlare	Diverse- handlare och koo- perativa fören. m. fl.	Närings- ställen	Kiosker	Summa
1938	2 944	11 605	4 200	1 461	20 210
1939	3 008	11 468	4 218	1 489	20 183
1943	3 034	10 502	5 784	1 330	20 650
1948	2 893	11 736	4 450	1 197	20 276
1949	2 894	11 863	4 494	1 388	20 639
1950	2 891	11 720	4 483	1 479	20 573
1951	2 894	11 712	4 433	1 550	20 589
1952	2 880	11 694	4 465	1 704	20 743
1953	2 873	11 784	4 538	1 863	21 058
1954	2 865	11 862	4 561	2 049	21 337

Tabell 3. De olika återförsäljarkategoriernas procentuella andel av monopolbolagets totala försäljning.

År	Försäljning i procent av det totala försäljningsvärdet				
	Special- tobaks- handlare	Diverse- handlare och koo- perativa fören. m. fl.	Närings- ställen	Kiosker	Summa
1938	36,9	42,5	11,8	8,8	100
1939	36,6	40,6	13,4	9,4	100
1943	40,4	37,1	11,8	10,7	100
1948	41,2	33,4	8,9	16,5	100
1949	41,4	32,7	8,8	17,1	100
1950	40,7	32,3	8,7	18,3	100
1951	39,8	31,3	9,2	19,7	100
1952	39,4	30,8	9,1	20,7	100
1953	38,4	30,8	8,9	21,9	100
1954	37,5	30,3	9,0	23,2	100

Förhållandena inom specialtobakshandeln

Beträffande de genom statens tobaksnämnds försorg verkställda specialundersökningarna rörande tobakshandlarnas ekonomiska förhållanden bör anmärkas, att jämförbarheten av flera skäl icke är särdeles god. Vissa huvudsiffror från olika år kan dock ge en ungefärlig bild av tendenserna i utvecklingen. För närmare uppgifter om specialtobakshandelns ekono-

miska utveckling åren 1943—1953 hänvisas till professor Wahlunds utredning (bilaga B s. 185 ff.).

Totalomsättningen i medeltal per specialtobaksaffär (inklusive provisioner på tips, penninglotter, varulotter, annonser, filmframkallning etc.¹) har enligt de olika undersökningarna varit följande (se även diagram 1 till bilaga B):

1933	31 300 kr
1938	40 400 »
1943	60 600 »
1948	108 300 »
1953	149 500 »
1954	² 153 800 »

Totalomsättningens fördelning på vissa huvudgrupper av varor har utvecklats enligt följande tablå (se även diagram 2 till bilaga B):

År	Tobaksvaror	Tidningar o. tidskrifter	Övriga varor ³	Summa
1933	70,4	13,2	16,4	100
1938	72,6	12,2	15,2	100
1943	72,5	13,4	14,1	100
1948	73,0	11,7	15,3	100
1953	71,5	13,6	14,9	100

Tabell 4. Samtliga tobaksaffärer fördelade på ortsgupper och storleksgrupper år 1952.

Ort resp. ortsgrupp	Totalomsättning, kronor					S:a
	—50 000	50 000— 100 000	100 000— 150 000	150 000— 200 000	200 000—	
Stockholm	18	178	290	160	162	808
Göteborg	10	121	124	50	30	335
Malmö	2	55	87	25	29	198
Övriga orter med minst 50 000 inv.	16	97	143	119	72	447
Orter med 30 000— 50 000 inv.	9	75	77	24	30	215
Orter med 20 000— 30 000 inv.	7	39	81	58	47	232
Orter med 10 000— 20 000 inv.	8	52	81	45	65	251
Orter med mindre än 10 000 inv.	25	145	134	73	84	461
Summa	95	762	1 017	554	519	2 947

¹ Obs. att här ingående provisionsbelopp rätteligen utgör tobakshandlarens bruttoinkomst av kommissionärsrörelsen och att dessa siffror därför icke är direkt jämförbara med övriga i omsättningen ingående delsiffror.

² Preliminära uppgifter.

³ Inklusive provisioner på tips m. m.

I en specialundersökning för år 1952 har redovisats de då befintliga tobaksaffärernas fördelning efter storlek och ortsgupper. Undersökningens resultat återges här i tab. 4 och 5. I sistnämnda tabell redovisas dels affärerna i olika ortsgupper procentuellt fördelade efter omsättningens storlek, dels genomsnittliga omsättningssiffror för affärerna i olika ortsgupper.

Tabell 5. Tobaksaffärer i olika ortsgupper procentuellt fördelade på storleksgrupper år 1952.

Ort resp. ortsgrupp	Totalomsättning, kronor					S:a	Genomsnittlig totaloms. kronor
	—50 000	50 000— 100 000	100 000— 150 000	150 000— 200 000	200 000—		
Stockholm	2,2	22,0	35,9	19,8	20,1	100	147 500
Göteborg	3,0	36,1	37,3	14,8	8,9	100	125 300
Malmö	0,9	27,5	44,0	12,8	14,7	100	132 300
Övriga orter m. minst 50 000 inv.	3,5	21,8	31,9	26,6	16,2	100	142 600
Orter m. 30 000 —50 000 inv.	4,0	35,0	36,0	11,0	14,0	100	134 800
Orter m. 20 000 —30 000 inv.	3,2	16,9	34,7	25,0	20,2	100	162 200
Orter m. 10 000 —20 000 inv.	3,0	20,7	32,6	17,8	25,9	100	162 300
Orter m. mindre än 10 000 inv.	5,4	31,5	29,1	15,8	18,2	100	137 900
Samtliga	3,2	26,0	34,6	18,8	17,4	100	143 100

Tobaksaffärernas omkostnader. Omkostnadernas genomsnittliga procentuella andel av totalomsättningen framgår av följande tablå, där hyreskostnaden särskilt angivits:

	Samtliga omkostnader i % av totalomsättningen	Hyra i % av totalomsättningen
1933	8,7	3,8
1938	7,5	3,0
1943	6,3	2,3
1948	4,5	1,3
1953	4,8	1,1

Inkomsten av tobaksaffärerna. Inkomsten har vid senare års undersökningar i motsats till vad som gällde för åren 1933 och 1938 (då den deklarerade inkomsten lades till grund) beräknats med ledning av uppgifterna om omsättning, bruttoinkomst och omkostnader. Direkta jämförelser mellan olika år måste därför ske med försiktighet. Huvuddragen i utvecklingen är dock rätt uppenbara och medelvärdena för tobakshandlarnas inkomst av rörelsen ger säkerligen en i stora drag riktig bild av vad som hänt. Dessa medelvärden är följande (se även diagram 3 till bilaga B):

	Medelinkomst per tobakshandlare	D:o uttryckt i 1953 års pen- ningvärde ¹
1933	1 800 kr	3 900 kr
1938	2 700 »	5 400 »
1943	4 700 »	6 600 »
1948	9 550 »	12 400 »
1953	12 950 »	12 950 »
1954	13 350 » ²	

Om *specialtobakshandlarnas ekonomiska förhållanden i övrigt*, t. ex. om tillgångar och skulder samt verksamhet och inkomst vid sidan av tobaksaffären, har tillförlitliga uppgifter icke kunnat erhållas. Dessa frågor måste därför här lämnas å sido.

Affärsinnehavarna. Slutligen må nämnas ett par ord om köns- och åldersfördelningen bland specialtobakshandlarna. Fördelningen har undersökts med ledning av monopolbolagets kundregister och Tobakshandlarnas riksförbunds medlemskartotek. Båda dessa källor företer emellertid brister. Åldersuppgift saknas sålunda för en del av riksförbundets medlemmar.

Beträffande könsfördelningen, som år 1938 var praktiskt taget jämn, är att anteckna, att andelen manliga specialtobakshandlare ökat rätt betydligt och nu utgör omkring 60 procent.

I fråga om åldersfördelningen kan konstateras en betydande förskjutning mot högre åldrar. Andelen tobakshandlare över 60 år var år 1938 omkring 19 procent och år 1955 drygt 34 procent. Samtidigt minskade andelen tobakshandlare under 40 år från nära 28 procent år 1938 till 8 procent år 1955. Se härom tab. 6, jämfört med uppgifterna å s. 221 i 1940 års betänkande. Dessa förändringar bör ses mot bakgrunden av att under 1930-talet specialtobakshandlarnas antal ökat ganska avsevärt, medan det under den nu ifrågavarande perioden minskat något.

Tabell 6. Tobakshandlare fördelade efter kön och ålder enligt Tobakshandlarnas riksförbunds medlemsförteckning 1955.

Kön	Ålder			Totalt
	—39 år	40—59 år	60 år—	
Män	106	799	343	1 248
%	8,5	64,0	27,5	100
Kvinnor	63	422	386	871
%	7,2	48,4	44,3	100
Totalt	169	1 221	729	2 119
%	8,0	57,6	34,4	100

¹ Värdet har korrigerats efter socialstyrelsens levnadskostnadsindex exkl. skatter och sociala förmåner med 1914 som bas.

² Preliminära uppgifter.

Vissa specialfrågor

Inlösen och utflyttning av mindre bärkraftiga tobaksaffärer. Tidigare har redogjorts för de av monopolbolaget i samråd med tobaksnämnden tillämpade principerna för den inlösnings- och utflyttningsverksamhet, varom bestämmelser givits i 3 § av nämndens instruktion (se sid. 63). Såsom nämnts utgjorde antalet beviljade utflyttningar av tobaksaffärer 168 åren 1943—1954. I samband därmed har flyttningsbidrag utbetalats med tillhopa 37 450 kronor. T. o. m. den 31 december 1954 hade inlösts mot engångsersättning 143 tobaksaffärer och mot livränta 59 tobaksaffärer. Sedan dess har ytterligare ett par fall av inlösen förekommit. Det största antalet inlösningar skedde åren närmast efter ikraftträdandet av 1943 års monopollagstiftning. Sålunda inlöstes mot engångsbelopp 32 affärer år 1944 och 30 affärer år 1945. Under de senaste åren har antalet dylika inlösningar icke överstigit 10 om året. Per den 31 december 1954 hade monopolbolaget i samband med inlösen utgivit i engångsbelopp sammanlagt 532 300 kronor och i livräntor sammanlagt 439 700 kronor, vartill kommit ersättning för inventarier med omkring 3 200 kronor. Antalet f. d. tobakshandlare, vilka uppbar livränta från monopolbolaget, var samma dag 38. Kapitalvärdet av de monopolbolaget då åvilande livränteförpliktelserna, räknat efter en räntefot om 3,5 procent, utgjorde — inklusive 54 procent dyrtidstillägg — 263 331 kronor.

Hur de av monopolbolaget i samband med inlösningar och utflyttningar utgivna ersättningarna fördelat sig på olika år framgår av tab. 7.

Tabell 7. Av monopolbolaget utgivna ersättningar i samband med inlösen på frivillighetens grund respektive utflyttning av vissa mindre tobaksaffärer.

År	Engångsbelopp kr.	Livräntor kr.	Inventarier kr.	Flyttn.- bidrag ¹ kr.	Summa kr.
1943	—	—	—	—	—
1944	100 000:—	113 148:91	1 421:50	1 300:—	215 870:41
1945	84 300:—	78 895:01	1 270:50	1 000:—	165 465:51
1946	44 000:—	48 279:89	—	2 100:—	94 379:89
1947	28 000:—	31 097:16	—	900:—	59 997:16
1948	38 500:—	24 973:96	500:—	2 550:—	66 523:96
1949	16 500:—	23 872:87	—	2 600:—	42 972:87
1950	30 000:—	22 682:82	—	5 000:—	57 682:82
1951	24 000:—	23 085:19	—	3 500:—	50 585:19
1952	42 000:—	25 336:29	—	5 000:—	72 336:29
1953	55 000:—	24 027:38	—	4 500:—	83 527:38
1954	70 000:—	24 305:92	—	9 000:—	103 305:92
Summa	532 300:—	439 705:40	3 192:—	37 450:—	1 012 647:40

Expeditionsstorlekar och expeditionstider inom specialtobakshandeln. Som ett led i kartläggningen av de faktorer, vilka har betydelse för kostna-

¹ Flyttningsbidrag till samma belopp har utbetalats av Tobakshandlarnas riksförbund.

derna inom specialtobakshandeln, har sekreteraren Pellijeff på uppdrag av statens tobaksnämnd verkställt en undersökning av expeditionstorlekar och expeditionstider inom branschen. Resultatet av undersökningen, som sammanfattats i en i februari 1954 dagtecknad promemoria, bygger på primäruppgifter insamlade under våren och hösten 1953. Undersökningen har genomförts dels i form av en studie av expeditionstider och expeditionstorlekar (uttryckta i försäljningsvärde) i 20 butiker, belägna i 9 städer¹ (A-undersökningen), dels i form av en studie av enbart expeditionstorlekar i 288 butiker, belägna i 11 städer² (B-undersökningen). Vid A-undersökningen har försäljningen i var och en av de 20 butikerna observerats vid toppbelastning 3 timmar varje dag under en vecka. Varje butik har alltså observerats under 18 timmar och undersökningen omfattar totalt 360 observationstimmar. Vid B-undersökningen har de 288 butikerna observerats var och en 2 timmar under en dag. Denna undersökning omfattar alltså totalt 576 observationstimmar. Urvalet av butiker har för A-undersökningen skett i syfte dels att få med butiker av olika storlekar, dels att få olika ortstyper representerade. Av undersökningstekniska skäl har detta urval kommit att omfatta butiker, som med hänsyn till försäljningens sammansättning icke är helt representativa för specialtobakshandeln som helhet. Sålunda synes framför allt de något dyrare tobaksvarorna i dessa butiker ingå med större andel än vad som motsvarar genomsnittet för branschen. De ur B-undersökningen härledda medelvärdena torde därför bättre svara mot de för tobakshandeln som helhet gällande värdena. Det visar sig också bl. a., att den vid B-undersökningen konstaterade procentuella varugruppsammansättningen praktiskt taget helt överensstämmer med de för år 1953 här förut (s. 94) redovisade siffrorna för den totala årsomsättningens fördelning på vissa huvudgrupper av varor, om nämligen hänsyn togs till att expeditionsstudien icke innefattat tobaksförsäljningen från automat, vilken försäljning är medräknad i årsomsättningssiffrorna.

En sammanfattning av de huvudsakliga resultaten av expeditionundersökningarna återges i tab. 8. I tabellen har på basis av de vid B-undersökningen funna fördelningarna på olika varugrupper av försäljningsvärde och antal expeditioner beräknats motsvarande fördelningar för expeditionstid och bruttovinst. Därjämte anges expeditionstorlek och bruttovinst i genomsnitt per expedition inom olika varugrupper. Expedition, avseende olika varugrupper, har redovisats som särskilda expeditioner för de olika varugrupperna. Slutligen upptar tabellen den vid A-undersökningen framkomna genomsnittliga expeditionstiden för olika varor, uttryckt i 100-dels minuter.

¹ De i A-undersökningen ingående butikerna är belägna i Stockholm (3), Göteborg (3), Malmö (2), Borås (2), Linköping (2), Eskilstuna (2), Falun (2), Enköping (2) och Hudiksvall (2).

² De i B-undersökningen ingående butikerna är belägna i Stockholm (uppdelat i del av centrala staden, Johanneshov och del av Bromma, sammanlagt 78 butiker), Sundbyberg (15), Göteborg (33), Hälsingborg (31), Västerås (33), Halmstad (26), Lund (33), Östersund (18), Växjö (10), Västervik (4) och Härnösand (7).

Bruttovinsten har beräknats med utgångspunkt från följande antaganden om procentuella återförsäljarmarginaler:

Tobaksvaror	8,5 %
Tidningar och tidskrifter	19,0 %
Övriga varor	23,0 %
Tips	8,6 %
Penninglotter	0,9 %

Av tabellen framgår bl. a., att tobaksvarorna utgör 70 procent av försäljningsvärdet, 34 procent av antalet expeditioner och 35 procent av expeditionstiden. Tobaksvarornas bidrag till bruttovinsten är 49 procent. Vidare framgår, att den genomsnittliga tobaksexpeditionen ger en bruttovinst om drygt 19 öre mot 7 öre för tidningar, 16 à 17 öre för »övriga varor», 20 à 21 öre för tips och 13 öre för penninglotter.

Vad beträffar den genomsnittliga expeditionstiden visar undersökningen, att tidningar — särskilt dagstidningar — har betydligt kortare expeditionstider än andra varor (0,24 min. — för dagstidningar 0,17 min. — mot 0,40 min. för tobaksvaror, 0,53 min. för tips och 0,60 min. för »övriga varor»).

Tabell 8. De olika varugruppernas procentuella andel av försäljningsvärde, antal expeditioner, expeditionstid och bruttovinst samt genomsnittligt försäljningsvärde, genomsnittlig bruttovinst och genomsnittlig expeditionstid per exp.

Varugrupp	Varugruppernas procentuella andel av				Genomsnitt per exp.		
	försäljn.-värde	antal exp.	exp.-tid	bruttovinst	försäljn.-värde i öre	bruttovinst i öre	exp.-tid i 100-dels min.
Cigarretter, förp.	49,7	21,0	19,1	34,8	262	22,2	35
» , lösa	3,6	6,0	6,7	2,5	66	5,6	43
Cigarrcig., förp.	2,6	0,7	1,0	1,8	415	35,2	57
» , lösa	0,5	0,5	0,6	0,3	99	8,4	44
Cigarrer, förp.	1,5	0,3	0,7	1,1	557	47,3	87
» , lösa	0,3	0,3	0,5	0,2	116	9,9	59
Snus, förp.	1,8	2,1	2,1	1,3	94	8,0	38
» , i lös vikt	0,2	0,2	0,6	0,2	149	12,7	115
Röktobak	9,9	2,9	4,0	7,0	380	32,2	53
Tuggtobak	0,2	0,1	0,2	0,1	200	17,0	60
Samtliga tobaksvaror	70,3	34,1	35,4	49,3	228	19,4	40
Samtliga tidningar	15,1	43,8	27,3	23,5	38	7,2	24
Övriga varor ¹	14,5	22,1	37,3	27,2	72	16,5	²
Summa	100	100	100	100	111	—	—
Tips	—	—	—	—	239	20,5	53
Penninglotter	—	—	—	—	1 470	13,2	³ 50

¹ Inkl. tobaksutensilier.

² Tobaksutensilier 96, övriga varor 60.

³ Värdet bygger på något för litet antal observationer för att kunna betraktas såsom tillfredsställande säkert.

Det kan anmärkas, att expeditionstiderna för tobaksvaror är relativt koncentrerade till intervallet 0,20—0,40 min. i vilket ungefär hälften av alla observationer ligger. Vidare märkes, att bland tobaksvarorna förpackade cigaretter ter sig fördelaktigast ur expeditionstidssynpunkt med ett medeltal på 0,35 min. mot exempelvis 0,43 min. för lösa cigaretter, 0,53 min. för röktobak och 0,87 min. för förpackade cigarrer. — Ifråga om tips bör framhållas, att om tiden för utlämning av kuponger exkluderas från beräkningen, tidsåtgången i medeltal blir 0,68 min. mot i tabellen redovisade 0,53 min.

Storleken och sammansättningen av monopolbolagets expeditioner till olika återförsäljarkategorier. Inom monopolbolaget har gjorts en analys av försäljningskontorens expeditioner till olika återförsäljarkategorier. Undersökningsperioden har omfattat tiden den 21 september—den 3 oktober 1953, d. v. s. två veckor, och det undersökta materialet har uppgått till över 20 000 expeditioner innehållande omkring 268 000 varuposter. Det genomsnittliga antalet varuposter (olika märken och förpackningar) per faktura, alla återförsäljargrupper medräknade, utgjorde sålunda 13. Genomsnittsvärdet per faktura uppgick till omkring 1 500 kronor.

För de viktigaste återförsäljargrupperna gav analysen följande resultat. För specialtobakshandlarna hade en genomsnittsfaktura ett värde av omkring 2 350 kronor och omfattade 22,26 olika poster. För de enskilda diversehandlarna var motsvarande siffror 1 000 kronor och 8,97 poster; för de kooperativa föreningarna 1 600 kronor och 10,31 poster; för »övriga återförsäljare» 1 200 kronor och 12,52 poster; för restauranterna 1 350 kronor och 9,19 poster; för aktiebolaget Svenska pressbyrån tillhöriga kiosker 2 700 kronor och 20,23 poster samt för övriga kiosker 1 750 kronor och 14,38 poster.

Även om undersökningen omfattat en alltför kort tidsperiod för att de framkomna resultaten skulle kunna betraktas som fullt tillförlitliga, torde den likväl kunna ge en viss ledning för bedömandet av orderstorleken och tobaksvarusortimentet inom olika återförsäljargrupper.

Automathandeln med tobaksvaror. Då i direktiven för utredningsmannen särskilt berörts frågan om försäljning av tobaksvaror från automat, skall här lämnas ytterligare några uppgifter om denna handel utöver dem som återfinnes i professor Wahlunds utredning (bilaga B s. 188).

Antalet av monopolbolaget jämlikt butikstängningslagen beviljade automattillstånd uppgick hösten 1954 till 3 780. Per den 1 augusti 1955 hade antalet automattillstånd stigit till 4 074. Fördelningen av dessa på de olika återförsäljargrupperna var följande:

Specialtobaksaffärer	2 459
Enskilda diverseaffärer	635
Kooperativa föreningar	547
Trafikkiosker	84
Övriga kiosker	103
»Övriga återförsäljare»	246

Därtill kom av aktiebolaget Svenska pressbyrån uppsatta tobaksautomater vid 112 järnvägsstationer.

En av tobakshandlarnas riksförbund hos sina medlemmar gjord förfrågan om innehavet av tobaksautomat och om storleken av automatförsäljningen år 1953 gav följande resultat:

	Antal svar med angiven omsättning	Omsättningen i kronor	Innehar automat men uppger ej omsättningen	Innehar ej tobaksautomat
Stockholm	324	6 613 292	73	179
Göteborg	194	4 006 315	47	77
Malmö	150	3 476 955	30	34
Övriga landet	869	14 389 439	208	263
Summa	1 537	28 486 001	358	553

Den genomsnittliga försäljningen från tobaksautomat år 1953 för de 1 537 tobakshandlare, som uppgivit omsättningens storlek, uppgick således till mellan 18 000 och 19 000 kronor, vilket stämmer väl överens med de i bilaga B lämnade uppgifterna.

Vid den genom tobaksnämnden verkställda statistiska undersökningen rörande specialtobakshandeln för år 1952 upptogs bl. a. automatförsäljningen till särskild behandling. Av de i denna undersökning ingående 1 342 tobaksaffärerna hade 929 affärer eller 69 procent tobaksautomater. Förekomsten av automater syntes vara vanligare i framför allt de mellanstora städerna än i Stockholm, vilket framgår av följande tablå:

Ort resp. ortsgupp	Antal affärer med automat i procent av samtliga affärer
Stockholm	55
Göteborg	68
Malmö	75
Övriga orter med minst 50 000 inv.	76
Orter med 30 000—50 000 inv.	69
Orter med 20 000—30 000 inv.	80
Orter med 10 000—20 000 inv.	73
Orter med mindre än 10 000 inv.	70

Vidare var tobaksautomat betydligt vanligare bland de större butikerna än bland de mindre. Som framgår av följande tablå hade inemot 90 procent av affärerna med över 200 000 kronors omsättning automat, medan detta var fallet beträffande knappt 20 procent av affärerna med mindre än 50 000 kronors omsättning.

Totalomsättning kronor	Antalet affärer med automat i procent av samtliga affärer
— 50 000	19
50 000—100 000	49
100 000—150 000	72
150 000—200 000	82
200 000—	89
Samtliga	69

Den genomsnittliga försäljningen av tobaksvaror från automat uppgick även år 1952 till omkring 18 000 kronor per affär med automat. Utslaget på samtliga i undersökningen ingående affärer blir medeltalet per affär 12 500 kronor, vilket innebär, att omkring 12 procent av de genom specialtobaks-handeln distribuerade tobaksvarorna nämnda år försåls från automater.

Spridningen kring medelvärdet (18 000 kronor) var ganska betydande. Å ena sidan såldes för mindre än 10 000 kronor i 28 procent av automaterna, medan å andra sidan såldes för mer än 40 000 kronor i drygt 7 procent av dem och för mer än 25 000 kronor i sammanlagt 21 procent av dem.

Beträffande automatförsäljningen å olika orter må nämnas, att de större städerna uppvisade högre medelvärden än de mindre och att särskilt orterna med mindre än 10 000 invånare visade ett betydligt lägre värde än övriga ortsgupper.

Skillnaden i årsförsäljning mellan automater anknutna till affärer med stor och liten totalomsättning var slutligen påtaglig. Automatförsäljningen var sålunda såväl absolut som i relation till totalomsättningen större i de största affärerna än i de minsta.

Några uppgifter angående tobaksnämndens arbete. Antalet ärenden och sammanträden med hela nämnden och dess arbetsutskott under tiden den 1 juli 1943—den 30 juni 1955 framgår av uppställningen å s. 103.

Ärendena tillhör huvudsakligen två kategorier, nämligen dels yttranden till länsstyrelser och Kungl. Maj:t angående tillstånd till handel under annan tid än vanlig affärstid (s. k. länsstyrelseärenden) och dels yttranden till monopolbolaget över ansökningar om inköpsrätt för försäljning av tobaksvaror i övertagna eller planerade affärer och om tillstånd till automat-handel med tobaksvaror m. m. (s. k. monopolärenden).

Dessutom förekommer en del remisser från statliga myndigheter, för närvarande huvudsakligen angående varuutbytet med olika länder, och en del

Statens tobaksnämnds verksamhet 1943—1955.

År	Antal ärenden	Antal sammanträden med	
		nämnden	arbetsutskottet
1943 (1/7—31/12)	171	16	0
1944	903	22	31
1945	2 219	16	43
1946	1 963	11	51
1947	1 390	14	43
1948	1 614	9	41
1949	2 188	10	61
1950	1 495	12	48
1951	2 091	9	48
1952	1 526	10	44
1953	1 463	10	41
1954	1 606	8	46
1955 (1/1—30/6)	785	4	25

Anm. Ändringar i butikstängningslagstiftningen har medfört ökning av antalet ärenden under åren 1945, 1946, 1949 och 1951.

skriftliga förfrågningar från myndigheter och enskilda. Slutligen har nämndens medverkan vid några tillfällen påkallats i frågan om återförsäljar-rabattens storlek.

Länsstyrelseärendena överväger — de utgör i regel drygt hälften, en del är betydligt mera, av samtliga ärenden. Dessa ärenden är de som bereder nämnden mest arbete och besvär. Då ett länsstyrelseärende inkommer till nämnden, brukar det i regel skickas ut för utredning antingen till föreståndaren för det monopolbolagets kontor, inom vilket försäljningsstället är beläget, eller till en av de två tjänstemän, som monopolbolaget ställt till nämndens förfogande för utredningsuppdrag. Avser ärendet fortsatt tillstånd, ytterligare utsträckt affärstid eller mera tillfällig försäljning anses onödigt att verkställa ytterligare utredning. Sedan begärda yttranden inkommit, behandlas länsstyrelseärendena av arbetsutskottet eller, då det gäller besvärärenden, av nämnden in pleno. Nämnden brukar ofta särskilt i fråga om avstyrkande utförligt motivera sin ståndpunkt och därvid även redovisa, vad som framkommit vid den genom nämnden verkställda utredningen. Detta medför i åtskilliga ärenden tidsödande arbete. De utförliga remissyttrandena torde emellertid vara värdefulla för länsstyrelserna och Kungl. Maj:t vid ärendenas avgörande. Den genom de kommunala myndigheterna och polischeferna verkställda utredningen innehåller nämligen mera sällan närmare uppgifter angående befintliga försäljningsställen, sökandens personliga och ekonomiska förhållanden o. dyl.

Monopolärendena är i regel vid ankomsten till nämnden i sådant skick,

Tabell 9. Besvär i ärenden angående tillstånd till tobaksförsäljning å utsträckt affärstid, där statens tobaksnämnd angivit yttrande¹.

	1950	1951	1952	1953	1954	Summa
Besvär av kioskägare: Nämnden avstyrkt, Kungl. Maj:t ej ändrat	38 (9)	37 (2)	41	45 (2)	36	197 (13)
Besvär av kioskägare: Nämnden tillstyrkt, Kungl. Maj:t ändrat	4	6 (1)	9 (1)	12 (1)	12 (1)	43 (4)
Besvär av kioskägare: Nämnden avstyrkt, Kungl. Maj:t ändrat	4	4 (1)	7	3 (1)	1 (1)	19 (3)
Besvär av kioskägare: Nämnden tillstyrkt, Kungl. Maj:t ej ändrat	—	—	—	1	1 (1)	2 (1)
Besvär av annan än kioskägare: Nämnden avstyrkt, Kungl. Maj:t ej ändrat	1	2 (1)	2 (1)	2 (1)	6 (2)	13 (5)
Besvär av annan än kioskägare: Nämnden avstyrkt, Kungl. Maj:t ändrat	1	—	—	—	—	1
Besvär av annan än kioskägare: Nämnden tillstyrkt, Kungl. Maj:t ej ändrat	—	3 (3)	3 (1)	1	—	7 (4)
Besvär av nämnden: Kungl. Maj:t ändrat	3	—	3	3	—	9
» » » » » ej ändrat	1	5 (4)	1	2	1	10 (4)
Summa	52	57	66	69	57	301

¹ De ärenden, där Kungl. Maj:t gått emot nämnden, har särskilt markerats. Siffrorna inom parentes avser pressbyråns ärenden.

Tabell 10. Sammanställning av de från överståthållarämbetet och länsstyrelserna inkomna uppgifterna rörande kioskhandlare, som jämlikt 11 § 3 mom. butikstängningslagen¹ innehar tillstånd att sälja tobak å utsträckt affärstid.
(Uppgifterna avser hösten 1953)

Stad el. län	Antalet tillstånd meddelade jämlikt			Summa gällande tillstånd	Därav icke utnyttjade
	11 § 3 mom. 2)	11 § 3 mom. 3)	11 § 3 mom. 5)		
Stockholms stad	5	98	100	203	6
Stockholms län	31	169	142	² 337	40
Uppsala län	6	17	34	57	
Södermanlands län	26	38	45	107	5
Östergötlands län	29	51	53	136	
Jönköpings län	15	49	78	142	7
Kronobergs län	20	22	27	68	4
Kalmar län	24	29	60	114	6
Gotlands län	15	21	13	42	4
Blekinge län	2	21	22	44	
Kristianstads län	35	45	15	95	5
Malmöhus län	83	73	46	198	4
Hallands län	69	24	12	106	
Göteborgs och Bohus län	102	118	75	284	3
Älvsborgs län	32	97	70	192	24
Skaraborgs län	32	36	40	108	7
Värmlands län	24	63	130	217	24
Örebro län	23	32	56	114	16
Västmanlands län	23	22	37	82	
Kopparbergs län	44	71	121	235	24
Gävleborgs län	26	45	154	222	12
Västernorrlands län	16	60	220	296	4
Jämtlands län	4	32	54	90	
Västerbottens län	6	38	81	123	9
Norrbottnens län	7	64	138	210	25
Summa	699	1 335	1 823	3 822	229

att nämnden utan ytterligare utredning kan avge begärda yttranden. Vid genomgång av 1954 års monopolärenden har konstaterats, att omkring 180 avsåg överlåtelser av tobaksaffärer, omkring 130 nyetablering av tobaksaffärer, omkring 130 inköpsrätt för försäljning av tobaksvaror i pappers-, kortvaru- och andra affärer med mera blandat varusortiment, omkring 140 inköpsrätt för försäljning av tobaksvaror i diverseaffärer, omkring 20 flyttning och omkring 10 inlösen av tobaksaffärer samt omkring 110 tillstånd till automatförsäljning. Monopolärendena är oftast av enklare beskaffenhet och mindre tidsödande, men det finnes dock en hel del monopolärenden, som är både besvärliga och svårbedömbara. Nämndens arbetsutskott eller någon av dess ledamöter verkställer i tveksamma ärenden besiktning på

¹ Av de aktuella punkterna i 11 § 3 mom. avser p. 2) tillstånd till försäljning i samband med nöjeställning, friluftsbad o. dyl., p. 3) s. k. trafikiosker och p. 5) tillstånd till försäljning i andra fall på grund av synnerliga skäl.

² Att för detta län liksom för de flesta följande summan av antalet tillstånd enl. kol. 2—4 överstiger totalsumman i kol. 5 beror på att många försäljningsställen erhållit tillstånd jämlikt mer än en punkt i 11 § 3 mom.

platsen och tager därvid ofta kontakt med vederbörande kommunala myndigheter och representanter för olika återförsäljargrupper. Arbetsutskottet brukar också stundom överlägga med representanter för länsstyrelserna beträffande kioskärenden, i vilka meningarna är delade.

Det löpande arbetet ombesörjes av ordföranden och sekreteraren, vilka för sitt arbete åtnjuta månadsarvode fastställt av Kungl. Maj:t. Kansli-personalen utgöres av två kvinnliga biträden med halvtidstjänstgöring. Dessutom anlitas vid behov — dock hittills i ringa utsträckning — extra skrivhjälp.

Statsverkets kostnader för tobaksnämnden har under de senaste åren uppgått till följande belopp, nämligen

budgetåret 1950/51	21 988 kr.
» 1951/52	23 631 »
» 1952/53	24 593 »
» 1953/54	21 673 »

Härtill kommer monopolbolagets kostnader för nämnden. Storleken av dessa kan ej angivas, då de monopolbolagets tjänstemän, som sysslar med nämndens ärenden, även i större eller mindre utsträckning fullgör arbetsuppgifter åt monopolbolaget.

Anförda besvär över länsstyrelses beslut i sådana ärenden angående tillstånd till tobaksförsäljning å utsträckt affärstid, där statens tobaksnämnd avgivit yttrande. I anledning av att aktiebolaget Svenska pressbyrån såväl i den tidigare refererade skrivelsen den 31 oktober 1951 (se i det föregående s. 51 ff.) som under loppet av förevarande utredning gjort gällande, att statens tobaksnämnd vid sin prövning av frågor om tillstånd jämlikt 11 § butikstängningslagen till försäljning av tobaksvaror å utsträckt affärstid icke följde av Kungl. Maj:t tillämpad praxis i dylika ärenden, har inom tobaksnämnden gjorts en uppställning över antalet besvärärenden, där nämnden avgivit yttrande under åren 1950—1954, se tab. 9. I uppställningen har inom parentes angivits de ärenden, som rört pressbyråns kiosker. De särskilt markerade siffrorna avser sådana, i vilka Kungl. Maj:ts beslut gått emot nämndens mening. Antalet dylika ärenden utgör 39 eller 13 procent av de 301 besvärärenden, vari nämnden avgivit yttrande under sagda femårsperiod. Det bör dock nämnas, att vid tiden för uppställningens tillkomst (juni 1955) sex av 1954 års besvärärenden ännu icke var avgjorda av Kungl. Maj:t.

Omfattningen av länsstyrelsernas tillståndsgivning i fråga om tobaksförsäljning å icke affärstid. Såsom tidigare nämnts (s. 64) har under hösten 1953 från samtliga länsstyrelser inforrats uppgift om vilka kioskhandlare som jämlikt 11 § 3 mom. butikstängningslagen av länsstyrelsen meddelats tillstånd till tobaksförsäljning å utsträckt affärstid. En sammanställning

av de från länsstyrelserna inkomna uppgifterna återfinnes i tab. 10. Av sammanställningen framgår, att antalet försäljningsställen med dylikt tillstånd utgjorde 3 822, varav dock 229 tillstånd icke utnyttjades. För 699 försäljningsställen hade tillstånd meddelats jämlikt punkt 2) av 11 § 3 mom., för 1 335 jämlikt punkt 3) och för 1 823 jämlikt punkt 5). Att summan av antalet tillstånd enligt kol. 2—4 i uppställningen överstiger totalsumman i kol. 5 beror på att ett flertal försäljningsställen erhållit tillstånd jämlikt mer än en punkt i 11 § 3 mom.

Alternativa förslag till reformer

Såsom den här tidigare lämnade framställningen utvisar, var den år 1943 genomförda regleringen av detaljhandeln med tobaksvaror redan från början omstridd och har även i fortsättningen utsatts för kritik. I direktiven för utredningen har departementschefen också uttalat, att vid utredningens fullföljande självfallet borde beaktas bl. a. frågan, huruvida anledning vidare föreläge att bibehålla den offentliga nyetableringskontrollen inom tobakshandeln. Detta får anses vara den viktigaste av de frågor, som utredningen har att besvara, och den borde därför i första hand tagas upp till principiell diskussion.

Emellertid visar det sig vara synnerligen svårt att upptaga denna fråga till principiellt avgörande utan att först klargöra, hur distributionssystemet i sin helhet kan tänkas konstruerat vid en mer eller mindre fullständig liberalisering av detaljhandeln med tobaksvaror. De olika bestämmelser, som gäller för denna handel, bildar ett sammanhängande helt på ett sådant sätt, att man knappast kan bedöma en princip i och för sig utan att tänka sig dess detaljutformning i praktiken. Alldeles särskild betydelse har härvid bestämmelserna om handeln på utsträckt affärstid, den s. k. kioskhandeln, och deras tillämpning.

På grund härav har jag ansett det nödvändigt att före ståndpunktstagandet till huvudprincipen om eventuellt upphävande av nyetableringskontrollen utarbeta två i olika detaljer utförda alternativ, det ena innebärande fullständigt frisläppande av tobakshandeln och det andra innefattande en mera begränsad liberalisering. I båda fallen ingår som ett led sloandet av det fasta, lagstadgade bruttoprissystemet. Förslag till utformning av de erforderliga författningsändringarna fogas till betänkandet som *Bilaga A*.

Såsom ett tredje alternativ kan givetvis tänkas ett bibehållande i huvudsak av nuvarande bestämmelser. Härför erfordras naturligtvis icke något författningsförslag. Även i övrigt kan kombinationer tänkas, men bland de till utredningen knutna sakkunniga har i stort sett enighet kunnat vinnas om att de båda huvudalternativen bör utformas på det sätt som här nedan anges.

I föreliggande avsnitt kommenteras och motiveras de i de båda alternativen ingående förslagen till författningsändringar. I vissa fall anges även möjligheter till olika lösning av detaljfrågor, vilka icke behöver inverka på systemets uppbyggnad i övrigt. De synpunkter, som kan anläggas vid valet

mellan ett upphävande och ett bibehållande av tobakshandelsregleringen, kommer att utförligt diskuteras i det följande kapitlet, där också mitt eget ställningstagande till de båda alternativen redovisas.

Alternativ I. Såväl den offentliga nyetableringskontrollen som den fasta bruttoprisbindningen avskaffas

Ett slopande av den offentliga nyetableringskontrollen behöver icke innebära, att vem som helst får möjlighet att etablera sig som tobakshandlare med rätt att hos monopolbolaget inköpa tobaksvaror mot fastställd återförsäljarrabatt eller eventuellt till fastställda nettopriser. Stadgandet i 1914 års monopolförordning att »handeln med tobaksvaror är fri» har ju icke ansetts innefatta någon förpliktelse för monopolbolaget att utan restriktioner bifalla alla ansökningar från personer, som önskat bli antagna till återförsäljare. Bolaget bör — såsom bl. a. framhålles i kommerskollegii yttrande över direktiven för denna utredning — även efter upphävandet av gällande regleringsbestämmelser ha rätt att begränsa sin direktförsäljning i den utsträckning, som enligt ekonomiska och affärsmässiga grundsatser må krävas till nedbringande av försäljningskostnaderna eller som eljest får anses förenlig med en sund utveckling av tobakshandeln. Härvid bör dock noga beaktas allmänhetens intresse av bekväm tillgång till tobaksvaror.

Man torde sålunda ha att räkna med att monopolbolaget även i fortsättningen kommer att verka för upprätthållandet av en kår av välsorterade, ekonomiskt bärkraftiga specialtobaksaffärer, i den mån så kan anses betingat av nyss angivna intressen. Det får därför anses naturligt, att monopolbolaget utformar sina försäljningsvillkor på ett sådant sätt, att detta önskemål främjas. Att en fabrikant i vissa lägen håller sina inarbetade och på lång sikt mest önskvärda återförsäljare bakom ryggen är icke heller oförenligt med sunda affärsprinciper. Men därutöver skulle några särskilda hänsyn till de såsom specialtobakshandlare registrerade återförsäljarna icke behöva inverka på organisationen av monopolbolagets distributionsapparat.

En konsekvens av den offentliga kontrollens avskaffande torde bli, att inlösen eller utflyttning av icke bärkraftiga tobaksaffärer icke längre bör förekomma.

Att idka andrahandsförsäljning av tobaksvaror är ju icke i lag förbjudet. För att syftet med 1943 års regleringslagstiftning icke skall äventyras, söker monopolbolaget emellertid öva kontroll över den etablering, som grundas på andrahandsinköp. Med stöd av departementschefens uttalande i propositionen nr 200 till 1943 års riksdag (se ovan s. 25) anser sig bolaget sålunda kunna indraga inköpsrätten för en av bolaget antagen direktåterförsäljare, om denne finnes idka partiförsäljning till affärsinnehavare, som icke själv

medgivits inköpsrätt hos bolaget. En dylik kontroll lär enligt förevarande alternativ rimligen icke vidare kunna upprätthållas.

Enligt vad nyss sagts torde visserligen icke någon nyetableringskontroll i egentlig mening komma att utövas av monopolbolaget, men däremot har man att räkna med en begränsning av möjligheten att erhålla direkt inköpsrätt hos bolaget. Vid utformningen och tillämpningen av monopolbolagets försäljningspolitik kommer förmodligen förhandlingar att äga rum mellan bolaget och de olika återförsäljargrupperna. Det synes därför lämpligt, att *statens tobaksnämnd* kvarstår som ett rådgivande organ till bolaget och ett diskussionsforum i vad gäller principerna för antagande av återförsäljare, prispolitiken o. dyl. Dessutom har ju tobaksnämnden vissa åligganden i fråga om tobaksimporten, vilka icke direkt beröres av förevarande utredning.

Den av monopolbolaget tillämpade politiken i fråga om antagande av direktåterförsäljare, prissättning, rabattdifferentiering e. dyl. kommer med stöd av 1 §, 5 § första stycket 2) och 16 § i 1953 års lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet i princip att kunna dragas under näringsfrihetsrådets bedömande. Om politiken utövas enligt riktlinjer, som godtagits av statsmakterna, synes det dock knappast kunna bli fråga om »ur allmän synpunkt otillbörliga» verkningar, jämför 1 § andra stycket nämnda lag.

Ett upphävande av den offentliga nyetableringskontrollen enligt här skisserade linjer torde av förut angivna skäl icke böra föranleda, att i 1943 års monopollag införes det uttryckliga stadgandet från 1914 års monopolförordning om att handeln med tobaksvaror är fri. Det synes vara tillräckligt för ändamålet, att andra punkten av 4 § monopollagen får utgå. Eftersom tobaksnämnden föreslås skola fortsätta sin verksamhet — ehuru med delvis andra uppgifter — kan lämpligen behållas en bestämmelse om att monopolbolaget i frågor rörande återförsäljningen, vilka är av principiell natur eller eljest av större betydelse, skall samråda med nämnden. Beträffande den närmare utformningen av denna och andra i det följande föreslagna författningsändringar ber jag få hänvisa till bilaga A.

Bestämmelserna i 32 § monopollagen om tobaksnämndens arbetsuppgifter är så allmänt hållna, att de kan lämnas oförändrade. De torde täcka nämndens blivande befattning med sådana frågor som principerna för antagande av direktåterförsäljare och villkoren för försäljningen till dessa (t. ex. rabatter, årsbonus, expeditonsavgifter, fraktkostnader). Utformningen av dessa försäljningsvillkor torde enligt förevarande alternativ bli monopolbolagets viktigaste medel att påverka distributionsapparatens utformning och funktion.

I 33 § monopollagen synes den ändringen böra göras, att antalet ledamöter i tobaksnämnden utökas, förslagsvis till tio. Såsom tidigare nämnts

(se s. 62) består de av kommerskollegium utsedda ledamöterna, vilka skall företräda de enskilda återförsäljarna, för närvarande av en representant för tobakshandeln och en för specerihandeln. Samtliga de i utredningen deltagande sakkunniga är eniga om att därest nämnden skall fortsätta sin verksamhet i en eller annan form, plats inom nämnden bör beredas jämväl för en ordinarie representant från vardera kioskhandeln och konsumentkooperationen. Med hänsyn till de allmänt rådgivande uppgifter tobaksnämnden enligt förevarande alternativ tänkes erhålla, synes det icke vara nödvändigt att i motsvarande mån öka antalet representanter för monopolbolaget. Till undvikande av att återförsäljargrupperna blir alltför dominerande kan lämpligen i stället antalet statsvalda ledamöter utökas från tre till fyra. En av dessa bör då utses bland personer, som kan anses företräda de speciella konsumentintressena.

Ur tobaksnämndens instruktion bör de särskilda skyddsbestämmelserna till förmån för specialtobakshandeln utmönstras. Dessa återfinnes i 3 §, vilken sålunda skulle kunna helt upphävas. Emellertid kan det kanske vara lämpligt att uppdraga något mer preciserade riktlinjer för tobaksnämndens framtida befattning med detaljhandelsspörsmål än vad som kan utläsas av de allmänna direktiven för nämndens verksamhet i 32 § monopollagen. Det föreslås därför en ny 3 § — som delvis kommer att ersätta den nuvarande paragrafens första stycke — av innebörd, att nämnden i fråga om detaljhandeln med tobaksvaror skall verka för, å ena sidan, att distributionen av dylika varor anordnas efter rationella och affärsmässiga principer och till låga kostnader, samt å andra sidan, att konsumenterna beredes bekväm och i andra avseenden tillfredsställande tillgång till tobaksvaror. Särskilt bör beaktas, att återförsäljarnas lagringsmöjligheter är goda, då tobaksvarorna är ömtåliga och skadas vid långvarig eller olämplig lagring. Viktigt är även, att tillfredsställande sortering kan erbjudas konsumenterna.

1 och 2 §§ av instruktionen torde kunna lämnas oförändrade. På bestämmelsen i 1 § om att det åligger nämnden att verka för en sund utveckling av handeln med tobaksvaror lär nämnden grunda den övervakning av goodwillersättningar, som äger rum i samband med prövning av ansökan om inköpsrätt hos monopolbolaget för övertagande av tobaksaffär. Man har ansett, att utan en dylik övervakning stegrade affärsvärden skulle komma att medföra allt högre kapitalutlägg för varje ny innehavare och därmed försvåra dennes möjligheter att skapa en bärkraftig rörelse. Från näringslivets representanter har framhållits det stötande i att tobakshandeln i detta avseende ställts i särklass. Det synes vidare antagligt, att ett slopande av den statliga nyetableringskontrollen kommer att leda till en sänkning av affärsvärdena. Då dessutom en övervakning av faktiskt utbetalade goodwillersättningar icke kan göras effektiv, torde någon prövning av dessa ersättningsars storlek icke vidare böra förekomma.

Stadgandet i 8 § instruktionen om att vissa ärenden må handläggas av ett arbetsutskott torde knappast ha något berättigande, därest tobaksnämnden i fortsättningen huvudsakligen skall syssla med principfrågor och befrias från att handlägga enskilda ansökningar om beviljande av inköpsrätt eller om tillstånd till tobaksförsäljning under utsträckt tid. Paragrafen synes därför kunna upphävas.

Om antalet ledamöter i nämnden ökas till tio, torde för beslutförhet böra krävas, att utom ordföranden minst fem andra ledamöter eller suppleanter deltaga i avgörandet. Ändring bör därför ske av 7 § instruktionen.

Ett upphävande av den offentliga nyetableringskontrollen beträffande detaljhandeln med tobaksvaror i allmänhet måste naturligen medföra, att frågan om tillstånd till *handel med tobaksvaror å icke affärstid* kommer i ett nytt läge. Till en början är det tydligt, att regleringens avskaffande medför ökade möjligheter till tobaksförsäljning i sådana fall, där gällande butikstängningslag icke är tillämplig, d. v. s. i restaurant-, kafé- och konditorirörelse till serverade gäster (2 § 1/ butikstängningslagen) och från automat i anslutning till butik, där tobak saluföres (2 § 6/ samma lag). Eftersom någon särskild reglering av enbart automathandeln med tobaksvaror icke gärna kan vara påkallad, bör den i sistnämnda lagrum angivna förutsättningen, att tillstånd till försäljningen skall ha lämnats av monoplets utöfvare, icke längre uppställas. Däremot finner jag icke anledning att i förevarande sammanhang föreslå någon uppmjukning av den för all automathandel gemensamma bestämmelsen att automatförsäljningen för att falla utom butikstängningslagens tillämpningsområde skall — utom beträffande järnvägsautomat — äga rum i anslutning till butik, där samma slag av varor saluföres.

Vad härefter angår sådan handel å utsträckt tid, som fordrar särskilt tillstånd enligt 11 § butikstängningslagen, är det naturligtvis i och för sig tänkbart, att nu gällande bestämmelser i 11 § 3 mom. bibehålles också vid ett upphävande av den statliga nyetableringskontrollen, detta med hänsyn till de särskilda intressen som en butikstängningslagstiftning avser att tillgodose. Tobaken komme ju därigenom icke i sämre läge än det stora flertalet icke statligt reglerade handelsvaror. Eftersom några speciella regleringssynpunkter icke längre skulle läggas på frågor om tillstånd till tobaksförsäljning å utsträckt tid, funnes det icke anledning att behålla föreskrifterna om skyldighet för länsstyrelse att remittera dylika ansökningar till tobaksnämnden (11 § 2 mom.) eller om klagorätt för nämnden (18 § tredje stycket). Av förarbetena till de senaste butikstängningslagarna framgår emellertid, att det i alldeles övervägande grad varit av hänsyn först till det pågående utredningsarbetet inom tobakshandeln och sedermera till den år 1943 genomförda tobakshandelsregleringen, som tobaksvaror icke långt tidigare införts i det s. k. ordinära kiosksortimentet i 11 § 3 mom. 1) butik-

stängningslagen. Om nu den offentliga nyetableringskontrollen i princip häves, synes det icke längre finnas bärande skäl mot att medtaga en så typisk impulsvara som tobak bland de i nämnda punkt uppräknade varuslagen. Enligt ingressen till 3 mom. skall ju länsstyrelsen vid sin prövning av ansökningar om tillstånd till försäljning av även i punkt 1) upptagna varor taga hänsyn till eventuellt uppkommande olägenheter för annan handel. Till uppräknningen av varuslag i 11 § 3 mom. 1) bör därför läggas i första hand tobaksvaror.

Jag har emellertid funnit skäl föreligga att föreslå en ytterligare utvidgning av kiosksortimentet till vissa andra varuslag, som vanligen saluföres i specialtobaksaffärerna, nämligen tobaksutensilier, mindre pappersartiklar, pennor och bläck. Man kan givetvis överväga att dit hänföra ännu någon typisk »tobaksaffärsvara» såsom rakblad, tandkräm e. dyl. Genom den föreslagna utökningen av varuslagen i 11 § 3 mom. 1) butikstängningslagen skapas vidgade möjligheter för specialtobakshandlarna att erhålla tillstånd till öppethållande även efter vanlig butikstängningstid och således att konkurrera med den egentliga kioskhandeln. Jag vill erinra om att liknande tankegångar framfördes i de från länsstyrelserna i Jönköpings och Kronobergs län inkomna yttrandena (se s. 84 f. i detta betänkande). Å andra sidan får naturligtvis icke förbises, att det här föreslagna arrangemanget medför ökad konkurrens för bl. a. tobakshandlarna från kioskers sida i fråga om de nytillkomna varuslagen såväl under som utom vanlig affärstid. — Ett annat sätt att underlätta utsträckt öppethållande för tobaksaffärerna, nämligen att i 3 mom. införa en ny särbestämmelse för denna kategori butiker, synes av olika anledningar icke böra komma i fråga, bl. a. med hänsyn till svårigheten att definiera begreppet specialtobakshandlare.

Om varusortimentet i punkt 1) av 11 § 3 mom. utökas på sätt här föreslagits, synes det knappast föreligga anledning att vidare behålla särbestämelsen för s. k. trafikiosker i punkt 3). Hithörande bestämmelser skulle då kunna inarbetas i punkt 1) i enlighet med vad som föreslogs av 1947 års butikstängningssakkunniga. Jag ber att i denna del få hänvisa till bilaga A samt butikstängningssakkunnigas betänkande (SOU 1948: 3) s. 110. Efter dylik omarbetning av lagtexten skulle tillståndsmyndigheten t. ex. icke längre behöva avgöra, vad som i det särskilda fallet skall anses vara station för »mer betydande sjö-, spårvägs- eller busstrafik», något som i praktiken ofta torde ha vållat tvekan. — Om varusortimentet i punkt 1) utökas endast med tobaksvaror och i följd härav särbestämelsen för trafikiosker i punkt 3) behålles, skall givetvis utslutning av ordet tobaksvaror ske i sistnämnda punkt. I båda fallen skall tobaksvaror dessutom utgå ur uppräknningen av varuslag i punkten 2).

Om på sätt föreslås tobaksvaror införas i det ordinära kiosksortimentet, bör uppenbarligen bestämmelserna i 11 § 1 mom. fjärde stycket butikstäng-

ningslagen om remiss till tobaksnämnden och i 18 § tredje stycket samma lag om klagorätt för nämnden upphävas.

Det föreslagna upphävandet av särbestämmelserna i 11 § 3 mom. 3) synes böra föranleda en omnumrering av de följande punkterna i samma moment. Detta i sin tur medför viss ändring i 11 § 1 mom. första stycket och 18 § andra stycket (jämför även sista stycket av övergångsbestämmelserna).

Därest kioskerna regelmässigt kommer att få sälja tobaksvaror å icke affärstid, synes anledning ej föreligga att i fortsättningen vägra serveringsställen rätt att sälja dylika varor till avhämtning eller försändning. Det föreslås därför, att tobaksvaror införes bland varuslagen i 2 § 1) butikstängningslagen.

Vad gäller principerna för antagande av återförsäljare bör för kioskerna och annan fritidshandel tillämpas vad som ovan sagts rörande handel å vanlig affärstid. Med ett tillstånd av länsstyrelse till tobaksförsäljning å utsträckt tid jämlikt någon av punkterna i 11 § 3 mom. butikstängningslagen skulle alltså icke utan vidare följa rätt att bli av monopolbolaget antagen som återförsäljare mot rabatt, att få varorna levererade fraktfritt etc.

Ett upphävande av den lagstadgade bruttoprisbindningen på tobaksvaror kan ske så, att det i 1943 års monopollag omförmälda priskurantpriset — vilket nu enligt 21 § nämnda lag är ett *fast* bruttopris — göres antingen till ett maximipris, som alltså ostraffat får underskridas, eller till ett riktpreis, som får både över- och underskridas. Vid ett *maximiprissystem* kan monopolbolaget liksom hittills sälja tobaken till priskurantpriset (= maximipriset), beräkna skatten på detta och reglera återförsäljarmarginalen genom att rabattera vissa procent å priskurantpriset. Om man övergår till ett *system med riktpreis*, kan man tänka sig olika möjligheter. Ett sätt är att behålla ett å varan tryckt detaljhandelspris (= det nuvarande priskurantpriset) såsom grundval för skatteberäkningen och liksom hittills beräkna återförsäljarnas marginal såsom en procentuell rabatt på detta. Då priskurantpriset skulle få såväl över- som underskridas, behövde emellertid diskussionen mellan monopolbolaget och återförsäljarna om rabattsättningen icke bli så hård. Bolaget borde väl åläggas att avpassa rabattsatserna så, att priskurantpriset i stort sett komme att tillämpas i detaljhandeln. Rabattsatserna borde emellertid lämpligen differentieras efter olika grunder, t. ex. efter årsinköpens storlek, efter storleken av varje leverans och efter olika slag av varor. — En annan möjlighet är att låta monopolbolagets försäljning ske till nettopriser och beräkna skatten på dessa. En sådan omläggning är tekniskt möjlig att genomföra utan att skatteintäkterna förändras. Den skatteminskning, som uppstår genom att den procentuella värdeskatten bortfaller på den del av utförsäljningspriset, som motsvarar den nuvarande rabatten, kan kompenseras genom en höjning antingen av värdeskatten eller av myckenhetsskatten eller av båda. Eftersom prisbild-

ningen i återförsäljarleden i princip skulle vara fri (bortsett från möjlig inverkan av nuvarande statliga priskontroll), borde här senast skisserade system göra det lättare för monopolbolaget att — om det ur distributions-synpunkt eller eljest skulle framstå som ekonomiskt fördelaktigt — anlita grossistorganisationer som mellanhand i distributionen, uppställa krav på minimikvantitet för direktåterförsäljares årsinköp, tillämpa kvantitetsbonus e. dyl. utan att därigenom på ett otillbörligt sätt påverka detaljhandlarnas möjligheter att erhålla skälig vinst av tobaksförsäljningen. För att en övergång till nettoprisförsäljning skall erhålla någon effekt torde emellertid i fråga om en vara som tobak — där allmänheten sedan fyrtio år vant sig vid fasta priser — förpackningen icke böra förses med något tryckt riktpreis.

Vid valet mellan de här antydda alternativen har jag av skäl, för vilka jag kommer att redogöra i följande avsnitt av betänkandet, stannat för att föreslå en övergång till ett *system med maximipriser*. De därvid erforderliga ändringarna i 15 och 21 §§ av 1943 års monopollag framgår av bilaga A. Bestämmelsen i 41 § samma lag med förbud mot ändring av det å tobaksvara anbragta priskurantpriset synes böra bibehållas. Någon ändring av straffbestämmelsen i 42 § torde icke krävas. — För närvarande tillämpas för cigarrer, cigarrecigarretter och cigarretter samma prissättning, vare sig försäljningen sker styckevis eller i hela förpackningar. Styckeförsäljningen medför emellertid längre expeditionstid per enhet, större besvär för försäljaren, större risk för svinn samt ökade kostnader för emballage. Det synes vara väl motiverat att man låter detaljhandlaren taga ut ett något högre pris, t. ex. ett öre per styck, vid försäljning av dylika varor i mindre myckenhet än hel förpackning. Ett sådant arrangemang kan genomföras även med ett maximiprissystem. Avfattningen av 15 § monopollagen synes icke lägga hinder i vägen för att monopolbolaget i vissa fall bestämmer skilda priskurantpriser att tillämpas vid styckeförsäljning och vid försäljning av hel förpackning. Då det ju icke i samband med faktureringen av ett varuparti kan förutses, om eller i vilken omfattning styckeförsäljning kan komma att äga rum ur partiet, torde såväl återförsäljarrabatten som värdeskat-ten alltid böra beräknas på det för försäljning i hel förpackning fastställda priskurantpriset. I vad angår skatteberäkningen föreslås därför, att en bestämmelse av nu angiven innebörd införes i 16 § monopollagen.

Vill man i stället införa ett system med *priskurantpriser, som får såväl över- som underskridas*, torde det priskurantpris, vilket monopolbolaget enligt 15 § monopollagen äger fastställa, kunna definieras såsom det pris, som tobaksvara anses normalt böra betinga vid försäljning till allmänheten. 21 § samma lag synes böra upphävas och hänvisningen till denna paragraf i 42 § utgå. Bestämmelsen i 41 § torde möjligen kunna behållas oförändrad.

Vid en övergång till *nettoprisförsäljning* synes man i stället för att i lagtexten införa en ny term såsom »fabrikpris», »partipris» eller »nettopris» — vilka benämningar av olika anledningar icke är helt lyckade — kunna

bibehålla benämningen »priskurantpris» men i 15 § monopollagen definiera priskurantpriset t. ex. såsom det pris mono-polets utöfver betingar sig vid försäljning av tobaksvaror i större partier. I 16 § monopollagen måste skattesatserna räknas om. 17 a § kan förmodligen lämnas oförändrad. 19 § bör upphävas. Någon särskild bestämmelse om att monopolbolaget, om så anses önskvärdt, skall få låta utsätta ett *riktpreis* å förpackningarna lærer icke erfordras. Även 21 § bör upphävas och hänvisningen till denna paragraf i 42 § utgå. I 41 § bör orden »eller ändrar någon det å tobaksvara anbragta priskurantpriset» utgå. Dessutom erfordras vissa ändringar i tillämpningskungörelsen den 30 juni 1943 (nr 429).

En nettoprisförsäljning med fri prisbildning i detaljhandelsledet i fråga om de av monopolbolaget tillhandahållna tobaksvarorna, tillverkade inom landet eller importerade, torde nödvändiggöra en ändring i prissättnings-systemet också för den enskilda *detaljstimporten*. Det synes svårt att motivera, varför detaljstimportörerna i så fall icke skulle kunna få fritt kalkylera utförsäljningspriset till allmänheten på sina varor. Den privata importen är ju för närvarande ytterst obetydlig; den uppgick under år 1954 endast till någon tiondels procent av hela omsättningen av tobaksvaror i landet. Även om monopolbolaget torde ha försäkrat sig om ensamrätten till flertalet ledande utländska märken, är det väl sannolikt, att vid en fri vinstkalkylering den enskilda importen kommer att öka och att partiförsäljning av privatimporterade tobaksvaror åter kommer att äga rum i viss utsträckning. Men den konsekvensen får ju tagas av att tobakshandeln i övrigt göres friare. Och ur statsfinansiell synpunkt kan det knappast spela någon roll att den privata importens andel i totalomsättningen stiger. Skatt erlägges ju även för de privatimporterade tobaksvarorna, och några andra medel än skattemedel tillföres icke statskassan från monopolbolaget, vars rörelse icke avses skola lämna större vinst än att den förslår till skälig utdelning å det tämligen låga aktiekapitalet samt till nödvändiga fondbildningar. — En övergång till fri priskalkyl å de av detaljisterna importerade varorna skulle kräva väsentliga ändringar av 29 § monopollagen, bl. a. införande av föreskrifter om hur det värde, efter vilket skatten skall utgå, skall bestämmas.

Väljer man något av de andra alternativen, t. ex. det här förordade maximirssystemet, där monopolbolaget fortfarande behåller kontrollen över detaljstmarginalens övre gräns i fråga om de av bolaget tillhandahållna varorna, synes några nya principiella skäl för ett frisläppande av priset på de enskilt importerade varorna icke kunna anföras. Genom ett sådant förfarande riskerade man i alltför hög grad att motverka syftemålen med den år 1943 genomförda monopoliseringen av importen, vilkens bestånd ju icke beröres av förevarande utredning. Jag kan i denna del hänvisa till departementschefens uttalande i propositionen nr 200 till 1943 års riksdag (se i det föregående s. 23 f.). Å andra sidan kan det knappast förnekas, att

såsom handelskammaren i Malmö i sitt remissvar yttrat, detaljistimportens betydelse som konkurrensfaktor närmast blivit illusorisk till följd av den restriktiva prissättningen och att det torde vara ofrånkomligt att importvillkoren förbättras, därest denna import över huvud skall ha något värde som regulativ på monopolbolagets verksamhet — något som ju var en anledningarna till att detaljisternas rätt till import behölls. Om denna möjlighet till import vid sidan av monopolbolagets verksamhet fortfarande skall hållas öppen, kan jag icke finna annat än att importörerna bör ha rätt att tillgodogöra sig ungefär samma avans på de enskilt importerade som på de från monopolbolaget inköpta tobaksvarorna. Bland de kostnader, som får inräknas i det av monopolbolaget åsatta priskurantpriset, synes därför böra upptagas även lagrings- och transportkostnader inom riket. Härmed avses givetvis icke sådana kostnader, som normalt skall täckas av återförsäljarrabatten. Det synes icke vara något att erinra mot att de kostnader, som skall inräknas i priset, beräknas i viss mån schablonmässigt. Förslag till erforderlig författningsändring är upptaget under 29 § monopollagen i bilaga A. — Jag förutsätter här, att uttrycket »övriga handlingar rörande införseln» i 29 § 1) tredje stycket kan ges en så vidsträckt tolkning, att därunder även faller handlingar till styrkande av lagrings- och transportkostnaderna.

I detta sammanhang synes det önskvärt att genomföra den ändringen i 28 § monopollagen, att orden »vederbörligen legitimerad» i fråga om *handelsresande* uteslutes. Någon särskild legitimation för handelsresande lär icke längre krävas. Motsvarande omformulering har gjorts i 12 § 4 mom. b) av den nya rusdrycksförsäljningsförordningen den 26 maj 1954.

Vad slutligen angår *tiden för ikraftträdandet* av en lagstiftning i enlighet med de i detta alternativ uppdragna riktlinjerna finner jag det rimligt, att specialtobakshandlarna under en tämligen lång övergångstid lämnas tillfälle att — t. ex. genom att utöka sortimentet av andra varor än tobaksvaror — förbereda sig för den hårdare konkurrens, som säkerligen kommer till stånd i fråga om tobaksförsäljningen, särskilt från fritidshandelns sida. Den offentliga nyetableringskontrollens slopande innebär ju dock, att ett genom *lagstiftning* infört skydd för en viss grupp näringsidkares ekonomiska intressen borttages. Tiden mellan den nya lagstiftningens antagande och dess slutliga ikraftträdande bör därför vara ordentligt tilltagen (minst ett år). — Även om borttagandet av skyddet såsom vidare utvecklas i följande kapitel icke torde medföra någon katastrofsituation för specialtobakshandeln i dess helhet, föreligger givetvis risk för att en del av de mindre bärkraftiga affärerna kommer att få svårt att reda sig i fortsättningen. Av de lämnade statistiska uppgifterna framgår, att år 1952 av tobaksaffärerna 3,2 procent icke uppnått 50 000 kronors omsättning och att

för 29,2 procent av affärerna omsättningen understigit 100 000 kronor. Då en del av dessa affärer kanske icke kan drivas under de nya villkoren, kan man ifrågasätta, om icke den hittillsvarande inlösningsverksamheten bör fortsättas under någon ytterligare övergångstid. Visserligen skulle det vara i och för sig omotiverat att inlösa vissa affärer för minskning av antalet återförsäljare samtidigt som rätten att öppna nya affärer frisläppes, men å andra sidan kan man icke bortse ifrån att dessa affärsinnehavare bedrivit sin rörelse under ett författningsenligt skydd, som nu borttages, och kanske erlagt avsevärda summor för övertagande av affären. Det synes dock erforderligt att utarbeta andra grunder för dessa ersättningar än de, som gäller för det hittillsvarande inlösningsförfarandet.

Alternativ II. Den offentliga nyetableringskontrollen bibehålles i modifierat skick men den fasta bruttoprisbindningen avskaffas

Även om man tänker sig en *bibehållen nyetableringskontroll*, bör det övervägas, om de i 4 § av 1943 års monopollag angivna riktlinjerna för kontrollen skall lämnas helt oförändrade. I dessa anges som huvudändamål, att specialtobakshandlarna skall beredas en skälig inkomst, vilket ändamål skall tillgodoses i den mån så kan ske utan åsidosättande av monopolbolagets intresse av största möjliga avsättning och konsumenternas intresse av god tillgång till tobaksvaror. Det synes vara mera förenligt med nutida betraktelsesätt att skjuta de båda sistnämnda synpunkterna i förgrunden och betrakta upprätthållandet av en specialtobakshandel av god standard som ett medel att främja avsättningen och distributionsekonomin samt konsumenternas intresse av bekväm tillgång till tobaksvaror i god sortering och i god kondition. I 4 § monopollagen skulle i så fall såsom direktiv för monopolbolagets försäljningspolitik endast föreskrivas, att försäljningsställets antal och beskaffenhet skulle anpassas med hänsyn till att distributionen anordnas, å ena sidan efter rationella och affärsrättliga principer och till låga kostnader, samt å andra sidan på ett för konsumenterna bekvämt och i övrigt tillfredsställande sätt. Det skulle emellertid förutsättas, att såsom ett viktigt medel att uppnå dessa syften skulle ingå upprätthållandet av en väl kvalificerad kår av specialtobakshandlare. Inom ramen för dessa riktlinjer kan även i viss utsträckning rymmas ett fortsättande av de hittillsvarande åtgärderna för att, där så är påkallat, utglesa det befintliga beståndet av specialtobakshandlare genom utflyttning till nybebyggda områden eller eventuellt genom inlösen. Det måste nämligen på längre sikt vara till fördel för distributionen att de existerande försäljningsställen, vilka i och för sig fyller de anspråk som bör ställas, beredes tillfredsställande villkor ur ekonomisk synpunkt och en viss trygghet. Utflyttningen bör emellertid

icke i allo ske efter de linjer, som hittills tillämpats, utan bör mera fritt anknyta sig till de allmänna riktlinjer för nyetableringskontrollen, som ovan uppdragits.

En nyetableringskontroll efter angivna riktlinjer torde i övrigt icke i någon högre grad avvika från den, som för närvarande tillämpas i praktiken. Den skulle emellertid innefatta större möjligheter att pröva nya distributionsformer och tillvarataga, vad som däri kan vara av värde. Särskilt i helt nya stadsdelar eller bostadsområden och vid genomgripande omdaningar av centrala stadsdelar bör förutsättningslöst prövas, vilka distributionsformer som kan anses bäst tillgodose de här ovan angivna syftemålen.

I enlighet med det sagda har jag under alternativ II i bilaga A föreslagit en ändring i 4 § monopollagen. Däremot synes de anförda synpunkterna icke i och för sig behöva föranleda någon ändring av instruktionen för statens tobaksnämnd. Såsom nämnts i översikten över gällande rätt innehåller 3 § av instruktionen emellertid vissa bestämmelser, som numera mycket sällan tillämpas, nämligen att nämnden vid prövning av ansökan om inköpsrätt hos monopolbolaget bör taga hänsyn till huruvida sökanden är en person med kännedom om tobakshandeln eller med annan affärs-kunskap. Under förarbetena till 1953 års lagstiftning mot konkurrensbe-gränsning upptogs även frågan om sådan enskild nyetableringskontroll, som går ut på prövning av den personliga kompetensen. De sakkunniga erinrade därvid om att statsmakterna år 1932 intagit en avvisande hållning gentemot införandet av legala kompetensvillkor inom handel och hantverk och fram-höll, att väsentligen samma skäl kunde åberopas mot ifrågavarande form av nyetableringskontroll. Särskilt betonades, att ehuru viss tids praktik inom det blivande verksamhetsområdet måste anses utgöra en god grund för en blivande självständig verksamhet, erfarenheten dock gäve vid han-den, att en person med affärsbegåvning icke sällan hade förmåga att grunda och driva fram en ny rörelse även utan att tidigare ha sysslat med affärs-verksamhet över huvud eller med den särskilda branschens varor. Åtskilliga personer, som underkänts på grund av bristande personlig kompetens, hade lyckats starta sin rörelse och sköta den på sådant sätt, att vederbörande nyetableringsorgan vid senare företagen omprövning funnit sig böra god-känna rörelsen. Jag finner de framställda allmänna erinringarna mot en prövning av den personliga kompetensen värda beaktande också inom tobaksbranschen och föreslår därför, att bestämmelserna om en dylik kom-petensprövning i 3 § första stycket av instruktionen utgår. Andra och tredje styckena i 3 § handlar om utflyttning av specialtobaksaffärer och om över-flyttning av inköpsrätt å ny innehavare av dylik affär. De är icke i och för sig nödvändiga, då nämndens befogenheter enligt dessa stycken får anses följa av de allmänna riktlinjerna i 1 § och i 3 § första stycket. Då i andra och tredje styckena dessutom förekommer begreppet specialtobakshandlare, som i fortsättningen i övrigt icke skulle direkt omnämnas i lagtexten, synes

det vara lämpligast att dessa stycken utgår. Avsikten härmed är emellertid — såsom förut framhållits — icke att utflyttnings- och inlösningsverksamheten skulle upphöra.

I detta sammanhang må anmärkas, att även vid fortsatt offentlig nyetable-ringskontroll övervägande skäl synes tala för att den för tobaksbranschen speciella och f. ö. föga effektiva övervakningen av goodwillersättningarna vid affärsöverlåtelser upphör. Om så sker, synes hinder icke möta för monopolbolaget att medge juridisk person (t. ex. ekonomisk förening) rätt att driva specialtobakshandel, ett önskemål som framförts från Kooperativa förbundets sida. Det huvudsakliga skälet häremot torde nämligen ha varit svårigheten att övervaka goodwillvärdena, därest överlåtelse av en rörelse kunde ske i form av försäljning av aktier eller andelar.

Genom den föreslagna omformuleringen av 4 § monopollagen avses som nämnts att för de reglerande organen öppna större möjligheter att pröva värdet av andra distributionsformer vid sidan av specialtobakshandeln. Det får således från fall till fall avgöras, om inom ett visst område av stad eller stadsliknande samhälle en specialtobakshandel, en diverseaffär, en kiosk, ett serveringsställe etc. kan antagas komma att bli det lämpligaste försäljningsstället från de i 4 § monopollagen angivna utgångspunkterna. Däremot finner jag det icke vara förenligt med de antagna syftemålen för en fortsatt nyetable-ringskontroll att, såsom det från berörda återförsäljargrupper föreslagits, ställa någon särskild kategori av återförsäljare utanför regleringen. Ett frisläppande av t. ex. serveringsställets tobaksförsäljning skulle innebära tillskapandet av så pass många nya försäljningsställen, att syftet med den fortsatta regleringen skulle äventyras. Detsamma gäller naturligtvis i ännu högre grad, om tobaksvaror infördes i det ordinära kiosksortimentet. Det enda tänkbara alternativet till ett upphävande av den offentliga regleringen av tobaksdetaljhandeln är således enligt min mening en reglering, som omfattar samtliga återförsäljargrupper.

Vad särskilt angår ett från Kooperativa förbundets och den enskilda diversehandelns sida framfört önskemål om vidgade möjligheter för speceributiker att få sälja tobaksvaror i städernas och samhällens nybebyggda ytterområden förutsätter jag, att även om det inom ett dylikt område skulle ur distributionssynpunkt på längre sikt finnas lämpligast, att en specialtobaksaffär etablerades, temporär inköpsrätt beviljas t. ex. speceributikerna i avvaktan på etableringen av tobaksaffären. Det kan ju f. ö. sedermera komma att visa sig, att behov föreligger av flera försäljningsställen av olika karaktär inom samma ytterområde.

En distributionsform, som fått allt större betydelse inom allt flera detaljhandelsbranscher, är *försäljningen från automatapparat*. De skäl av social och moralisk art, som tidigare anförts mot en utvidgning av automathandeln beträffande tobaksvaror, synes icke längre ha sådan bärighet att de bör hindra en ur rationaliseringssynpunkt önskvärd utveckling av denna distri-

butionsform. Från statens kriminaltekniska anstalt har under hand inhämtats, att de nu i marknaden förekommande typerna av tobaksautomater får anses erbjuda ett tillfredsställande skydd mot inbrott och användande av falska mynt. Av de i statistikkapitlet lämnade uppgifterna framgår, att även inom tobaksbranschen automathandeln kommit att spela en alltmer betydelsefull roll. Ett fullt utnyttjande av denna moderna personalbesparande försäljningsform har emellertid hittills försvårats av de direktiv för beviljande av automatillstånd, som meddelades av departementschefen vid tillkomsten av 1948 års butikstängningslag (se härom i det föregående s. 38 f.). I enlighet med dessa direktiv har monopolbolaget och tobaksnämnden ansett sig böra förbehålla rätten att uppsätta tobaksautomat åt i första hand specialtobakshandlare, om sådan funnits inom område eller stadsdel, som berörts av en ansökning om automatillstånd, eller eljest på ett icke alltför långt avstånd från sökandens försäljningsställe. Det övervägande antalet automatillstånd (cirka 60 procent av 4 000) har också meddelats för specialtobakshandlarna.

Varken med hänsyn till specialtobakshandelns nuvarande ekonomiska läge eller enligt de här föreslagna linjerna för den fortsatta nyetableringskontrollen kan det anses motiverat att behålla specialtobakshandelns privilegium i fråga om automathandeln. Jag föreslår därför, att direktiven för monopolbolagets tillståndsgivning ändras därhän, att — om icke undantagsvis särskilda skäl föranleder till annat — varje av monopolbolaget för försäljning till avhämtning antagen återförsäljare, oavsett vilken kategori han tillhör, skall få rätt att själv avgöra, om han vill sälja tobaksvarorna genom en i anslutning till försäljningsstället uppsatt automat. Önskvärdheten ur regleringssynpunkt av tobaksförsäljning över huvud på platsen har ju redan prövats i och med att vederbörande antagits till återförsäljare.

Ett upphävande av specialtobakshandelns privilegierade ställning i fråga om automathandeln, vilket således ter sig tilltalande ur rättvisesynpunkt, kommer sannolikt samtidigt att medföra, att allmänheten beredes bekvämare tillgång till tobaksvaror efter den vanliga affärstiden. Tidigare kundfrekvensundersökningar har visat, och det torde f. ö. vara allmänt känt, att efterfrågan på tobak är stark just under icke affärstid. Allmänhetens behov av att kunna tillhandla sig tobaksvaror på kvällar och söndagar tillgodoses onekligen bättre, om automatapparater finnes utspridda på flera ställen inom samhällena än enbart utanför specialtobaksbutikerna. — Ett sådant konstaterande innebär naturligtvis icke, att icke allmänheten i detta speciella hänseende skulle vara ännu mer betjänt av att kioskhandeln med tobaksvaror släpptes fri. Från kioskhandlarhåll har med fog framhållits, att i en automatapparat kan saluföras blott ett mycket begränsat varusortiment och endast hela förpackningar, att det kan vara besvärligt att anskaffa växelmynt samt att apparaterna ställer sig relativt dyra i inköp och att därför ett stort antal återförsäljare förmodligen icke kommer att kunna

eller vilja sätta upp automat. Men då som nämnts ett frisläppande av kioskhandeln med tobaksvaror icke kan anses förenligt med ett bibehållande av den offentliga regleringen i övrigt och därför enligt min mening icke kan komma i fråga enligt alternativ II, synes man icke böra underlåta att pröva den möjlighet till underlättande av allmänhetens fritidshandel, som en utvidgning av automathandeln likväl innebär.

För genomförande av den föreslagna lättningen i tillståndsgivningen för automathandeln kräves ingen ändring i gällande butikstängningslag. Ej heller i övrigt skulle de hittills framlagda synpunkterna på nyetableringskontrollens framtida bedrivande behöva föranleda någon ändring i nämnda lag. Emellertid har jag ansett mig böra ånyo upptaga till övervägande en fråga, som diskuterades under förarbetena till såväl 1945 års som 1948 års butikstängningslagar, nämligen hur man skall åstadkomma en lämplig *samordning av regleringen av detaljhandeln med tobaksvaror under och utom vanlig affärstid*. Den form för samordningen, som valdes år 1945 och som sedan behållits i gällande butikstängningslag, är enligt min mening icke tillfredsställande. Jag finner det föga rimligt, att den offentliga nyetableringskontrollen inom en och samma bransch skall handhas av olika myndigheter allt eftersom det rör fråga om handel på vanlig butikstid eller ej. Det nuvarande systemet synes mig både principiellt mindre tilltalande och praktiskt föga lyckat. Jag ber i dessa delar att få hänvisa till vad som yttrades av reservanterna i arbetsrådet vid tillkomsten av 1945 års butikstängningslag (se s. 31 f. i detta betänkande) ävensom till de uttalanden av 1947 års butikstängningssakkunniga, som här tidigare återgivits (se s. 40 f.). Vidare erinras om innehållet i tobaksnämndens förut refererade yttrande den 29 juni 1951 i anledning av framställningen samma år från Sveriges kioskidkares riksförbund om ändring i nämndens instruktion m. m. (se ovan s. 50 f.). Tidpunkten synes mig nu vara inne att överflytta ansvaret för monopollagstiftningens tillämpning å fritidshandeln med tobaksvaror från länsstyrelserna till det organ, som har det faktiska ansvaret för nyetableringskontrollen i fråga om detaljhandeln med tobaksvaror i övrigt, nämligen statens tobaksnämnd — antingen såsom beslutande myndighet eller såsom formellt rådgivande organ till monopolbolaget. Nämnden måste numera efter tolv års verksamhet, varunder den övervägande delen av arbetsuppgifterna bestått i att verkställa utredningar och avge yttranden i butikstängningsärenden, antagas besitta den bästa sakkunskapen på området. Detta antagande kan icke anses jävat av den omständigheten, att Kungl. Maj:ts beslut i ett mindre antal fullföljda ärenden (omkring 13 % av fallen under de senaste fem åren, se härom s. 106) gått emot nämndens mening. »Ändringsprocenten» får tvärtom anses vara synnerligen låg med hänsyn till att det här rör sig om avvägningsfrågor, vilka på grund av sin natur ofta måste framstå såsom mycket tveksamma. — Länsstyrelsernas tillståndsgiv-

ning i fråga om tobaksförsäljning präglas däremot, vilket är helt naturligt, av en betydande ojämnhet. Härutinnan hänvisas till uppgifterna om meddelade kiosktillstånd i tabell 10 å s. 105.

Ett överflyttande till tobaksnämnden av den faktiska bestämmanderätten rörande tobaksdetaljhandeln i fråga om butikstängningsärenden kan givetvis ske på olika sätt. Här skall några vägar antydas.

1) En möjlighet är den av 1947 års butikstängningssakkunniga anvisade¹, nämligen att ärendena angående tobaksförsäljning å utsträckt tid undantages från länsstyrelses tillståndsgivning enligt 11 § butikstängningslagen utom i så måtto, att ett tillstånd av länsstyrelse till annan affärstid än den vanliga måste föreligga beträffande andra varuslag, innan tobaksförsäljning under motsvarande tid kan komma i fråga. En anordning i enlighet med butikstängningssakkunnigas förslag skulle innebära, att bestämmelserna i 11 § 1 mom. fjärde stycket och 18 § tredje stycket om remiss till respektive klagorätt för tobaksnämnden upphäves, att tobaksvaror utgår ur sortimenten i 11 § 3 mom. 2) och 3) samt att i 11 § 3 mom. införes ett stadgande av ungefär denna lydelse: »Den, som enligt 1), 2), 3) eller 5) här ovan erhållit medgivande till försäljning av vissa varor under utsträckt affärstid och som av den i lagen den 11 juni 1943 angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror omförmälda monopolutövaren antagits såsom återförsäljare av tobaksvaror, äger därjämte under samma tid försälja dylika varor.» — Ett av länsstyrelse lämnat tillstånd till öppethållande jämlikt någon av nyssnämnda punkter i 3 mom. torde för monopolbolagets direktåterförsäljare böra *automatiskt* medföra rätt till tobaksförsäljning under samma utsträckta tid, enär man eljest riskerar att vara tillbaka i det besvärliga systemet med delade tillstånd. Ett stadgande av här skisserade innehåll torde vidare nödvändiggöra en bestämmelse om att länsstyrelse kan lämna tillstånd jämlikt 11 § 3 mom. 1) till handel å utsträckt tid med där angivet varusortiment, trots att vid tiden för ansökningen jämväl tobaksvaror saluhålles under den vanliga affärstiden, under förutsättning att sökanden är av monopolbolaget antagen såsom återförsäljare. — Enligt detta alternativ är rätten att å utsträckt tid sälja tobaksvaror anknuten till det faktum, att vederbörande blivit av monopolbolaget beviljad rätt till direktinköp (respektive inköp mot rabatt). Försäljning av tobaksvaror av annan än av monopolbolaget antagen återförsäljare är för närvarande icke kriminaliserad. Det torde dock bli nödvändigt att straffbelägga ett sådant förfarande, då det gäller handeln å utsträckt tid, om det här diskuterade alternativet skall kunna genomföras. Därmed skulle ju emellertid de invecklade tobakshandelsfrågorna snarast ännu mer kompliceras.

2) En närliggande lösning, som förefaller lagtekniskt enklare att genomföra, är att man inför tobaksvaror i det ordinära kiosksortimentet enligt 11 § 3 mom. 1) men därvid uttryckligen framhåller, att frågan om rätt för

¹ Se SOU 1948: 3 s. 104—106; jfr ovan s. 41.

butiksinnehavare att utnyttja ett av länsstyrelse lämnat medgivande till öppethållande enligt denna punkt skall, då det gäller försäljning av tobaksvaror, prövas av monopolbolaget i samma ordning och enligt samma principer som gäller för tobakshandeln å vanlig butikstid. Monopolbolaget skulle alltså icke såsom nu behöva känna sig förpliktat att till återförsäljare antaga alla dem, vilka av länsstyrelse medgivits tillstånd till tobaksförsäljning under utsträckt tid. En väsentlig nackdel även med detta alternativ utgör emellertid svårigheten att hålla en effektiv kontroll över andrahandsförsäljningen av tobaksvaror. Det är att befara, att ett stort antal kiosk-innehavare med tillstånd till öppethållande enligt en dylik punkt 1) skulle komma att sälja tobaksvaror utan att vara av monopolbolaget antagna återförsäljare. Ett sådant förfarande skulle enligt detta alternativ icke kunna beivras. — Även här skulle bestämmelserna om remiss till och klagorätt för tobaksnämnden upphävas samt tobaksvaror utgå ur punkterna 2) och 3) i 3 mom.

3) I de båda hittills diskuterade alternativen har monopolbolagets befattning med tobakshandeln å utsträckt tid inskränkt sig till antagandet av återförsäljare. Det är emellertid i och för sig tänkbart att göra bolaget — efter samråd med tobaksnämnden i vanlig ordning — till ett *tillståndsgivande* organ enligt butikstängningslagen. Meddelande av tillstånd till försäljning (och icke blott till rätt till inköp) är ju icke helt främmande för bolagets nuvarande verksamhet, se t. ex. i fråga om automathandeln 2 § 6) butikstängningslagen. I så fall skulle tobaksvaror uteslutas ur 11 § 3 mom. 2) och 3), bestämmelserna om remiss till och klagorätt för tobaksnämnden upphävas samt ett nytt stadgande införas av innebörd, att den som av länsstyrelse erhållit medgivande till försäljning av vissa varor under utsträckt affärstid kunde av monopolbolaget medgivas rätt till försäljning av tobaksvaror under motsvarande tid. Tobaksförsäljning utan sådant tillstånd torde då falla under den nuvarande straffbestämmelsen i 14 § butikstängningslagen.

4) Som det otvivelaktigt skulle medföra vissa olägenheter att förlägga tillståndsgivningen till monopolbolaget — bl. a. emedan bolaget ju formellt är ett icke statligt organ — synes såsom ett fjärde alternativ böra övervägas att överlämna beslutanderätten i ärenden angående tobakshandel å utsträckt affärstid direkt till tobaksnämnden. Vill man lämna nämnden helt fria händer vid tillståndsgivningen, kan i så fall tobaksvaror uteslutas ur 11 § 3 mom. 2) och 3). Det torde dock vara lämpligare att behålla nämnda punkter oförändrade och därigenom markera, att även tobaksnämnden i fortsättningen bör bevilja tobaksrättigheter huvudsakligen i där angivna fall samt eljest vid »synnerliga skäl». Bestämmelserna om remiss till och klagorätt för nämnden bör upphävas. Nämnden bör införas bland tillståndsmyndigheterna i 11 § 1 mom. Det synes vidare lämpligt att i 18 § andra stycket erinra om att besvär rätt finnes emot nämndens avgöranden, även om detta föl-

jer av allmänna grundsatser. Om med nuvarande bestämmelser om fördelningen av ärenden mellan statsdepartementen besvär över länsstyrelses respektive tobaksnämndens beslut enligt butikstängningslagen skulle komma att upptagas i skilda departement och detta skulle anses olämpligt, kan ju jämkning lätt ske av nämnda bestämmelser.

Även enligt detta alternativ torde det böra förbehållas länsstyrelse att bedöma, om de allmänna förutsättningarna för tillstånd till handel å utsträckt tid föreligger. Vid sådant förhållande och under förutsättning att tobaksvaror bibehålles i 3 mom. 2) och 3), skulle förevarande alternativ kunna lagtekniskt utformas på så sätt, att i 11 § 1 mom. första stycket gjordes ett tillägg av innebörd, *att* tillstånd till försäljning av tobaksvaror meddelas av statens tobaksnämnd, *att* dylikt tillstånd må meddelas endast under förutsättning att tillstånd till försäljning av annan i 3 mom. 1)—3) avsedd vara meddelats för samma tid, *samt att* om ansökningen avser såväl tobaksvaror som annan i 3 mom. 1)—3) omförmäld vara länsstyrelsen, sedan ansökningen där slutbehandlats, skall översända handlingarna i ärendet till tobaksnämnden.

5) Slutligen kan man åter upptaga det under förarbetena till 1945 års butikstängningslag framkomna förslaget att bibehålla all tillståndsgivning enligt butikstängningslagen hos länsstyrelse men införa vetorätt för tobaksnämnden mot länsstyrelsens beslut i frågor rörande beviljande av tillstånd till tobakshandel å utsträckt tid. 11 § 1 mom. fjärde stycket skulle då alltså kompletteras med ett stadgande om att länsstyrelse icke mot tobaksnämndens avstyrkande ägde bifalla ansökningen. Bestämmelsen om klagorätt för tobaksnämnden torde i så fall kunna utgå.

Alternativen 1)—3) läser innebära, att frågor om tobaksförsäljning å utsträckt tid icke längre kan besvärsvägen dragas under Kungl. Maj:ts prövning. I alternativ 4) föreligger som nämnts vanlig administrativ besvärsmätt beträffande tobaksnämndens avgöranden. Detsamma torde gälla enligt alternativ 5).

En anordning enligt alternativen 1)—3) synes icke behöva nämnvärt öka tobaksnämndens arbetsuppgifter. Monopolbolaget torde icke vara pliktigt att remittera ansökningar om inköpsrätt respektive försäljningstillstånd till tobaksnämnden i andra fall än enligt nuvarande ordning gäller för handeln å vanlig affärstid, nämligen om ansökningen avser stad eller stadsliknande samhälle. Ej heller alternativ 5) innebär någon förändring i ifrågavarande hänseende. Enligt alternativ 4) torde däremot även landsbygdsärendena böra läggas under nämnden och länsstyrelserna därigenom helt befrias från att handlägga tobaksärenden.

För min del har jag funnit övertvägande skäl tala för att *tillståndsgivningen enligt butikstängningslagen överflyttas å tobaksnämnden* i enlighet med alternativ 4). Jag har redan antytt de svårigheter beträffande kontrollen över andrahandsförsäljningen, som kan befaras inträda vid en anord-

ning enligt alternativen 1) och 2). Ej heller ett system med ett aktiebolag som tillståndsmyndighet i de känsliga tobaksförsäljningsärendena enligt butikstängningslagen — där hänsyn även i fortsättningen bör tagas till åtskilliga andra omständigheter än de rena regleringssynpunkterna — synes mig vara att rekommendera. En dylik anordning torde f. ö. komma att avböjas av monopolbolaget, då den kan befaras inverka störande på bolagets förhållande till återförsäljargrupperna. Vid valet mellan de återstående möjligheterna synes alternativ 4) vara det ur administrativ synpunkt redigaste. I det stora flertalet fall av ärenden, bl. a. sådana som avser nyöppnade försäljningsställen eller i vart fall försäljningsställen, som icke tidigare haft tillstånd till öppethållande under utsträckt tid, synes något remissförfarande från tobaksnämndens sida icke bli erforderligt. Det förutsättes ju, att vederbörande länsstyrelse först skall ha lämnat tillstånd till försäljning av andra varor enligt någon av punkterna 1) — 3) i 11 § 3 mom. butikstängningslagen, och det borde för här avsedda fall vara tillräckligt, att länsstyrelsen därefter — om den så anser lämpligt under bifogande av eget yttrande i tobaksfrågan — översänder sin akt i ärendet till nämnden. Därmed får nämnden tillgång till de kommunala myndigheternas yttranden. Skulle ansökningen avse att med tobaksvaror utöka sortimentet i en tidigare öppnad kiosk med tillstånd enligt punkt 1), lär visserligen i allmänhet ett nytt remissförfarande böra äga rum, men så sker ju även nu. Den enda skillnaden blir att remisserna ombesörjes av nämnden i stället för av länsstyrelsen. — Anmärkas bör måhända, att föreskriften om att länsstyrelse skall ha lämnat tillstånd till försäljning av annan vara å utsträckt tid, innan tillstånd till tobaksförsäljning under samma tid får meddelas, innebär en viss skärpning i förhållande till gällande rätt. För närvarande kan ett försäljningstillstånd för utsträckt tid omfatta enbart tobaksvaror, och ansökningar om sådant tillstånd har också förekommit, t. ex. avseende provisoriska kiosker inom utställnings- eller festplatsområden. Länsstyrelsens prövning av de allmänna förutsättningarna för handel å utsträckt tid å den med ansökningen avsedda platsen — ur hälsovårds-, ordnings- och säkerhetssynpunkt osv. — synes emellertid vara av så stor vikt, att den föreslagna principen ändock bör godtagas. I ansökningen får väl för formens skull medtagas något hithörande varuslag såsom tändstickor, vykort e. dyl. — Som nämnts torde det icke vara lämpligt att göra en uppdelning av tobaksärendena på så sätt, att endast sådana rörande försäljningsställen i städer och stadslignande samhällen överflyttas till tobaksnämnden, medan landsbygdsärendena fortfarande får avgöras av länsstyrelse. Gränsdragningen mellan dessa grupper av ärenden kommer säkerligen att vålla tvekan. Även för närvarande remitterar länsstyrelserna till nämnden en hel del ärenden, som vid verkställd utredning visar sig icke beröra någon tätort. Vid en uppdelning av den slutliga beslutanderätten skulle gränsdragningen här givetvis få större betydelse. — Genom att landsbygdsärendena lägges

under tobaksnämnden, kommer antalet av nämnden per år handlagda ärenden naturligtvis att stiga. Men genom att nämnden göres till beslutande myndighet, bortfaller i stället det tidsödande avfattandet och utskrivandet av utförliga remissyttranden i butikstängningsärendena, något som hittills torde ha tagit i anspråk den största delen av ordförandens och kansliets arbetstid. Nämndens beslut synes kunna avfattas på tryckta formulär, och utförligare motiveringar för nämndens ståndpunkt lär endast bli nödvändiga i samband med besvär hos Kungl. Maj:t.

En erinran om nämndens nytillkomna funktioner torde böra införas i 1 § av nämndens instruktion.

Om tillståndsgivningen även i fortsättningen skall ankomma på länsstyrelserna, kan man kanske tänka sig en viss förenkling av det nuvarande remissförfarandet på så sätt, att tobaksnämnden i skrivelser till länsstyrelserna förklarar sig i förväg generellt tillstyrka ansökningar avseende vissa angivna typer av försäljning eller försäljningsställen, t. ex. vid tillfälliga fest- eller idrottsarrangemang (Barnens dag, utställningar, motortävlingar e. dyl.) eller där tobaksförsäljningen är avsedd att äga rum inom lokaler och inhägnade områden, dit allmänheten har tillträde endast mot avgift (folkparker, idrottsplatser i samband med tävlingar o. s. v.). Avfattningen av 11 § 1 mom. fjärde stycket butikstängningslagen torde icke lägga hinder i vägen för ett sådant förfarande.

Enligt samtliga här antydda vägar att samordna regleringen av tobaksförsäljningen under och utom vanlig affärstid kommer tobaksnämndens mening att bli av mera direkt avgörande betydelse för fritidshandeln med tobaksvaror än hittills. Denna handel bör därför beredas möjlighet att få en ordinarie representant i nämnden. Även enligt huvudalternativet med bibehållen nyetableringskontroll anser jag mig därför böra föreslå en utökning av nämndens ledamöter. Denna torde kunna ske i samma utsträckning som föreslagits enligt alternativ I. Jag föreslår således här motsvarande ändring av 33 § monopollagen och 7 § nämndens instruktion. — Den i 8 § av instruktionen medgivna möjligheten att överlåta handläggning av vissa ärenden å ett arbetsutskott synes enligt förevarande alternativ böra bibehållas. Arbetsutskottet torde böra utökas till att bestå av ordföranden eller vice ordföranden samt ytterligare tre ledamöter, bland vilka då lämpligen bör väljas representanten för kioskhandeln. Man kan också tänka sig en sådan ordning, att utskottet får olika sammansättning vid behandlingen av butikstängningsärenden och vid handläggningen av nyetableringsfrågor i övrigt. I sistnämnda fall kunde kioskhandlarrepresentanten ersättas av en representant för konsumentkooperationen eller den enskilda diversehandeln. — Enligt andra stycket av 8 § skall vid delade meningar inom arbetsutskottet ärendet hänskjutas till nämnden in pleno. Erfarenheten torde utvisa, att med ett arbetsutskott av här föreslagen utformning enighet ofta lär vara svår att uppnå. Bibehålles nuvarande bestämmelser torde åtminstone under

de första åren, innan en absolut fast praxis utbildats inom nämnden, ett stort antal ärenden komma att hänskjutas till denna. Å andra sidan torde det ofta stå klart för en reservant inom arbetsutskottet, att hans mening icke har möjlighet att samla majoritet inom nämnden och att ett hänskjutande till denna endast skulle innebära, att ärendets avgörande onödigtvis fördröjdes. Under sådana omständigheter har det synt mig lämpligt att öppna möjlighet för en skiljaktig ledamot att själv avgöra, huruvida han vill ha ärendet hänskjutet till nämnden. Står rösterna två mot två, synes ett hänskjutande alltid böra ske. Skulle en reservant icke själv begära att ärendet hänskjutes, synes förekomsten av en reservation dock böra föranleda, att annan i beslutet deltagande ledamot medges rätt att få ärendet upptaget av nämnden i dess helhet, även om ärendet icke skulle kunna sägas vara av principiell betydelse eller eljest av större vikt. Ändring av nu angiven innebörd har därför föreslagits i 8 §, se bilaga A.

Tobaksnämnden lär redan nu utan uttrycklig föreskrift vid sin prövning av butikstängningsärenden icke blott tillämpa principerna i monopollagstiftningen om hänsyn till annan tobakshandel samt till allmänhetens och monopolbolagets intressen utan även taga hänsyn till andra omständigheter, som enligt 11 § butikstängningslagen och förarbetena till detta lagrum kan inverka på frågan om tillstånd till försäljning under utsträckt tid, t. ex. ömmande personliga omständigheter. Det förhållandet att nämnden i förevarande förslag insatts bland de tillståndsgivande myndigheterna i 11 § 1 mom. butikstängningslagen och att hänvisning till denna lag gjorts i tillägget till 1 § av nämndens instruktion torde med erforderlig tydlighet ange, att nämnden även i fortsättningen avses skola följa denna praxis. Önskas ytterligare erinran i detta avseende, kan i nämndens instruktion intagas en ny 3 a § av den lydelse, som föreslås i bilaga A.

Inom utredningen har till diskussion upptagits den av 1947 års butikstängningssakkunniga framkastade tanken, att genom något slags besvärsvärfarande samtliga frågor om antagande av återförsäljare av tobaksvaror — och icke såsom för närvarande endast frågor rörande tobaksförsäljningen å utsträckt affärstid — skulle kunna dragas under Kungl. Maj:ts prövning (jfr ovan s. 41 f.). En sådan anordning synes böra förutsätta, att den faktiska, om än icke den formella, beslutanderätten i *alla* återförsäljarärenden överflyttades från monopolbolaget till nämnden, eftersom det väl av formella och processuella skäl finge ordnas så, att det bleve nämndens beslut om till- eller avstyrkande av bifall till en ansökning, som finge överklagas. Det synes dock av praktiska och affärsmässiga hänsyn icke kunna komma i fråga, att monopolbolaget skulle frångämmas rätten att i stor utsträckning på eget ansvar avgöra, vem bolaget önskade antaga till återförsäljare. — Skulle det emellertid anses önskvärt med en viss utökning av möjligheten att få till stånd en överprövning av tobakshandelsregle-

ringens handhavande också då det gäller handeln under vanlig affärstid, kunde man kanske tänka sig den mellanformen, att i 4 § av 1943 års monopollag infördes en bestämmelse av innehåll, att till återförsäljare icke finge antagas annan än den, som av tobaksnämnden därtill godkänts, samt att sådant godkännande finge lämnas antingen genom beslut i särskilt fall eller genom beslut, avseende viss kategori återförsäljare. Eventuellt skulle vidare utsägas, att talan finge föras mot nämndens beslut i här avsedda ärenden. Jag har emellertid icke ansett mig böra för egen del påyrka någon ändring av gällande lagstiftning i nu ifrågavarande hänseende.

I övrigt föreslås under detta alternativ i fråga om *bruttoprisbindningen m. m.* samma ändringar i 15, 16, 21, 28 och 29 §§ monopollagen som enligt alternativ I, till vilket jag ber att få hänvisa.

Tid för ikraftträdande m. m.

Därest författningsändringarna förelägges 1956 års riksdag och alternativ II antages, synes tiden för ikraftträdandet lämpligen kunna bestämmas till den 1 januari 1957. Väljes alternativ I bör tidpunkten av här ovan angivna skäl sättas senare, förslagsvis till den 1 januari 1958.

Övergångsproblem torde uppkomma endast i samband med ändringarna i butikstängningslagen. Enligt alternativ I skulle de olika punkterna för medgivande till utsträckt affärstid omredigeras, men här erfordras icke några övergångsbestämmelser. Redan beviljade tillstånd skall fortfarande gälla, men den som ej förut har rätt att sälja tobak får ej dylik rätt automatiskt utan måste ansöka härom (även om tillståndet avser t. ex. »i 11 § 3 mom. 1) butikstängningslagen angivna varor»).

Om alternativ II antages, överflyttas beslutanderätten beträffande tobaksförsäljningen på utsträckt affärstid från länsstyrelserna till statens tobaksnämnd. Utan särskild föreskrift synes härav följä, att vid ikraftträdandet icke avgjorda ärenden skall överlämnas till tobaksnämnden. Redan meddelade tillstånd skall givetvis fortfarande gälla.

Allmänna överväganden och val mellan de olika alternativen

Utvecklingen under den nuvarande regleringen

Som bakgrund till frågan om önskvärdheten av en fortsatt offentlig nyetableringskontroll inom tobakshandeln vill jag till en början erinra om några av huvuddragen i tobakshandelns utveckling under den tid 1943 års monopollagstiftning varit i kraft. Mer detaljerade uppgifter i detta hänseende har lämnats tidigare i detta betänkande ävensom i den wahlundska utredningen (bilaga B).

Den totala tobakskonsumtionen ökade mellan åren 1943 och 1954 värde- mässigt från 332,6 till 866,7 milj. kronor eller med omkring 160 procent. Ser man däremot till den beräknade vikten av försålda kvantiteter, ökade denna från 7 324 till 10 390 ton eller med endast drygt 40 procent. Vikt- siffrorna är dock något missvisande, eftersom samtidigt de i förhållande till vikten billigare varornas (röktobak, tuggtobak och snus) andel av det totala försäljningsvärdet minskade från 29,6 till 17,9 procent, medan cigarretter- nas andel ökade från 58,8 till 76,2 procent. Hela viktökningen under perio- den kommer f. ö. på cigarretternas del (från 1 725 till 5 528 ton). Det är emellertid tydligt, att den största delen av värdeökningen beror på prissteg- ringar. Vid jämförelser mellan siffrorna för åren 1943 och 1954 bör vidare ihågkommas, att tobaksvarorna förstnämnda år var ransonerade och att konsumtionssiffrorna därför icke är helt representativa för då rådande efterfrågan. Det förtjänar kanske också att anmärkas, att efter prissänk- ningar på cigarrer och cigarrcigarretter i början av år 1954 samt ökad propaganda för konsumtionen av dylika varor och mot cigarrettrökning försäljningen av cigarrer och cigarrcigarretter visat någon uppgång i rela- tion till övriga varor under det senaste året — om tillfälligt eller ej är svårt att avgöra.

Om konsumtionens inriktning på olika varuslag kan helt allmänt sägas, att en sedan lång tid fortgående övergång till den ur distributionssyn- punkt enklaste varan, förpackade cigarretter, under ifrågavarande period ytterligare accentuerats. Den alldeles övervägande delen av monopolbolagets försäljning utgöres nu av ett fåtal cigarrettmärken — märket Bill represen- terar omkring 60 procent av den totala cigarrettkonsumtionen inom riket och drygt 40 procent av värdet av hela tobaksförsäljningen. Det ligger nära till hands att av det sist sagda draga den slutsatsen, att tobaken ur här

behandlade synpunkt i allt högre grad kommit att bli en vara, som lämpar sig för kiosk- och automathandel, eftersom tydligen det övervägande antalet konsumenter skulle vara tillfreds med det mindre sortiment, som dessa distributionsformer vanligen kan tillhandahålla.

Vad beträffar tobaksförsäljningens fördelning på olika återförsäljargrupper karakteriseras utvecklingen såsom förut nämnts av en kraftig stegring av kioskernas andel i omsättningen. Antalet kiosker med direkt inköpsrätt var 1 330 med en andel i monopolbolagets totala försäljning av 10,7 procent år 1943. Motsvarande siffror för år 1954 var 2 049 och 23,2 procent. De såsom specialtobakshandlare registrerade återförsäljarnas antal har under samma tid minskat från 3 034 till 2 865 och deras relativa andel i monopolbolagets försäljning från 40,4 till 37,5 procent. Grupperna enskilda och kooperativa diverseaffärer samt s. k. övriga återförsäljare (bok- och pappershandlare, kortvaruaffärer m. fl.) ökade sitt antal sammanlagt från 10 502 till 11 862, medan deras andel i totalförsäljningen sjönk från 37,1 till 30,3 procent. Jag vill erinra om att för samtliga grupper utom specialtobakshandlarna antalet försäljningsställen för tobaksvaror är betydligt större än vad siffrorna för antalet återförsäljare utvisar.

Vad särskilt angår specialtobakshandlarna har siffermässigt en nedgång av antalet dylika ägt rum med 169. Då emellertid under denna tid omkring 200 affärer nedlagts efter inlösen och ett något större antal omregistrerats till gruppen övriga återförsäljare, har i själva verket en nyetablering skett av 250—300 specialtobaksaffärer. Samtidigt bör beaktas, att under de senare åren ett stort antal nyöppnade tobaksaffärer med ett mera blandat varusortiment till följd av en strängare bedömning från tobaksnämndens och monopolbolagets sida registrerats bland övriga återförsäljare, ehuru de till sin karaktär icke avvikit från åtskilliga tidigare såsom specialtobakshandlare registrerade.

Gällande reglering av tobakshandeln innefattar vissa bestämmelser till skydd för specialtobakshandeln. Bl. a. från representanter för fritidshandeln har emellertid anmärkts, att många av de hos tobaksmonopolet som specialtobakshandlare registrerade återförsäljarna icke gör skäl för denna benämning, då de saluhåller varor, som icke har något naturligt samband med tobaksbranschen, t. ex. textilvaror eller leksaker, och ibland t. o. m. till det yttre kan te sig såsom specialaffärer i någon dylik bransch. Att så i viss utsträckning är fallet är även — såsom nyss antytts — otvivelaktigt, men det är icke heller ovanligt, att en affär, som ser ut t. ex. som en herrekiperingsaffär, likväl säljer tobaksvaror till ett värde, motsvarande minst hälften av omsättningen. Vilka kriterier, som skall vara utslagsgivande för gränsdragningen mellan specialtobakshandlare och övriga återförsäljare, har varit föremål för åtskilliga diskussioner. Att vissa som specialtobakshandlare registrerade återförsäljare rätteligen icke borde tillhöra denna kategori medges av monopolbolaget. Förhållandet har givit anledning till att en

särskild, genom tobaksnämnden bedriven undersökning igångsatts rörande samtliga i bolagets register såsom specialtobaksaffärer upptagna butiker i syfte att få fram deras egentliga karaktär — med hänsyn till tobaksförsäljningens andel i totalomsättningen, sortimentsstorleken, skyltningen, det allmänna yttre framträdandet m. m. Avsikten är, att sedan denna genomgång avslutats man skall söka fastställa nya riktlinjer för klassificeringen. Resultatet kommer sannolikt att bli, att ytterligare ett antal av de nuvarande specialtobakshandlarna överföres till gruppen övriga återförsäljare. Övervägande delen av de återförsäljare, som nu finnes registrerade som specialtobakshandlare, torde dock göra skäl för detta namn. Av de tidigare redovisade statistiska uppgifterna framgår, att genomsnittligt sett omsättningen hos specialtobakshandlarna består till drygt 70 procent av tobaksvaror, till cirka 13 procent av tidningar och tidskrifter och till endast cirka 15 procent av övriga varor. I denna sista grupp ingår då sådana typiska branschvaror som tobaksutensilier samt tips och penninglotter, och även vissa andra varor, såsom pappersartiklar, tekniska varor och konfektyrer, förekommer i många tobaksaffärer utan att de kan anses bryta mot karaktären av specialtobakshandel.

I fråga om den ekonomiska utvecklingen inom specialtobakshandeln under den nuvarande regleringens bestånd må till belysning av tendenserna följande uppgifter anföras. Mellan åren 1943 och 1953 ökade branschens totalomsättning från 185 milj. till i runt tal 435 milj. kronor eller med omkring 135 procent. Totalomsättningen i medeltal per specialtobaksaffär ökade under samma tid från 60 600 kronor till 149 500 kronor¹ eller med cirka 145 å 150 procent. I fråga om affärernas fördelning på olika storleksgrupper med hänsyn till totalomsättningen ber jag få hänvisa till tabell 4 och 5 å s. 94 f. Därav framgår bl. a., att år 1952 endast 3,2 procent hade en omsättning understigande 50 000 kronor, medan 17,4 procent hade en omsättning på över 200 000 kronor. Tobaksförsäljningen i medeltal per specialtobakshandlare ökade under perioden med 154 procent från 43 700 kronor till 111 100 kronor. Medan den totala bruttoinkomsten i genomsnitt steg från 8 500 kronor till 20 200 kronor eller med nära 140 procent, ökade bruttoinkomsten av enbart tobaksvaruförsäljningen med drygt 100 procent. Av det sagda kan bl. a. utläsas, att tobaksvarornas andel i totalomsättningen hållit sig i stort sett oförändrad (72,5 procent år 1943 mot 71,5 procent år 1953), under det att tobaksvarornas andel i bruttoinkomstbildningen icke oväsentligt minskat, nämligen från 51 till knappt 44 procent. Ökningen av övriga varors och tjänsters bidrag till bruttoinkomsten faller väsentligen på provisionerna, framför allt på tips. Bruttoinkomsten av provisionerna har under perioden i det närmaste fyrdubblats (från 800 till 3 100 kronor). Dessas andel av bruttoinkomsten var år 1953 drygt 15 procent.

¹ Enligt preliminära uppgifter för år 1954 var genomsnittsomsättningen då 153 800 kronor.

Ser man härefter på den beräknade nettomedelinkomsten per specialtobakshandlare, har denna stigit från 4 700 kronor år 1943 till 12 950 kronor år 1953¹ eller med 175 procent. Den reella inkomstökningen under samma tid uppgick emellertid med hänsyn till de stegrade levnadskostnaderna endast till 96 procent, d. v. s. nettoinkomsten har realiter ungefär fördubbats under perioden. Det kan anmärkas, att så gott som hela den konstaterade ökningen av realinkomsten faller på tiden 1943—1948 (cirka 90 procent). Nettoinkomsten innefattar ersättning till affärsinnehavaren själv för det arbete han nedlagt i rörelsen och för insatt kapital ävensom ersättning till oavlönade familjemedlemmar. Utanför de angivna inkomstsiffrorna faller däremot eventuella biträdeslöner, vilka upptagits bland omkostnaderna. Dessa senare sjönk från i medeltal 6,3 procent av totalomsättningen och 45 procent av bruttoinkomsten år 1943 till 4,8 respektive 36 procent år 1953. I hur stor utsträckning avlönade biträden anlåtats inom specialtobakshandeln kan icke med säkerhet avgöras på grundval av de verkställda utredningarna. Att döma av den relativt låga genomsnittssiffran för biträdeskostnad år 1953, 3 600 kronor, synes emellertid heltidsanställda avlönade biträden förekomma i tämligen begränsad omfattning. — Till jämförelse med realinkomstökningen inom specialtobakshandeln kan nämnas, att enligt uppgift från socialstyrelsen reallönen för arbetare inom egentlig industri i genomsnitt för vuxna män och kvinnor ökade med knappt 70 procent mellan åren 1943 och 1953 (timförtjänst inkl. semesterlön, sjuklön o. dyl.).

Bortsett från den inverkan, som den offentliga regleringen kan ha haft på tobaksvaruomsättningen inom specialtobakshandeln — härtill återkommer jag i det följande — synes bland de faktorer, som bidragit till inkomstförbättringen för tobakshandlarna, böra framhållas följande. På inkomstsidan måste givetvis hänsyn tagas till att den utpräglade högkonjunktur, som rått under större delen av den period, varom här är fråga, icke kan ha undgått att gynnsamt påverka omsättningens volym i denna liksom i övriga detaljhandelsbranscher. Att värdet av tobaksvaruomsättningen stigit har som nämnts till största delen berott på prishöjningar, beroende dels på penningvärdesförsämring och dels på skatthöjning. De sänkningar av återförsäljarrabatten från i genomsnitt 10,6 till 8,5 procent, som samtidigt företagits, har emellertid icke helt utjämnat skatthöjningarna. Realvärdet av återförsäljarnas ersättning (rabatten) per försald enhet torde därför ha ökat något under perioden trots sänkningen av procentsatsen. Vidare har bruttoinkomsten av andra varor och tjänster än tobaksvaror, särskilt tipsprovisionen, kraftigt ökat. På utgiftssidan åter är att anteckna den till följd av hyresregleringen inträffade sänkningen av hyreskostnaderna i förhållande till omsättningen med ungefär hälften — från 2,3 till 1,1 procent av totalomsättningen.

¹ Under år 1954 var nettoinkomsten enligt preliminära uppgifter 13 350 kronor.

Att mot bakgrunden av den sålunda redovisade utvecklingen under perioden söka bedöma, vilka verkningar som är att tillskriva själva regleringen av tobakshandeln, är givetvis i viss mån vanskligt. Härför skulle främst fordras kännedom om i vilken utsträckning etableringen av tobaksförsäljningsställen faktiskt hindrats genom den offentliga kontrollen. Någon möjlighet att med ens tillnärmelsevis grad av exakthet mäta styrkan av den etableringslust, som undertryckts genom regleringen, eller att uppskatta, i vad mån sådana önskemål verkligen kunnat vid en friare handel omsättas i praktiken, föreligger emellertid enligt min mening icke. En utredning om antalet avslagna ansökningar om inköpsrätt hos monopolbolaget respektive av tobaksnämnden avstyrkta framställningar om tillstånd att sälja tobak å utsträckt tid skulle icke ge erforderlig ledning i detta hänseende. Där flera ungefär samtidigt gjorda ansökningar rört nyetablering inom samma område av stad eller annan tätort, något som varit vanligt särskilt i fråga om nybebyggda ytterområden, torde sålunda t. ex. även vid fri etableringsrätt endast en eller ett par nyetableringar slutligen ha kommit till stånd. Knappheten på lämpliga butikslokaler och andra med regleringen icke sammanhängande faktorer skulle säkerligen ha verkat i begränsande riktning. I andra fall kanske monopolbolaget hade vägrat inköpsrätt i eget intresse, såsom om sökanden avsett att sälja tobak tillsammans med ett olämpligt varusortiment i övrigt, om lagringsmöjligheterna varit dåliga etc. Å andra sidan måste beaktas, att antalet avslagna eller avstyrkta ansökningar är missvisande även av den anledningen, att vetskapen om den offentliga kontrollens existens säkerligen avhållit åtskilliga från att över huvud göra någon framställning om att få s. k. tobaksrättigheter och att det dessutom i många fall aldrig kommit längre än till en ej registrerad muntlig förfrågan. Man får således i denna del nöja sig med tämligen löst underbyggda antaganden. Det torde emellertid med fog kunna påstås helt allmänt, att om den offentliga regleringen icke funnits det totala antalet försäljningsställen för tobaksvaror skulle ha varit icke oväsentligt större än för närvarande. I vad mån regleringen därigenom inverkat begränsande också på t. ex. den totala tobakskonsumtionen är väl mera ovisst men icke helt otänkbart.

Vad först beträffar specialtobakshandlarna är det tydligt, att syftet med regleringen att minska tätheten av dylika försäljningsställen i viss omfattning uppnåtts. Ett stort antal ansökningar om öppnande av nya specialtobaksaffärer har efter tobaksnämndens hörande avslagits av monopolbolaget och många dylika spekulanter torde som nyss nämnts ha avstått från att söka på grund av de små utsikterna till bifall. Det totala antalet specialtobaksaffärer har nedgått något, medan å andra sidan bebyggelsen i städer och andra tätorter under denna tid kraftigt utvecklats. Genom att specialtobakshandelns andel i den totala tobaksförsäljningen även minskat ungefär lika mycket som antalet specialtobakshandlare, är resultatet i stort sett, att tobaksomsättningen per specialtobakshandlare har ökat i ungefär

samma takt som den totala tobaksförsäljningen i riket. Denna ökning är visserligen till stor del betingad av prishöjningar, men då volymökningen kan beräknas till minst 40 procent, har härigenom en väsentlig förbättring av specialtobakshandelns ekonomiska förutsättningar åstadkommit. Därvid är särskilt att märka, att nedläggandet av tobaksaffärer, genom inlösen och utflyttning, huvudsakligen avsett affärer med låg omsättning. På grund härav och genom att omsättningsökningen varit starkast i de mindre affärerna har spridningen av omsättningssiffrorna omkring genomsnittet blivit mindre.

I fråga om speceri- och diversehandlarna har deras antal ökat, medan deras andel i försäljningen nedgått tämligen kraftigt. Huruvida detta är en verkan av regleringen eller beror av andra orsaker är svårt att bedöma. Möjligheten att sälja tobak i livsmedelsaffärer är emellertid även beroende av lokala föreskrifter av hälsovårdsnatur. Så t. ex. är det i Stockholm och en del andra större städer i princip icke tillåtet att saluföra tobak i dylika affärer. Där sådana bestämmelser icke verkat hindrande, är det emellertid troligt, att flertalet speceri- och diverseaffärer nu skulle föra tobaksvaror.

Utvecklingen beträffande de kooperativa affärerna är i stort sett densamma som för övriga livsmedelsaffärer. På grund av konsumentkooperationens utveckling är emellertid tillbakagången av dess andel i försäljningen icke så markerad.

Kioskerna är den enda grupp av återförsäljare, som påtagligt ökat både till antalet och i fråga om andelen i den totala försäljningen. Särskilt efter 1948 års butikstängningslag, vars förarbeten innehöll direktiv om ett större hänsynstagande till behovet av inköpsställen utom den ordinarie affärstiden, har kioskernas frammarsch varit mycket markant. Samtidigt möjliggjordes visserligen också automathandeln med tobaksvaror, vilket tillfört särskilt specialtobakshandeln en viss del av fritidshandeln, och återverkningar härav kan även spåras i statistiken. Men i konkurrensen om fritidshandeln har det efter hand alltmer ökade antalet kiosker dock betytt mera och kommit kioskhandelns andel i försäljningen att visa kontinuerligt stigande siffror.

Den starka ökningen av kioskhandeln med tobak kan naturligtvis icke i och för sig anses vara ett resultat av tobakshandelsregleringen. Möjligen kan dock sägas, att den restriktivitet i fråga om öppnande av nya försäljningsställen, som är innebörden av regleringen, verkat mindre strängt på kioskhandelns område än i fråga om de övriga återförsäljargrupperna. Detta å sin sida sammanhänger med att tillstånd till handel på icke affärstid har lämnats enligt andra bestämmelser och av andra organ än dem, som handhar tobakshandelsregleringen i övrigt. En viktig orsak till kioskhandelns snabba expansion över huvud är emellertid den utveckling, som i andra avseenden ägt rum i samhället. Denna har gått mot höjd levnadsstandard för de breda lagren, reglerad arbetstid för allt flera grupper av människor

samt även i övrigt kortare arbetstid och längre fritid. Allt detta medför, att för varje år allt större summor omsättes under de tider, då folk i allmänhet har ledigt, d. v. s. på kvällar, lördagseftermiddagar och söndagar. Härigenom skapas gynnsamma förutsättningar för en lönsam kioskhandel. Denna är till sin natur ett slags privilegium, så till vida som den är baserad på en dispens att hålla öppet å tider, då andra affärer enligt butikstängningslagen måste hållas stängda. Den kan därför icke såsom näring betraktad göra anspråk på några favörer utan skall i princip endast släppas fram, då så är påkallat av hänsyn till allmänhetens behov. Skälighänsyn skall därvid tagas till de olägenheter, som vållas handeln på ordinarie affärstid. Huruvida så verkligen skett i den praktiska tillämpningen är svårt att bedöma, men säkerligen har kioskhandeln inneburit en svår konkurrens för övriga återförsäljare av tobaksvaror.

Kioskhandeln kan många gånger även på annat sätt sägas åtnjuta speciella privilegier, nämligen i fråga om sin lokalisering. En kiosk, som är placerad på en plats, där trafikströmmen särskilt av gående är stark, har en utomordentlig position. Även under s. k. vanlig affärstid kan en sådan kiosk genom sitt fria läge mitt i trafikströmmen ha ett betydande försteg framför en butik, belägen i ett vanligt hus i närheten. Ett dylikt affärsläge brukar i allmänhet avspegla sig i tomtpriser respektive hyror, men beträffande kioskerna är detta av olika skäl många gånger icke möjligt.

Tillstånd till kioskhandel med tobaksvaror har ofta lämnats till personer, som har svårigheter att försörja sig på annat sätt, s. k. partiellt arbetslösa. Detta sociala motiv har stöd i butikstängningslagens förarbeten och i tidigare praxis. Tillstånd har även ibland lämnats till företag, med eller utan kommunal anknytning, som har till uppgift att bereda sysselsättning åt dylika personer genom att bereda dem anställning i kioskrörelse. I och för sig synes det vara en tilltalande tanke att använda det privilegium, motiverat av allmänhetens behov, som ett kioskhandelstillstånd utgör, till att hjälpa personer, som eljest kanske hade måst anlita socialvården. I praktiken har det emellertid slagit ganska ojämnt ut. I en del fall torde de partiellt arbetslösa ha fått tjänstgöra som hulvaner för rent affärsmässiga spekulationer. I andra fall har den sysselsättningsmöjlighet, man velat bereda vederbörande, efter en kort tid genom överlåtelse realiserats och förvandlats till ett kontantbelopp. I andra fall slutligen har kiosker kommit till stånd, som icke varit så belägna att de kunnat försörja sin innehavare.

Kioskhandeln innefattar sålunda en mångfald problem på olika områden, och dess förhållande till den övriga tobakshandeln är blott en sida av dessa. För kioskernas del kan emellertid sägas, att eftersom tobak enligt all erfarenhet är en synnerligen begärlig kioskvara, de allra flesta existerande kiosker i dag skulle sälja tobak, om den offentliga regleringen icke funnits, och att kioskhandelns andel av den totala tobaksförsäljningen skulle ha varit ännu större än nu. Såsom tidigare utvecklats skulle nämligen tobaks-

varor under sådana förhållanden sannolikt ha för länge sedan upptagits i det ordinära kiosksortimentet i 11 § 3 mom. 1) butikstängningslagen.

Sammanfattningsvis torde beträffande verkningarna för specialtobaks-handeln av 1943 års monopollagstiftning kunna utsägas följande. Om denna lagstiftning icke genomförts, skulle säkerligen flertalet av de nu inlösta eller utflyttade mindre bärkraftiga tobaksaffärerna icke ha rensats bort utan de skulle ha levat kvar under besvärliga ekonomiska förhållanden. Nyetablering av specialtobaksaffärer skulle antagligen icke ha kommit till stånd i särskilt stor utsträckning till följd av förhållandena på byggnadsmarknaden. Däremot skulle ett mycket stort antal innehavare av försäljningsställen för andra varor (diverseaffärer, bok- och pappersaffärer, kortvaruaffärer, frukt- och konfektyraffärer, kaféer och konditorier, kiosker m. m.) ha utökat sitt varusortiment med tobaksvaror — såsom ett bidrag till sin försörjning eller ur ren servicesynpunkt — och konkurrensen för specialtobakshandeln skulle med visshet ha varit betydligt hårdare än nu. Härav framgår, att den offentliga nyetableringskontrollen varit en kraftigt bidragande orsak — vid sidan av de tidigare i detta kapitel omnämnda — till den inträdda förbättringen i specialtobakshandelns ekonomiska läge. I detta avseende kan således 1943 års lagstiftning sägas ha verkat på det sätt som statsmakterna avsåg.

Bruttoprisbindningen

Bruttoprissystemet var föremål för ingående behandling under förarbetena till 1953 års lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet m. m., se härom propositionen nr 103/1953 s. 150—159 och 164—171. Här skall endast refereras ett par huvudpunkter i argumenteringen.

Det viktigaste skäl, som brukar återopas av systemets förespråkare, är att det skänker den enskilde detaljhandlaren en viss trygghet i hans näringsutövning. Han behöver icke — såsom vid fri prisbildning — taga hänsyn till de priser hans konkurrenter kan tänkas tillämpa och därför kanske sätta sina egna priser för lågt i förhållande till kostnaderna. Han slipper vidare i stor utsträckning själva kalkyleringsarbetet. Över huvud är systemet ägnat att skapa ordning och reda inom detaljhandeln. De tidsödande prispförhandlingarna med köpare försvinner. Ur konsumentsynpunkt framhålles som en fördel, att konsumenten vet vad han har att rätta sig efter och ej behöver offra tid på att försöka skaffa en vara billigare på annat håll än där han en gång befinner sig. Systemet säges ibland ha en viss social betydelse, eftersom en hög vinstmarginal på bruttoprissatta varor medger lägre priser på nödvändighetsvaror. Vidare framhålles, att bruttoprissystemet medför en sund och effektiv kvalitetskonkurrens samt möjliggör en god service. Det

hindrar en illojal underförsäljning (lockvarusystem) men i allmänhet icke en priskonkurrens i form av återbäring. Slutligen framhålles tillverkarens intresse av att själv kunna fastställa priset på sin vara för att kunna ange detta i sin försäljningsreklam.

Bland de anmärkningar, som framställts mot bruttoprissystemet, må framhållas följande. Eftersom tillverkaren svårigen kan beräkna storleken av de olika återförsäljarnas distributionskostnader, måste han i princip göra handelsmarginalen så vid, att det lönar sig för alla hans återförsäljare att distribuera varan. Effekten blir lätt, att marginalen avpassas med hänsyn till den återförsäljare, som har de största distributionskostnaderna. Frånvaron av priskonkurrens minskar återförsäljarens naturliga strävan att sänka dessa kostnader genom rationalisering e. dyl. I stället söker han hävda sig i konkurrensen genom att erbjuda en god service i olika hänseenden. För flertalet konsumenter är det emellertid viktigare att kunna köpa varor till lägsta möjliga pris än att erhålla en omfattande service. Vidare inbjuder bruttoprissystemet med sina fasta marginaler till en stark nyetablering inom branschen, i varje fall där marginalen är förmånlig. Detta i sin tur leder vanligen till onödigt höga distributionskostnader, vilket — jämte andra orsaker — kan föranleda tillskapandet av en organiserad nyetableringskontroll. Slutligen måste det uppenbarligen anses i och för sig otillfredsställande, att detaljhandlarna under hot om avstängning från fortsatta leveranser skall tvingas följa ett pris, som fastställts av tillverkaren eller annan leverantör.

Vad beträffar tobakshandeln har bruttoprissystem tillämpats under längre tid och delvis med annan motivering än i andra branscher. Föreskrift om att det av monopolutövaren bestämda utförsäljningspriset icke får vare sig överskridas eller underskridas har nämligen funnits i monopollagstiftningen ända sedan dess tillkomst år 1914. Överträdelse av förbudet har hela tiden varit straffbelagd. Motiveringen till denna bestämmelse har varit dubbel. I fråga om förbudet att överskrida priskurantpriset har åberopats, att detta skulle vara en nödvändig följd av skattesystemet, som innebär att skatten åtminstone delvis skall utgå med viss procent av utförsäljningspriset. Departementschefen i 1914 års proposition anförde sålunda, att med hänsyn härtill ett överskridande av det fastställda priskurantpriset skulle innebära, att staten undandroges en del av den skatt, som borde utgå för varan. Beträffande förbudet mot underskridande av priset motiverades detta med tobakshandlarnas önskan att genom bestämmande av minimipris begränsa den osunda konkurrens, som på detta område gjort sig gällande.

Det argument för bruttoprissystem, som baserar sig på skatteberäkningen, torde enligt nutida uppfattning knappast kunna tillmätas någon större betydelse. Det är icke nödvändigt, att skatteprocenten beräknas just på det verkliga utförsäljningspriset, utan den kan likaväl beräknas i förhållande till

ett på annat sätt definierat och fastställt värde. I andra fall uttages skatt, beräknad t. ex. på fabrikantens fakturapris (varuskatten). Även om skatten i princip beräknas på detaljhandelspriset, synes det för övrigt icke vara någon anledning att reagera mot att det faktiska utförsäljningspriset i enstaka fall något över- eller understiger det pris, som legat till grund för skatteberäkningen.

Ett i någon mån närbesläktat argument för stadgande av maximipriser på tobaksvaror synes däremot böra tillmätas en viss betydelse. Genom monopoliseringen av tillverkning och import av tobaksvaror måste staten och den av staten utsedde monopolutövaren anses ha ett visst ansvar för att tobaksvarorna tillhandahålles allmänheten till det pris, som med hänsyn till tillverknings- respektive importkostnaden samt skattebestämmelserna kan anses skäligt. Det är visserligen möjligt att i stort sett tillgodose detta syfte utan lagstadgade maximipriser, men om man anser det önskvärt att de »skäliga» priserna tillämpas så undantagslöst som möjligt, är det motiverat att i lagen stadga ett förbud mot det fastställda prisets överskridande.

Vad därefter beträffar det år 1914 åberopade argumentet för minimipriser måste till att börja med framhållas, att situationen inom detaljhandeln vid denna tidpunkt var en helt annan än nu. Över huvud taget tillämpades inom handeln icke såsom för närvarande i princip fasta priser, utan individuell prissättning genom prutning o. dyl. var en mycket vanlig företeelse. Förutom i och för sig väl motiverade kvantitetsrabatter, t. ex. specialpriser vid köp av hela cigarrlådor, förekom det i stor utsträckning, att affärsmän i andra branscher använde tobak som »lockvara», d. v. s. antingen tillämpade mycket låga, kanske förlustbringande priser på tobaksvaror i syfte att locka till sig kunder till sin övriga försäljning eller också i samband med inköp av andra varor t. o. m. lämnade tobaksvaror »på köpet». Mot bakgrunden av dessa företeelser kan en sådan motivering, som 1914 åberopades till stöd för minimipriser, te sig förklarlig, men i nuvarande läge kan dessa synpunkter icke anses bärande. Tvärtom måste de anses stå i direkt strid mot de tankegångar, som ligger bakom 1953 års lagstiftning mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning. Denna lagstiftning utgår från att priskonkurrensen är en av de viktigaste drivkrafterna för distributionsapparatens rationalisering och distributionskostnadernas nedbringande. Om priskonkurrens skall vara möjlig fordras givetvis, att icke minimipriser är föreskrivna eller på annat sätt upprätthålles.

I fråga om möjligheterna till priskonkurrens på tobakshandelns område bör det emellertid observeras, att i nuvarande läge utrymmet härför är ganska begränsat med hänsyn till att detaljhandelsrabatten endast uppgår till 8,5 procent. Möjligheterna för återförsäljarna att lämna extra rabatter till kunderna av sådan storlek, att de kan ha någon betydelse ur konkurrenssynpunkt, är därför mycket små. Såsom exempel må nämnas, att ett paket cigaretter av det mest gångbara märket för närvarande kostar 2: 40. Rabat-

ten uppgår sålunda till cirka 20 öre. Om försäljaren i konkurrenssyfte skulle sänka priset med 10 öre, vilket knappast skulle ha någon större effekt för att locka kunder, så åtgår härtill halva bruttovinsten. Och en återbäring av 3 procent, som tillämpas inom konsumentkooperationen och delvis inom annan livsmedelshandel, torde icke ha någon större betydelse ur konkurrenssynpunkt i fråga om en sådan vara som tobak, men den tar i anspråk så stor del av handelsmarginalen, att det kan ifrågasättas om försäljningen under sådana förhållanden är lönande. Ett upphävande av förbudet mot priskurantprisets underskridande kan därför knappast antagas medföra någon större effekt i form av differentiering av priserna. Det är sannolikt, att de kooperativa butikerna och eventuellt andra, som tillämpar återbäringssystem, kommer att lämna återbäring även på tobaksvaror, vilket de för närvarande är förhindrade att göra. Från kooperationens sida har det anmälts som ett särskilt önskemål, att detta skulle bli möjligt. Men detta önskemål torde vara motiverat icke så mycket ur konkurrenssyfte som snarare för att förebygga de stora svårigheter ur kontrollsynpunkt, som föreligger under nuvarande förhållanden, då tobaksförsäljningen måste gå utanför kassaregisterkontrollen. I övrigt är det tänkbart, att någon kiosk med låga kostnader samt möjligen enhetsprisaffärer och varuhus skulle söka draga till sig kunder genom att avstå från någon del av rabatten, men i stort sett torde priskurantpriserna komma att hållas.

På grund av vad här ovan anförts synes det emellertid vara motiverat, att förbudet mot att vid försäljning till allmänheten underskrida priskurantpriset upphäves. Mera tvekan kan råda rörande frågan, huruvida ett av monopolbolaget fastställt maximipris bör gälla eller, i annat fall, om bolaget bör fastställa ett riktpreis att tjäna till ledning vid försäljningen till allmänheten men utan tvingande innebörd.

Av vederbörande fabrikant angivna riktpreiser förekommer i tämligen stor utsträckning inom handeln, särskilt när det gäller varor som saluhålles i standardförpackningar, vilket ju är fallet med tobaksvarorna. Meningarna har varit delade, om systemet med riktpreiser är lämpligt eller icke, men i lagstiftningen mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning kan det på sätt och vis sägas vara godtaget. Där stadgas nämligen, att vid angivande av pris till ledning för prissättningen inom senare försäljningsled måste komma till uttryck, att priset får underskridas. Detta sker vanligen genom att priset anges vara ett riktpreis.

Om varken maximi- eller riktpreiser skulle angivas vid monopolbolagets försäljning skulle detta innebära, att tobaksvarorna såldes till nettopreiser och att återförsäljarna hade full frihet att bestämma sina marginaler och därmed priset vid försäljningen till allmänheten. Detta skulle nödvändiggöra en viss omläggning av skattesystemet, eftersom värdeskatten då måste beräknas antingen på monopolbolagets nettopris eller också på visst på annat sätt definierat och bestämt beskattningsvärde. Här må anmärkas, att

t. ex. i förordningen om försäljningsskatt förekommer, att skatt beräknas på det värde, som en viss vara *kan antagas komma att betinga* vid försäljning till konsument. En omläggning av skattesystemet är sålunda — såsom också i föregående kapitel framhållits — möjlig att genomföra men synes föranleda vissa komplikationer.

Även om monopolbolaget icke skulle ange några riktpriser för tobaksvarorna synes det dock kunna ifrågasättas, om bolaget icke ändock i praktiken kommer att finna det nödvändigt att vid sin prissättning taga hänsyn till det väntade detaljhandelspriset. Då detta för t. ex. ett paket cigaretter i praktiken måste sättas till ett jämnt 5-tal och helst till ett jämnt 10-tal öre samt marginalen för ett dylikt paket för närvarande uppgår till omkring 20 öre så är det uppenbart, att om nettopriset icke anpassas på lämpligt sätt kommer detaljhandels procentuella påslag att variera inom ganska vida gränser. Vid ett nettopris å t. ex. 2: 20 skulle detaljhandlaren ha att välja mellan utförsäljningspriser å 2: 40 (motsvarande 8,3 procent rabatt), 2: 45 (motsvarande 10,2 procent rabatt) och 2: 50 (motsvarande 12 procent rabatt). Om monopolbolaget skall kunna ha något inflytande på detaljhandelsmarginalens storlek, synes det därför nödvändigt, att nettopriserna beräknas så, att de tillsammans med en skälig handelsmarginal slutar på ett lämpligt avrundat försäljningspris. Men i så fall synes det naturligare, att försäljningspriset även direkt anges av monopolbolaget. Dess nettopriser torde då av rent praktiska skäl böra på hittills vanligt sätt beräknas som försäljningspriset med avdrag av viss rabattsats. Sannolikt är ett dylikt system även mest praktiskt för genomförande av den differentiering av återförsäljarnas ersättning, som i fortsättningen kommer att förordas.

Därest monopolbolaget icke längre skulle fastställa ens riktpriser, skulle härav givetvis följa, att de nuvarande på monolets banderoller utsatta priserna skulle försvinna. Man kan fråga sig, huru allmänheten skulle reagera inför en sådan ändring. Sedan lång tid tillbaka har man nu vant sig vid fasta, av monopolbolaget fixerade priser på alla tobaksvaror, och detta har säkerligen uppfattats som en garanti för att det åsatta priset varit skäligt med hänsyn till gällande tillverknings- respektive importkostnader samt skattebestämmelser. Det torde ha känts som en fördel, att man icke genom jämförelse mellan olika inköpsställen eller på annat sätt behövt förvissa sig om att man icke betalat överpris. Det synes därför sannolikt, att allmänheten ur dessa synpunkter skulle betrakta det som en nackdel, om de på förpackningarna tryckta priserna skulle slopas. Man skulle troligen anse sig ha rätt att kräva, att de priser konsumenterna skall betala för varor, som tillhandahålles genom ett statligt monopol, på ett tydligt och lättillgängligt sätt tillkännagives för konsumenterna genom monopolbolagets försorg.

Det skulle säkerligen vara möjligt att åstadkomma, att ett av monopolbolaget bestämt riktpris i huvudsak skulle följas i detaljhandeln, utan att man förbinder det med straffsanktion, d. v. s. ger det karaktär av maximi-

pris. Ett överskridande av priset skulle sannolikt komma att ske endast i speciella fall, t. ex. vid försäljning på restauranter eller i vissa mera lyxbetonade butiker samt vid styckeförsäljning i den mån icke högre handelsmarginal för dylik försäljning sanktioneras. I och för sig vore kanske icke så mycket att erinra mot vissa överpriser i dylika fall, då de kan anses motiverade av högre kostnader, men för ett bibehållande av förbudet mot priskurantpriset överskridande talar den ovan anförda synpunkten, att staten och monopolbolaget får anses ha ett visst ansvar för att tobaksvarorna tillhandahålles till skäligen priser. Någon egentlig fördel synes icke heller vara att vinna genom ett slopande av förbudet i denna del. Möjligen skulle en teoretisk frihet att överskrida marginalen kunna betraktas som ett slags säkerhetsventil vid förhandlingar om rabattsatsens höjd, men detta betraktelsesätt torde vara huvudsakligen formellt.

Ytterligare en synpunkt talar för att åtminstone riktpriser, angivna på varje förpackning, skall bibehållas, nämligen förhållandena vid den privata tobaksimporten genom detaljhandlarnas försorg. Såsom i föregående kapitel närmare angivits innebär de nuvarande bestämmelserna på detta område, att importören får tillgodoräkna sig samma rabatt som på monolets varor jämte ersättning för kostnader för importen. Meningen är att kontrollera, att någon extra vinst icke uttages på dessa varor och att de sålunda icke göres mera lockande än de av monopolbolaget tillhandahållna. Då det här rör sig om specialmärken, vilkas priser icke kan vara allmänt kända av konsumenterna, skulle det vara omöjligt att hålla på denna princip, om icke åtminstone av monolet bestämda riktpriser åsattes dessa varor. Verkligt effektivt kan systemet icke fungera utan förbud mot uttagande av högre pris än det av monolet åsatta. Visserligen förekommer enskild tobaksimport för närvarande i mycket blygsam omfattning, men detta torde vara en direkt följd av den nämnda principen. Om importörerna skulle erhålla full frihet att ta ut det pris de önskade för dessa varor, skulle förhållandena kunna bli annorlunda.

På grund av det anförda finner jag övervägande skäl tala för att monopolbolaget även i fortsättningen skall åsätta tobaksvarorna detaljhandelspriser och att det skall vara förbjudet att uttaga högre priser än de sålunda bestämda. Däremot skall det stå återförsäljarna fritt att genom återbäring eller på annat sätt underskrida de fastställda priserna. Det må emellertid framhållas, att den föreslagna utformningen av bestämmelserna icke utesluter möjligheten för monopolbolaget att tillämpa nettopriser vid sin försäljning till detaljhandlarna.

I samband med frågan om de allmänna principerna för prissättningen synes även böra upptagas till diskussion frågan om distributionens rationalisering i övrigt och särskilt rabattsättningens inverkan härpå.

Det synes knappast råda delade meningar om att monopolbolagets egen

distributionsapparat är väl organiserad och rationaliserad. Bolaget ombesörjer i huvudsak även partihandelns funktioner och säljer sålunda till övervägande del direkt till detaljhandlarna. Med hänsyn härtill torde kostnaden för bolagets egen distributionsapparat, som uppgår till omkring 0,8 procent av bruttoförsäljningen (priskurantpriset på försålda varor), få anses vara låg. Härmed är emellertid icke sagt, att icke ytterligare förbättringar av distributionsformerna skulle vara möjliga. Ehuru kostnaderna är obetydliga procentuellt sett, uppgår de absolut taget till över 6 milj. kronor om året, och alla möjligheter till rationalisering bör därför tillvaratagas. Först och främst kan det ifrågasättas, om icke i viss omfattning fördelar skulle vara förenade med att anlita partihandeln i större utsträckning än vad nu är fallet. Inom de områden, som kan nås med bilar direkt från tobakskontoren, synes det sannolikt att nuvarande system är det lämpligaste, men särskilt i fråga om mera glest liggande återförsäljare på rena landsbygden skulle det måhända vara fördelaktigare, om varorna kunde levereras från monopolbolaget till partihandelscentraler och därifrån vidarebefordras tillsammans med andra varor. I varje fall borde distributionen ordnas på sådant sätt, att denna möjlighet kan prövas under åtnjutande av rättvisa villkor.

Ur de angivna synpunkterna är det önskvärt, att monopolbolagets rabatter i möjligaste mån differentieras efter den prestation, som återförsäljaren utför. Den bör således vara större för den, som gör sina inköp i stora partier, än för den, som köper mindre poster. En sådan differentiering kan åstadkommas på olika sätt, t. ex. genom en extra rabatt (bonus) för större inköp på en gång, för sammanlagda inköp under ett år av viss storlek eller genom uttagandet av en särskild expeditionsavgift för varje expedition. Frågan om fraktkostnadernas bestridande har även betydelse i detta sammanhang. Man kan vidare tänka sig att bestämma en minsta kvantitet, beräknad för år, månad eller gång, för inköp direkt från monopolbolaget. Övriga återförsäljare skulle då hänvisas till andrahandsinköp.

En annan form för differentiering av rabatten efter prestation är att tillämpa olika rabattsatser för olika slag av varor. Härvid borde lägre rabattsatser tillämpas för de stora standardmärkena och högre för finare märken, som kräver större sortering, större besvär med lagerhållning och omsorg om varornas kondition och även mera arbete vid själva försäljningen.

Det kan givetvis icke komma i fråga att här lämna några direktiv angående vilka av dessa eller eventuellt andra möjliga åtgärder som i första hand bör tillämpas. Detta bör avgöras av monopolbolaget efter de undersökningar, som kan erfordras, och med hänsyn till de resultat man vill uppnå. Givetvis bör därvid även beaktas de kostnadsökningar, t. ex. för en mera komplicerad bokföring och rabattberäkning, som förorsakas av dylika åtgärder. Rörande sådana frågor synes det lämpligt att samråd äger rum med statens tobaksnämnd.

Vad här ovan sagts äger giltighet, vilketdera av de framlagda alternativen som väljes. Om alternativ I genomföres, torde de här nämnda uppgifterna (jämte frågan om rabatternas storlek över huvud taget) bli den huvudsakliga uppgiften för tobaksnämnden.

Här må framhållas, att någon differentiering av rabatterna direkt efter olika kategorier av återförsäljare icke synes böra förekomma. Tidigare erfarenheter torde ge vid handen, att en sådan differentiering leder till stora svårigheter i fråga om avgränsningen mellan de olika grupperna och därför är ohållbar. Det kan även ifrågasättas, om en sådan differentiering kan anses vila på en rättvis och rationell grund. En avvägning av rabatterna efter återförsäljarnas prestationer enligt här ovan skisserade riktlinjer kan emellertid i någon mån verka så, att den gynnar vissa typer av återförsäljare. Uteslutet är väl icke heller, att monopolbolaget kan finna det med sin fördel förenligt att till vissa återförsäljare lämna bidrag t. ex. till skyltning eller till anskaffande av vissa för tillfredsställande lagring av tobaksvarorna önskvärda anordningar.

Nyetableeringskontrollen

Också de allmänna synpunkter, som kan anföras för och emot en enskild nyetableeringskontroll inom detaljhandeln, togs upp till diskussion vid tillkomsten av 1953 års lagstiftning mot konkurrensbegränsning. Jag ber att härom få hänvisa till 1953 års proposition s. 188—195 och 207—212.

Såsom försvar för den enskilda nyetableeringskontrollen har framhållits, att det i förhållande till behovet finns alltför många företag inom detaljhandeln och att, om etablering av nya detaljhandelsföretag finge äga rum alldeles fritt, detta missförhållande till följd av den starka etableringslusten komme att bli mera utpräglad. Varudistributionen är i hög grad kostnadskrävande. En rationalisering av detaljhandeln förutsätter bl. a., att antalet företagsenheter bättre anpassas till behovet. Vidare anses på många håll nyetableeringskontroll nödvändig för att stärka den enskilda handelns ställning gentemot andra företagsformer (t. ex. konsumentkooperationen). Kontrollen säges vara erforderlig för att de enskilda butikerna i större utsträckning skall nå en med hänsyn till ekonomi och serviceduglighet lämplig storlek.

Mot den enskilda nyetableeringskontrollen har främst invänts, att den underbygger och konserverar de horisontella och vertikala prisbindningar, som berör detaljhandeln, och därigenom ger prissystemet en stadga, som knappast är gynnsam för konsumenterna. Vidare är det icke säkert, att kontrollen sänker de totala distributionskostnaderna eller ger handeln den ur konsumentsynpunkt gynnsammaste strukturen. Den vid nyetableeringskontroll eftersträfvade begränsningen av antalet försäljningsställen kan sålunda

vara ogynnsam med hänsyn till konsumenternas eget inköpsarbete, t. ex. väntetiden i butikerna, den tid som krävs för att gå till en butik m. m. Härtill kommer, att kontrollen i viss mån hindrar en naturlig och rationell branschblandning. Vidare höjer den de ersättningar, som betingas vid överlåtelse av butiker. Eftersom nyetableringskontrollen förutsätter, att icke godkända företagare utsättes för organiserad diskriminerande behandling från leverantörernas sida, innebär kontrollen slutligen — något som departementschefen i propositionen sade sig fästa stort avseende vid — att nya företagens näringsutövning hindras eller försvåras och den kan sålunda ofta strida mot det allmänna intresset av att rätten till fri näringsutövning såvitt möjligt upprätthålles.

Efter genomförandet av 1953 års lagstiftning mot konkurrensbegränsning inom den privata sektorn av näringslivet, för vars huvudprinciper redogörelse lämnats å s. 65 i detta betänkande, har ett av de viktigaste argumenten för ett upphävande av nyetableringskontrollen inom tobakshandeln blivit, att statsmakterna i fråga om existerande offentliga regleringar rimligtvis måste ta konsekvenserna av sitt ståndpunktstagande mot konkurrensbegränsande åtgärder inom den enskilda handeln. Här må erinras om de ovan å s. 68 f. återgivna remissyttrandena över nyetableringssakkunnigas betänkande, där ju bl. a. Kooperativa förbundets styrelse framhöll, att då staten i samhällsintressets namn och för att hävda näringsfriheten vägrat att lämna sitt stöd åt den enskilda nyetableringskontrollen, konsekvensen fordrade att staten icke själv genomförde eller lämnade sitt stöd åt sådana regleringar av handeln, som starkt begränsade eller upphävde näringsfriheten inom något visst område. Det borde vara synnerligen angeläget för staten att utforma och tillämpa sina egna regleringar så, att de icke gäve stöd och uppmuntran åt privata regleringar inom andra näringsgrenar. Man har också framhållit, att ett bibehållande av den statliga nyetableringskontrollen inom tobakshandeln kommer att göra det svårare för näringsfrihetsrådet att uppnå resultat, när det gäller att genom förhandlingar undanröja såsom skadliga bedömda verkningar av konkurrensbegränsning inom enskild handel.

Vid sidan av nu angivna, av 1953 års lagstiftning föranledda invändningar har även i fråga om tobakshandelsregleringens upphävande anförts åtskilliga av de skäl mot enskild nyetableringskontroll, för vilka tidigare redogjorts. Sålunda har framhållits, att nuvarande system försvårat en anpassning till nya och effektivare distributionsformer samt bl. a. motverkat den allmänna tendens till ökad sortimentsblandning, som inom detaljhandeln i övrigt drivits fram icke minst av självbetjäningsprincipen och som vore en av förutsättningarna för att detaljhandelns totala distributionskostnader skulle kunna nedbringas. Vid ett upphävande av den offentliga regleringen skulle den hårdare konkurrensen bli ett incitament till önskvärda rationa-

liseringar även i andra avseenden. Man har vidare pekat på att regleringen otvivelaktigt lett till höjda affärsvärden och därmed till stegrade kostnader för tobakshandlarna.

Ett argument, som med särskild skärpa framföres från företrädarna för kiosk- och annan fritidshandel, är att under nuvarande förhållanden konsumentintressena icke i tillräcklig mån tillgodoses. Då tobaken är en typisk impulsvara har, sägs det, allmänheten berättigade anspråk på att lätt kunna tillhandla sig denna vara såväl under vanlig affärstid som även på kvällar och söndagar. På grund av den starka begränsning av antalet försäljningsställen, som den år 1943 genomförda regleringen medfört, är så för närvarande icke fallet. Ett rätt tillgodoseende av konsumentintressena skulle innefatta bl. a. att kioskhandeln med tobaksvaror släppes fri ävensom att förbudet mot tobaksförsäljning till avhämtning från kaféer och andra näringsställen upphäves. Men eftersom dylikt frisläppande av fritidshandeln med tobaksvaror icke torde gå att förena med en bibehållen offentlig reglering av tobaksdetaljhandeln i övrigt, bör således regleringen avskaffas.

Mot nyetableringskontrollen inom tobakshandeln har vidare riktats ett par mera principiella invändningar. Det framhålls att en dylik alltid måste bli godtycklig. Det går icke att finna objektiva normer för begränsningen av antalet återförsäljare. De reglerande organen kan t. ex. aldrig med bestämdhet mäta allmänhetens behov av ett nytt försäljningsställe på en plats. Om ett sådant behov finnes kommer att visa sig först sedan etablering tillåtits. Även på håll, där man eljest finner att en organiserad nyetableringskontroll inom detaljhandeln kan vara ur rationella och affärsmässiga synpunkter önskvärd och därför bör i princip tillåtas, anses det vidare vara med nutida inställning till konkurrens- och näringsfrihetsfrågor stötande, att regleringen inom tobakshandeln direkt syftar till att bereda en viss grupp av näringsidkare, specialtobakshandlarna, skälig omsättning — och därmed skälig inkomst — på bekostnad av andra återförsäljarkategorier; detta så mycket mera som det för närvarande synes saknas fasta normer för hur kretsen av skyddsberättigade företagare skall avgränsas.

Slutligen kan nämnas, att en fortsatt nyetableringskontroll ansetts komma att i hög grad försvåra en önskvärd anpassning till friare prisbildning, för den händelse — såsom här ovan föreslagits — den fasta bruttoprissättningen å tobaksvaror skulle avskaffas.

Bakgrunden till 1943 års lagstiftning, såvitt angår detaljhandeln med tobaksvaror, var att antalet specialtobakshandlare under den närmast föregående tiden visat en påtaglig tendens att växa samt att den inkomst, som innehavare av dylika affärer kunde bereda sig, i många fall och även genomsnittligt sett tedde sig så blygsam, att den knappast kunde anses ge möjlighet till en skälig levnadsstandard. Ehuru det i detta sammanhang även framfördes den synpunkten, att det icke kunde finnas anledning att vidtaga

reglerande statliga åtgärder för att stödja en viss grupp av näringsidkare, intog utredningen och statsmakterna den ståndpunkten, att det med hänsyn till det statliga monopolet och tobakens stora statsfinansiella betydelse icke kunde vara likgiltigt ur samhällelig synpunkt, under vilka förhållanden den viktigaste gruppen av tobaksmonopolets återförsäljare arbetade. På grund av de vid den verkställda utredningen om tobakshandlarnas förhållanden redovisade uppgifterna ansågs det uppenbart, att det var önskvärt att motverka en fortsatt ökning och om möjligt åstadkomma en viss minskning av tobakshandlarnas antal eller åtminstone deras »täthet» inom bebyggelsen. För åvägabringande av detta resultat stod valet mellan ett fullständigt koncessionssystem och de mindre ingripande åtgärder, som sedan genomfördes.

Ehuru det i författningsbestämmelserna (4 § monopollagen) förekommer uttryck, som kan sägas vara direkt inriktade på att tillvarata specialtobakshandlarnas intresse (deras möjlighet att uppnå skälig omsättning), och det även i motiven återopas synpunkter av i viss mån social karaktär, torde det vara klart, att den bärande tankegången bakom den genomförda regleringen varit, att skyddet för tobakshandlarnas omsättning skulle vara ett *medel* att åstadkomma ur olika synpunkter lämpliga distributionsformer. Resonemanget torde ha varit i huvudsak följande. Om antalet försäljningsställen blir större än vad som kan anses lämpligt med hänsyn till att konsumenterna bör beredas bekväm tillgång till tobaksvaror och att avsättningen av dessa varor blir så stor som möjligt, medför detta en stegring av distributionskostnaderna, och det på två sätt. Dels ökas monopolbolagets egna distributionskostnader om antalet återförsäljare ökas och dels medför en mindre omsättning och därmed minskad vinst hos tobakshandlarna krav på ökade rabatter och andra förmåner. Även om man vid fastställande av rabattens storlek icke tar särskild hänsyn till de sämst ställda återförsäljarna, måste i varje fall beaktas, att en affär med genomsnittlig omsättning får möjlighet att lämna skälig nettoförtjänst. Dessa synpunkter gör sig särskilt starkt gällande i fråga om de återförsäljare, vilkas omsättning till huvudsaklig del består av tobaksvaror, d. v. s. de s. k. specialtobakshandlarna. Om man över huvud vill, att detaljhandeln med tobaksvaror till väsentlig del skall ske genom återförsäljare av denna typ — och detta ansågs önskvärt både med hänsyn till allmänhetens och till monopolbolagets intressen — är det nödvändigt att på något sätt hålla antalet dylika försäljare under kontroll och att även i viss utsträckning skydda dem mot konkurrens från andra grupper av återförsäljare. I och för sig skulle det ju kunna tänkas, att detta skulle kunna ske genom generellt verkande medel, d. v. s. genom en särskild utformning av monopolbolagets rabatt- och övriga försäljningsvillkor. I praktiken hade det emellertid visat sig vara synnerligen svårgenomförbart att uppnå den önskade effekten på distributionsapparatens utformning enbart genom dylika generella medel. På grund härav infördes den regleringsform, som nu tillämpas.

Under nuvarande förhållanden torde det icke kunna sägas, att specialtobakshandelns läge genomsnittligt sett är otillfredsställande ur ekonomisk eller social synpunkt. Tobakshandlarnas nettoinkomst har — såsom av den tidigare redogörelsen framgått — under den tid regleringen funnits till ökat högst väsentligt och kan väl tåla en jämförelse med andra samhällsgrupper. Visserligen kan det sägas, att förbättringen icke närmast härrör från tobaksförsäljningen, men å andra sidan består deras försäljning till nära tre fjärdedelar av tobaksvaror och dessa lämnar också det viktigaste bidraget till bruttovinsten. Om ett slopande av nyetableringskontrollen skulle i väsentlig mån påverka den genomsnittliga omsättningen av tobaksvaror i specialtobakshandeln, skulle samma situation, som förelåg vid tiden för regleringens genomförande, kunna återuppstå. Farhågor i denna riktning har uttalats av dem, som förordar ett bibehållande av regleringen.

Andra skäl som anförts mot ett upphävande av nyetableringskontrollen är följande. Under den tid regleringen bestått har stora kostnader nedlagts på dess genomförande. Enbart i ersättningar för inlösta mindre bärkraftiga tobaksaffärer har utbetalats eller utfästs över en miljon kronor. Dessa kostnader skulle efter regleringens slopande givetvis få betraktas som bortkastade. Även om ersättningsbeloppet är tämligen obetydligt i jämförelse med monopolbolagets sammanlagda kostnader för distributionen genom återförsäljare under ifrågavarande tid, skulle det likväl te sig egendomligt att först nedlägga dessa kostnader på att få till stånd en på visst sätt utformad distributionsapparat och därefter släppa handeln helt fri och tillåta nyetablering i obegränsad omfattning. Om förhållandena efter ett frisläpande skulle utveckla sig så, att antalet försäljningsställen stiger i en icke önskvärd utsträckning med bl. a. ökade distributionskostnader som följd, skulle måhända motåtgärder ånyo komma under diskussion. Det skulle då stöta på mycket stora svårigheter att återinföra ett system, liknande det nuvarande. De nytillkomna försäljningsställena kunde icke gärna utan vidare berövas sina inköpsrättigheter, och ett nytt inlösningsförfarande skulle naturligtvis ställa sig dyrbart.

Då all tillverkning och import av tobaksvaror med absolut monopol överlåtits till ett i realiteten rent statligt företag är det självklart, att detta företag måste anses ha ansvaret för att distributionen av tobaksvaror sker på ett för konsumenterna tillfredsställande sätt. Häri ligger först och främst att konsumenterna bör i rimlig utsträckning ha möjlighet att köpa tobak inom nära räckhåll, att god sortering av olika slags varor erbjudes samt att varorna lagras och tillhandahålles på sådant sätt, att deras kvalitet vid försäljningstillfället är fullgod. Konsumenterna har emellertid även intresse av att distributionskostnaderna hålles låga, då härigenom möjliggöres ett lägre pris. Dessa önskemål, som delvis är motstridiga och får tillgodoses efter en avvägning mellan de olika synpunkterna, sammanfaller i stort sett

med monopolbolagets intresse av största möjliga avsättning. Önskemålen bör i första hand tillgodoses inom ramen för den normala butikshandeln på s. k. vanlig affärstid. Men därjämte bör det, när det gäller en sådan vara som tobak, tillses att den i skälig utsträckning och inom ramen för de allmänna villkoren i butikstängningslagen finnes till salu inom den s. k. fritidshandeln, som har möjlighet att hålla den tillgänglig på tider då övriga butiker är stängda.

Enligt nuvarande ordning har monopolbolaget dels rätt att efter hörande av tobaksnämnden bestämma om antagning av återförsäljare inom den normala butikshandeln och dels, genom sina representanter i tobaksnämnden, ett visst inflytande på tillstånd till handel på utsträckt affärstid. Vid ett slopande av nyetableringskontrollen skulle monopolbolaget för detta ändamål endast förfoga över mera generella metoder. Det har såsom ett argument mot kontrollens avskaffande ifrågasatts, om åtgärder av dylik karaktär är tillräckliga för att säkerställa distributionsapparatens utformning på ett ur de här angivna synpunkterna lämpligt sätt. Spörsmålet belyses närmare här nedan i samband med bedömandet av frågan, vilka verkningar ett upphävande av nyetableringskontrollen kan tänkas få i praktiken. Därest man skulle ha anledning att befara, att monopolbolaget efter ett slopande av den nuvarande regleringen icke skulle ha möjlighet att i erforderlig grad inverka på distributionsapparatens utformning, skulle vad här ovan sagts om monopolbolagets ansvar i förhållande till konsumenterna utgöra ett starkt stöd för regleringens bibehållande.

Det kan ifrågasättas, om de skäl som motiverat lagstiftningen mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning, med samma styrka talar mot en nyetableringskontroll på tobakshandelns område som i fråga om flertalet andra näringsgrenar. Till att börja med må framhållas, att enligt nämnda lagstiftning kräves för ett ingripande mot nyetableringskontroll, att denna befinnes ha skadliga verkningar. Det medgives även i förarbetena till lagstiftningen, att nyetableringskontroll kan ha verkningar, vilka är ur samhällslylig synpunkt önskvärda. Man frågar sig därför, i vilka avseenden den här ifrågavarande nyetableringskontrollen kan tänkas ha skadliga verkningar. Detta synes kunna ifrågasättas i två avseenden, nämligen dels att den skulle begränsa antalet inköpsställen så att konsumenternas berättigade intresse eftersättes och dels så att den motverkar möjligheterna till priskonkurrens och därigenom kan tänkas leda till för höga handelsmarginaler och motverka eljest möjliga rationaliseringar inom handelsledet.

Vad beträffar den första frågan synes någon fara för otillbörligt eftersättande av allmänhetens intresse av tillräckligt antal försäljningsställen knappast föreligga, då regleringen handhas av offentliga myndigheter och därmed jämställda organ. Det torde icke heller kunna göras gällande, att det i nuvarande läge finnes alltför få butiker, som saluför tobaksvaror på vanlig affärstid. I vissa fall har dock förhållandena på byggnadsmarknaden

förorsakat, att lämpliga lokaler icke stått till buds vid den tidpunkt, som varit önskvärd. I sådana fall har tillgången på inköpsställen under en övergångstid kunnat bli knapp, då man icke velat släppa fram en återförsäljare av icke önskat slag, vilket senare skulle försvåra en på längre sikt lämpligare lösning. Dessa svårigheter bör dock snarare räknas som en följd av förhållandena på byggnadsmarknaden än som en verkan av tobaksregleringen. Beträffande tillgången till inköpsmöjligheter på utsträckt affärstid förekommer då och då klagomål, men härvidlag bör ihågkommas att det i främsta rummet är de allmänna reglerna om handel på dylik tid, innefattande bl. a. att hänsyn skall tagas till inverkan på »annan handel», som lagt hinder i vägen. Det ligger ju för övrigt i sakens natur, att då man av sociala skäl till skydd för butikspersonalens fritid begränsat tiden för butikernas öppethållande, dispenser från dessa bestämmelser bör lämnas med stor försiktighet. Mot bakgrunden av dessa stadganden i butikstängningslagen och dess motiv torde man kunna säga, att tillstånd till tobaksförsäljning i kiosker och liknande försäljningsställen i praktiken lämnats ganska generöst.

Vad därefter angår frågan om priskonkurrensen, så är denna för närvarande genom föreskrift i lag direkt förbjuden. Men även om den, på sätt ovan på tal om bruttoprissystemet har föreslagits, skulle möjliggöras genom ändring av den nyssnämnda lagbestämmelsen, torde såsom tidigare närmare utvecklats utrymmet för en priskonkurrens vara ganska ringa med hänsyn till att detaljhandelsmarginalen utgör en rätt låg procent av försäljningspriset. Även om man skulle bedöma tobakshandelns ekonomi — bl. a. med ledning av här ovan redovisat statistiskt material rörande specialtobakshandlarnas inkomstförhållanden och expeditionstiderna för de olika i specialtobakshandelns varusortiment ingående varugrupperna — så, att någon ytterligare minskning av marginalen skulle vara möjlig, är det icke alls givet att en sådan minskning skulle komma till stånd genom nyetableringskontrollens avskaffande. Det är nämligen som ovan framhållits också möjligt, att ett slopande av kontrollen skulle på sådant sätt påverka tobakshandelns omsättningssiffror, att ett krav på ökning av rabatten skulle framkomma, vilket vore svårt att tillbakavisa. I varje fall fastställes enligt nuvarande system rabattsatserna av monopolbolaget efter samråd med tobaksnämnden, och detta får anses utgöra en viss garanti för att de hålles på en skälig nivå och att alla möjligheter att i detta avseende hålla distributionskostnaderna nere tillvaratages. För min del vill jag såsom redan närmare utvecklats förorda en större differentiering i fråga om rabattpolitiken, så att icke samma fasta procentsats skall gälla under alla förhållanden och till alla återförsäljare. En differentiering t. ex. efter olika varuslag, efter storleken av varje expedition eller efter sammanlagda inköpssumman under året skulle säkerligen bidra till distributionssystemets rationalisering och därigenom till nedbringande av distributionskostnaderna. Det är givetvis mycket svårt att bedöma vilken verkan på tobakshandelns marginaler ett

fullständigt frisläppande av handeln skulle få, men personligen är jag av den uppfattningen, att ett slopande av såväl brutto- som riktpriiser samt av all nyetableringskontroll i längden skulle leda till ökade detaljhandelsmarginaler.

Såsom en sammanfattning rörande nyetableringskontrollens inverkan på distributionskostnaderna för tobakshandeln kan sägas, att denna kontroll är inriktad på och även av allt att döma i praktiken verkat för ett nedbringande av dessa kostnader. I den mån prissättningen på tobaksvarorna är oförändrad innebär detta, att kontrollen också verkar till förmån för en förbättring av driftsresultatet av monopolbolagets rörelse. Emellertid är bolaget enligt avtalet med staten om monopolets utövande skyldigt att tillämpa sådana prissättningsgrunder, att bolaget icke beredes större inkomst av rörelsen än som erfordras för avskrivning och avsättning till fonder samt för vederbörlig utdelning på aktiekapitalet. Dylik utdelning har, åtminstone under senare år, icke förekommit till högre belopp än en oförändrad procentsats, 5½ procent, å det sedan lång tid tillbaka oförändrade aktiekapitalet 30 miljoner kronor. På grund härav kommer en minskning av distributionskostnaderna i princip att komma konsumenterna till godo i form av lägre priser. Endast genom en eventuell skattehöjning och i den mån dennas ekonomiska resultat är beroende av att efterfrågan på tobaksvaror icke alltför starkt påverkas av prishöjningen, kan en sänkning av distributionskostnaderna sägas ha inverkan på statens inkomster av tobaksförsäljningen. Även i detta fall är det ju dock ett allmänt intresse, som främjas genom regleringsåtgärderna.

Av största betydelse för bedömande av frågan, huruvida nyetableringskontrollen bör slopas eller i huvudsak bibehållas, är givetvis vilka verkningar på distributionsapparatus utformning som ett frisläppande av handeln kan väntas få. Det är uppenbarligen mycket svårt att bilda sig en säker uppfattning härom och de synpunkter, som här skall läggas på denna fråga, får därför — liksom då det gällde att söka bedöma de hittillsvarande verkningarna av 1943 års lagstiftning — i viss mån karaktär av tämligen lösa antaganden. Såsom utgångspunkt för bedömandet ligger då den förutsättningen, att det i föregående kapitel utformade alternativ I genomföres.

Vad då först angår handeln på vanlig butikstid, så är förhållandena nu icke helt jämförliga med dem, som rådde vid regleringens tillkomst eller åtminstone då utredningsförslaget lades fram. Framför allt föreligger för närvarande synnerligen stora svårigheter att skaffa affärslokaler. Inom den äldre bebyggelsen i städerna är detta praktiskt taget omöjligt och i nybebyggelsen sker en sträng ransonering och reglering av lokaler för olika ändamål genom byggnadsmyndigheterna. Under nuvarande förhållanden föreligger sålunda knappast risk för uppkomsten av något större antal nya specialtobakshandlare. Men dagens förhållanden på hyresmarknaden kan

ju icke betecknas som normala och de kan givetvis snabbt undergå förändringar. Man kan därför icke gärna bygga på dessa förhållanden utan måste räkna med möjligheten av att nya lokaler kan anskaffas. Under denna förutsättning synes det sannolikt, att en icke obetydlig tendens till startande av nya affärer med tobaksförsäljning skulle förmärkas såsom en följd av regleringens slopande. Även om den fulla sysselsättningen gör, att det är tämligen lätt för nästan vem som helst att skaffa sig hyggliga inkomster på annat sätt, är å andra sidan de nuvarande inkomstförhållandena inom tobakshandeln så tillfredsställande, att det säkerligen skulle te sig lockande för ett avsevärt antal personer att starta en dylik rörelse. Härvid bortses från den ändring av tobakshandelns struktur, som i övrigt på sätt nedan utvecklas kan antagas bli en följd av omläggningen. Erfarenheten från 1930-talet synes även bestyrka, att en stark dylik lockelse föreligger, även om en efter sunna affärsprinciper uppgjord kalkyl icke skulle visa på särskilt goda utsikter till förtjänst.

Men även under nu rådande förhållanden på hyresmarknaden finnes stora möjligheter till ökning av antalet tobaksåterförsäljare. Det förefaller nämligen sannolikt, såsom här tidigare framhållits, att åtskilliga affärsidkare inom andra branscher gärna skulle utöka sitt sortiment med tobak, om detta bleve möjligt. Branscher som framför allt skulle komma i fråga är speceri- och livsmedelshandlare, konfektyr- och fruktaffärer, herrekiperings- och kortvaruaffärer samt bok- och pappershandlare, eventuellt även frisörer. För många av dessa affärsidkare skulle det te sig lockande att utöka sitt sortiment med tobaksvaror, även om de icke kunde räkna med att uppnå någon större omsättning härav och med hänsyn till den relativt låga marginalen knappast skulle anse försäljningen i och för sig lönsam. Den skulle dock kunna anses vara värdefull såsom reklam och för att locka kunder till affärens huvudsortiment. Vilken omfattning en dylik sortimentsökning skulle få är svårt att säga, och det bleve väl också mycket olika på olika orter. Redan nu är en liknande sortimentsblandning vanlig i vissa orter och landsdelar. Om affärer i andra branscher utökade sitt sortiment med tobaksvaror, skulle väl detta sannolikt i viss utsträckning få till följd, att tobakshandlarna å sin sida såge sig nödsakade att på ett eller annat sätt utöka sitt sortiment.

Vad härefter beträffar handeln på utsträckt affärstid innebär alternativ I betydande uppmjukningar av gällande bestämmelser. För närvarande kan tillstånd till tobaksförsäljning på utsträckt affärstid i huvudsak beviljas endast till s. k. trafikiosker (11 § 3 mom. 3/ butikstängningslagen: försäljning i direkt anslutning till station för järnvägs- eller lufttrafik eller mera betydande sjö-, spårvägs- eller busstrafik) eller på grund av ömmande omständigheter (11 § 3 mom. 5/, synnerliga skäl). Enligt förslaget skulle tobaken ingå i det allmänna kiosksortimentet enligt 11 § 3 mom. 1), d. v. s. tillstånd skulle kunna beviljas efter en avvägning mellan det gagn för all-

mänheten och den olägenhet för annan handel, som ett bifall till ansökningsen skulle medföra. Möjligen kan det sägas, att kioskhandeln medför större olägenheter för specialtobakshandeln än för andra berörda branscher på grund av att efterfrågan på tobaksvaror kanske är mindre elastisk, så till vida som inköpen på utsträckt affärstid i stort sett torde föranleda motsvarande minskning av inköpen på vanlig affärstid. Trots detta torde man emellertid av hittillsvarande praxis vid tillämpningen av butikstängningslagen kunna draga den slutsatsen, att tillstånd enligt punkt 1) skulle beviljas tämligen genomgående, om blott kraven ur hälsovårds-, ordnings- och säkerhetssynpunkt är uppfyllda. Man lär sålunda kunna räkna med att de allra flesta befintliga kiosker med tillstånd enligt punkt 1) skulle erhålla tillstånd att sälja jämväl tobak, om de ansökte härom. Dessutom skulle säkerligen även nya kiosker med tobaksförsäljning uppstå, om blott lämpliga platser, som av vederbörande kommunala myndigheter kan godkännas ur ordnings- och trafiksynpunkt, kan uppdrivas. Sålunda skulle det uppenbarligen vara en mycket lönande affär att öppna kiosk med tobaksförsäljning på många centrala, starkt trafikerade platser i städerna. En dylik rättighet skulle säkerligen representera ett högst betydande goodwillvärde eller eventuellt arrende- respektive hyresvärde. Enligt gällande rätt torde emellertid kommunernas möjligheter att ta ut ersättning för upplåtelse av mark, avsedd för allmänt ändamål, vara tämligen snävt begränsade och hyresregleringslagen lägger hinder i vägen för uttagande av större ersättningar vid uthyrning av kommunerna tillhöriga kiosker. Dessa förhållanden gör, att kommunerna tvekat att medge upplåtelse av mark på dylika platser, då det för dem förefallit liktydigt med slumpvis bortskänkande av stora värden. Detta hindrar emellertid icke, att det är mycket sannolikt, att så småningom utvägar framkommer som undanröjer dessa svårigheter, och att i varje fall efter hand en del dylika goda affärslägen upplåtes för kioskhandel med tobak.

Slutligen skulle restauranter och andra serveringsställen få rätt att sälja tobak även till avhämtning. Även om så sker redan nu i icke obetydlig omfattning i strid mot lagens bestämmelser, torde man ha anledning att räkna med att denna försäljning kommer att öka ganska avsevärt.

Av det sagda framgår, att med all sannolikhet specialtobakshandlarnas andel av detaljförsäljningen av tobaksvaror skulle komma att minska betydligt vid ett frisläppande av tobakshandeln enligt alternativ I. Att söka uppskatta någon procentsiffra för denna minskning torde vara ogörligt, men otänkbart är icke att deras andel i den totala försäljningen skulle komma att nedgå från närmare 40 procent till 25 eller 30 procent. Genom tillkomsten av ett avsevärt ökat antal försäljningsställen skulle vidare omsättningen av tobaksvaror per affär troligen minska kraftigt. En viss kompensation för denna omsättningsminskning skulle emellertid specialtobakshandlarna kunna erhålla, om distributionen anordnas på sådant sätt, att de mindre åter-

försäljarna hänvisas att köpa tobaksvaror i andra hand. Därvid skulle specialtobakshandlarna ha den största möjligheten att draga till sig denna andrahandsförsäljning. Detta skulle särskilt gälla näringsställen, mindre kiosker, mässor och marketenterier samt tillfälliga nöjestillställningar m. m. Denna partihandel kan dock icke beräknas ge inkomster, motsvarande vad som går förlorat genom den minskade detaljhandeln. Om grossistmarginalen beräknas till cirka 2 procent, skulle andrahandsförsäljningen behöva uppgå till omkring fyra gånger så mycket som den förlorade detaljhandeln för att resultatet skulle utjämnas.

Därest specialtobakshandlarna icke heller skulle lyckas att få ersättning för den minskade omsättningen genom utökning av sortimentet till andra, tobakshandeln mera främmande varor, har de sålunda att välja mellan att nedlägga rörelsen och att fortsätta trots ett försämrat ekonomiskt utbyte av densamma. I princip brukar man räkna med att vid fri konkurrens de minst bärkraftiga rörelserna skall nedläggas, men på detta speciella område synes man av hittillsvarande erfarenhet att döma ha anledning förmoda, att många affärsinnehavare trots dålig omsättning och otillfredsställande nettoförtjänst kommer att vilja hålla rörelsen i gång i det längsta. Detta sammanhänger med att de omkostnader, som måste betalas kontant, är låga, medan en stor del av bruttoinkomsten kan anses utgöra ersättning för affärsinnehavarens (och eventuellt hans familjemedlemmars) eget arbete i rörelsen. Nettoförtjänsten, vilken till största delen kan anses utgöra dylik ersättning, uppgår nämligen enligt statistiken till närmare två tredjedelar av bruttoinkomsten. En minskad omsättning och därmed reducerad bruttovinst går därför i första hand ut över affärsinnehavaren själv, men endast i extrema fall medför den att nettoförtjänsten förbytes i förlust. Många affärsinnehavare torde, själva eller genom familjemedlemmar, ha vissa andra inkomstkällor att falla tillbaka på och anse, att även ett blygsamt tillskott från affären motiverar ett fortsattande av rörelsen. Att dylika synpunkter kommer att bli karakteristiska för utvecklingen bestyrkes av förhållandena före regleringens genomförande, och även under nuvarande förhållanden visar det sig att många affärer drivs, trots att de icke uppnår tillfredsställande omsättning. Enligt statistiken finnes ett hundratal specialtobakshandlare, som icke uppnår en årsomsättning om 50 000 kronor, och icke mindre än nära 30 procent av dem har en omsättning, understigande 100 000 kronor.

För närvarande existerar endast ett begränsat antal specialtobaksaffärer av högre klass. Dessa lär icke röna någon större inverkan av en omläggning. Även en del andra butiker med goda affärslägen och stor omsättning torde kunna fortsätta sin rörelse tämligen oberörda. Det stora antalet mindre kombinerade tobaks- och tidningsaffärer med huvudsakligen lokal kundkrets synes däremot, i den mån de icke nedlägges, vilket kan förväntas blott i mindre omfattning, få antingen övergå till mera blandat sortiment eller också nöja sig med ett sämre ekonomiskt resultat än för närvarande.

Härav följer vissa olägenheter för allmänheten, vilka måste vägas mot fördelen av ett större antal inköpsställen. Först och främst får en specialtobaksaffär anses vara bäst lämpad att tillhandahålla kunderna en god sortering och att förvara och behandla varorna så, att deras kvalitet icke försämras. Deras möjligheter härutinnan är emellertid även beroende av att rörelsen lämnar ett hyggligt netto. Med försämrat ekonomiskt resultat följer också en sänkt standard på affären. Vidare bör påpekas, att tobaksvaror lätt tager åt sig lukt eller smak, varför de icke bör förvaras i nära anslutning till varor med stark lukt, t. ex. tvål och andra tekniska varor, vissa livsmedel. Slutligen medför en splittring på många försäljningsställen med låg omsättning risk för att varorna blir liggande hos återförsäljaren alltför länge och därigenom försämras. Vad kostnaderna beträffar medför ökningen av antalet återförsäljare självfallet höjda kostnader för distributionen från monopolet till återförsäljarna. Den förutsedda försämringen av specialtobakshandlarnas rörelseresultat kan vidare väntas medföra krav på höjd rabatt eller större svårighet att genomföra en rabattsänkning, som eljest kanske skulle varit möjlig.

Som ovan framhållits, kan ett frisläppande av tobakshandeln antagas verka i riktning mot en sortimentsökning i åtskilliga affärer. I viss mån står en sådan utveckling i linje med aktuella strömningar inom varudistributionen. Att konsumenterna i största möjliga omfattning kan i samma affär erhålla alla de varor, som de i ett sammanhang önskar inköpa, är rationellt både med hänsyn till tidsbesparingen för konsumenterna och med hänsyn till ett effektivt utnyttjande av själva distributionsapparaten. Dessa synpunkter har legat till grund för tillskapandet av de stora moderna snabbköpsbutikerna, och det skulle säkerligen vara rationellt att i dylika affärer tillhandahålla även tobaksvaror, i den mån detta är möjligt med hänsyn till bl. a. stöldriskan. Däremot är det icke lika klart, att det ur distributionssynpunkt är rationellt att inom ramen av en mindre affärslokal koppla ihop tobaksförsäljningen med försäljning av t. ex. leksaker eller textilvaror. Något naturligt samband mellan dylika branscher finnes knappast, och i många fall är själva lokalutrymmena så begränsade, att ingendera branschen blir tillfredsställande tillgodosedd. Slutligen må påpekas, att en tobakskund säkerligen kan påräkna snabbare expediering i en tobaksaffär än i en livsmedelsaffär.

I det föregående har redovisats och närmare utvecklats de olika synpunkter, som kan tala för ett upphävande respektive ett bibehållande av den nuvarande nyetableringskontrollen inom tobakshandeln. Härav framgår, att några av denna kontroll förorsakade olägenheter av större betydelse för själva tobaksdistributionen knappast kunnat påvisas. Det kan sålunda icke med rätta göras gällande, att den skulle medfört att konsumenterna icke fått tillräckligt bekväm tillgång till inköpsmöjligheter, i varje fall icke

såvitt angår handeln på vanlig affärstid. I fråga om fritidshandeln ligger det i sakens natur, att då tiderna för butikernas öppethållande av sociala skäl är i lag begränsad, undantag från dessa bestämmelser skall lämnas med försiktighet. Det synes icke heller finnas grund för antagande, att distributionskostnaderna genom det nuvarande systemet blivit större än de vid fri försäljning skulle ha varit. Man torde vidare kunna säga, att tobaksmonopollets förhållande till sina återförsäljare under tiden efter 1943 varit i stort sett lugnt och mindre utsatt för friktioner än under tidigare perioder. Härtill har bl. a. inrättandet av statens tobaksnämnd bidragit. Inom nämnden har representanter för monopolbolaget och olika återförsäljargrupper kunnat komma till tals i närvaro av representanter för statsintresset och under ledning av en opartisk ordförande. Tvistiga frågor har härigenom många gånger kunnat lösas i samförstånd.

Under sådana förhållanden torde det böra krävas starka argument för ett beslut om upphävande av nyetableringskontrollen. Det viktigaste argument, som talar i denna riktning, är det som hänger samman med den år 1953 antagna lagstiftningen mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning. Det måste uppenbarligen anses vara ett samhällsintresse av stor vikt, att denna lagstiftning kan genomföras i praktiken på ett sådant sätt, att en allmän liberalisering av näringslivet och en friare konkurrens kan åstadkommas. Det kan icke förnekas, att förekomsten av en nyetableringskontroll i statlig regi inom ett visst område, tobakshandeln, kan utgöra en allvarlig stötesten för strävandena att genomföra den nämnda lagstiftningens syften. Dylika synpunkter har också med skärpa framförts av representanter för näringsfrihetsrådet. Vid en närmare granskning av förhållandena inom denna näringsgren framgår det emellertid, att de motiv som ligger till grund för lagstiftningen mot konkurrensbegränsning icke har någon större relevans på ett sådant område, som det här är fråga om. Framför allt måste påpekas, att regleringen tillämpas av offentliga myndigheter eller därmed jämställda organ, under medverkan av representanter för olika intressen och i offentlighetens ljus. De intressen som tillvaratages genom kontrollen är även av allmännyttig natur, nämligen å ena sidan nedbringande av distributionskostnaderna och å andra sidan tillgodoseende av konsumenternas intresse av bekväm tillgång till varorna. Några skadliga verkningar av nämnvärd betydelse inom det ifrågakvarande området har icke heller kunnat påvisas.

Påståendet att statens nyetableringskontroll inom tobakshandeln skulle utgöra ett bärande argument för bibehållande av enskild dylik kontroll inom andra näringsområden kan därför icke anses sakligt grundat. Det kan naturligtvis trots detta ha ett visst propagandavärde och redan därigenom förorsaka vissa svårigheter för näringsfrihetsrådet vid dess tillämpning av lagstiftningen mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning. Men så länge något sakligt underlag av nämnvärd vikt för detta argument icke kan påvisas,

synes de här berörda synpunkterna icke kunna tillmätas avgörande betydelse vid bedömning av den här förevarande frågan. Det må för övrigt påpekas, att en liknande nyetableringskontroll i statlig regi förekommer även inom andra områden, t. ex. transportväsendet och apoteken.

Det anförda gäller närmast det i viktiga avseenden modifierade system för nyetableringskontroll, som innefattas i det av utredningen utarbetade alternativ II. I jämförelse med nuvarande system innebär detta, att det uttryckliga skyddet för specialtobakshandeln ersatts med mera allmänna direktiv om att distributionsapparaten bör utformas på ett rationellt sätt, varvid distributionskostnaderna och konsumenternas bekväma tillgång till varorna framhävs som riktpunkter. Vid tillämpningen av dessa direktiv förutsätts, att monopolbolaget å ena sidan verkar för upprätthållande av en kår av specialtobakshandlare av god standard men att man å andra sidan också, särskilt i nya bebyggelseområden, prövar de nya distributionsformer, som kan anses uppfylla de nämnda principiella önskemålen. Härigenom kan på längre sikt en viss omdaning av distributionsformerna äga rum och utvecklingen inom andra grenar av handeln följas. Samtidigt kan de redan befintliga återförsäljarnas berättigade krav på trygghet mot hastiga omkastningar tillgodoses. Enligt förslaget skulle konsumenternas intresse bevakas av en särskild representant i tobaksnämnden.

Vidare förutsätts, att monopolbolaget i fortsättningen bedriver en mera aktiv politik för att påverka distributionen i rationaliserande riktning genom differentiering av rabatterna efter de prestationer, som i de särskilda fallen utförs av återförsäljarna. Härför krävs i och för sig icke någon författningsändring, men det synes lämpligt att i samband med genomförandet av de i andra avseenden föreslagna ändringarna statsmakterna uttalar sig i en sådan riktning.

Övriga argument, som anförts för ett upphävande av nyetableringskontrollen, sammanfaller i stort sett med de motiv, som ligger till grund för lagstiftningen mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning. De kan därför anses besvarade genom den här ovan förda diskussionen.

På grund av det anförda har jag, ehuru jag till fullo beaktar den stora vikten av näringslivets liberalisering, ansett mig med viss tvekan böra förordna genomförandet av alternativ II, som innebär ett bibehållande under i viss mån ändrade riktlinjer av den nuvarande nyetableringskontrollen och samtidigt ett upphävande, i överensstämmelse med grunderna för lagstiftningen mot samhällsskadlig konkurrensbegränsning, av det nuvarande förbudet att underskrida de av monopolen fastställda priskurantpriserna.

Sammanfattning av utredningsmannens förslag

I betänkandet framlägges två olika alternativ till det framtida anordnandet av detaljhandeln med tobaksvaror, det ena innebärande ett fullständigt avskaffande av den offentliga regleringen av denna handel och det andra innefattande en mera begränsad liberalisering därav. I båda fallen ingår som ett led slopandet av det fasta bruttopriset på tobaksvaror.

Vad först angår prissättningen föreslås, att ett av monopolbolaget fastställt priskurantpris fortfarande skall finnas utsatt på varuförpackningarna men att detta pris skall vara ett maximipris, som det står återförsäljarna fritt att underskrida. Härigenom blir det bl. a. möjligt att lämna omsättningsrabatt i form av återbäring också på tobaksvaror. Det föreslås vidare, att ett högre priskurantpris skall kunna fastställas för styckeförsäljning av cigarrer, cigarrcigarretter och cigarretter än för försäljning i hel förpackning.

Beträffande rabatten till tobakshandlarna ifrågasättes, om icke en viss differentiering bör genomföras efter den prestation, som återförsäljaren utför, t. ex. genom en extra rabatt (bonus) för större inköp på en gång, för sammanlagda inköp av viss storlek under ett år eller genom uttagande av en särskild expeditionsavgift för varje expedition m. m. Man kan också tänka sig att tillämpa olika rabattsatser för olika slag av varor.

I betänkandet förordas vidare, att villkoren för den enskilda detaljistimporten förbättras på så sätt, att vid fastställandet av priskurantpriset på importerade varor hänsyn skall tagas även till importörens lagrings- och transportkostnader inom riket.

I fråga om regleringen i övrigt av detaljhandeln med tobaksvaror innebär utredningsmannens *alternativ I* i huvudsak följande.

Den offentliga nyetableringskontrollen avskaffas. Monopolbolaget bör emellertid ha rätt att begränsa sin direktförsäljning i enlighet med ekonomiska och affärsmässiga principer, varvid dock allmänhetens intresse av bekväm tillgång till tobaksvaror måste noga beaktas. Inlösen eller utflyttning av icke bärkraftiga tobaksaffärer skall icke vidare förekomma, ej heller någon prövning av goodwillersättningarna vid överlåtelser av tobaksaffärer.

Statens tobaksnämnds befattning med enskilda etableringsärenden upphör. Nämnden kvarstår emellertid som ett rådgivande organ till monopolbolaget och ett diskussionsforum i vad gäller principerna för antagande av

återförsäljare, rabattpolitiken samt andra frågor av större betydelse. Antalet ledamöter ökas från sju till tio, varigenom samtliga större återförsäljar-grupper kan få ordinarie representation i nämnden. Denna skall enligt de föreslagna direktiven verka för att distributionen av tobaksvaror anordnas å ena sidan efter rationella och affärsmässiga principer och till låga kostnader samt å andra sidan på ett för konsumenterna bekvämt och i övrigt tillfredsställande sätt.

Vad särskilt gäller handeln å utsträckt affärstid skall enligt detta alternativ tobaksvaror upptagas i det s. k. ordinära kiosksortimentet i 11 § 3 mom. 1) butikstängningslagen, d. v. s. tobaksvarorna jämföras i detta avseende med t. ex. tidningar, frukt och konfektyrer. Vidare får restauranter, kaféer och andra näringsställen generellt rätt att sälja tobaksvaror på utsträckt tid även till avhämtning och försändning.

För automathandel med tobaksvaror skall ej längre krävas tillstånd av monopolbolaget.

I syfte att vidga möjligheterna för specialtobaksaffärer att få tillstånd till öppethållande å utsträckt tid har i kiosksortimentet upptagits, förutom tobaksvaror, jämväl vissa andra varuslag, som vanligen saluföres i tobaksaffärerna, nämligen tobaksutensilier, mindre pappersartiklar, pennor och bläck. Då därigenom varusortimentet i 11 § 3 mom. 1) butikstängningslagen kommit att motsvara sortimentet för s. k. trafikiosker i punkt 3) av samma moment, föreslås sistnämnda punkt upphävd, varvid viss omredigering skett av punkt 1).

Bestämmelserna i 11 § 1 mom. fjärde stycket och 18 § tredje stycket butikstängningslagen om remiss till respektive klagorätt för tobaksnämnden har slopats.

Det förutsättes, att monopolbolaget då det gäller att bevilja direkt inköpsrätt mot rabatt skall tillämpa samma principer för kioskerne och annan fritidshandel som för handeln på vanlig affärstid.

Enligt *alternativ II* bibehålles den offentliga nyetableringskontrollen inom detaljhandeln med tobaksvaror. Huvudändamålet med regleringen skall emellertid icke längre vara att bereda specialtobakshandlarna en skälig inkomst av rörelsen. I stället har föreskrivits, att monopolbolaget skall söka anpassa försäljningsställets antal och beskaffenhet med hänsyn till att distributionen anordnas, å ena sidan efter rationella och affärsmässiga principer och till låga kostnader, samt å andra sidan på ett för konsumenterna bekvämt och i övrigt tillfredsställande sätt. Det förutsättes emellertid, att såsom ett viktigt medel att uppnå dessa syften skall ingå upprätthållandet av en väl kvalificerad kår av specialtobakshandlare. De ändrade direktiven innefattar större möjligheter att pröva nya distributionsformer. Särskilt i nya stadsdelar eller bostadsområden och vid genomgripande omdaning av centrala stadsdelar skall förutsättningslöst kunna prövas,

vilka distributionsformer som kan anses bäst tillgodose de nyss angivna syftemålen med den fortsatta regleringen.

Inlösen och utflyttning av icke bärkraftiga tobaksaffärer förutsättes i viss utsträckning komma att ske även i fortsättningen. Utflyttningsverksamheten bör emellertid mera fritt anknyta till de allmänna riktlinjer för nyetable-ringskontrollen, som här uppdragits. Ej heller enligt detta alternativ bör någon prövning av goodwillersättningarna vid överlåtelse av tobaksaffärer vidare äga rum.

I fråga om automathandeln med tobaksvaror föreslås, att specialtobaks-handelns privilegierade ställning upphäves och att direktiven för monopol-bolagets tillståndsgivning ändras därhän, att — om icke undantagsvis särskilda skäl föranleder till annat — varje av bolaget för försäljning till avhämtning antagen återförsäljare skall beviljas tillstånd att sälja genom automat.

Någon särskild uppmjukning av bestämmelserna om tobakshandeln å icke affärstid innebär alternativ II i övrigt icke.

Enligt detta alternativ skall beslutanderätten i frågor om tillstånd till tobakshandel å icke affärstid överflyttas från länsstyrelserna till tobaks-nämnden. Ett villkor för att dylikt tillstånd skall kunna meddelas är emel-lertid, att vederbörande länsstyrelse först lämnat tillstånd till handel med annan i 11 § 3 mom. 1)—3) avsedd vara under utsträckt tid. De allmänna förutsättningarna för kioskhandel å viss plats skall således fortfarande prövas av länsstyrelsen.

Liksom enligt alternativ I föreslås, att antalet ledamöter i nämnden ökas från sju till tio, så att bl. a. kioskhandeln skall kunna få en ordinarie representant i nämnden.

I överensstämmelse med vad som redan torde gälla skall nämnden vid sin prövning av butikstängningsärenden taga hänsyn till alla sådana om-ständigheter, som enligt 11 § butikstängningslagen och förarbetena till detta lagrum kan inverka på frågan om tillstånd till försäljning under utsträckt tid, t. ex. ömmande personliga omständigheter. Erinran härom införes i nämndens instruktion.

Över nämndens beslut enligt butikstängningslagen får klagan föras hos Kungl. Maj:t.

Om författningsändringarna förelägges 1956 års riksdag föreslås, att tiden för ikraftträdandet bestämmes vid alternativ II till den 1 januari 1957 och vid alternativ I till den 1 januari 1958.

Utredningsmannen har för sin del, ehuru med viss tvekan, förordat genomförandet av alternativ II.

Särskilda yttranden

Herr Brandt:

1943 års lagstiftning angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror syftar bl. a. till en rationalisering av distributionen av tobaksvaror i landet. Denna reglering har ur statsfinansiell synpunkt ansetts vara av största vikt för att distributionen av ifrågavarande varuslag icke skall spridas på för många försäljningsställen och därmed onödigtvis fördyras. För att fullfölja syftet med regleringen har också i butikstängningslagen viss hänsyn tagits till speciellt tobakshandeln, som inte har samma utgångsläge i konkurrensen som kiosker och andra försäljningsställen med privilegierat öppethållande.

Vikten av en begränsning av antalet försäljningsställen för tobaksvaror underströks särskilt av departementschefen vid framläggandet av den proposition, som ledde till nu gällande lagstiftning, då han uppmärksammat »det läge som uppkommit genom tillväxten av antalet tobaksaffärer och den därav betingade minskade omsättningen för de flesta affärsidkare inom branschen» och »de allvarliga olägenheter» som en fortsatt tillväxt av försäljningsställen skulle medföra. Departementschefen framhöll också, att det även ur det allmännas synpunkt måste framstå såsom en påtaglig fördel, om ett antal av de minst lönsamma småaffärerna kunde utgämmas.

Ett saneringsarbete har härefter genom tobaksnämnden kommit till stånd genom inlösen och nedläggande av butiker och genom utflyttning av sådana från cityområdena till nya bostadsområden. Dessa åtgärder måste otvivelaktigt betecknas såsom värdefulla, då distributionsnätet härigenom fått en ekonomiskt mer försvarlig utformning utan att, som utredningsmannen också understryker, allmänhetens intresse eftersatts. Saneringsarbetet får emellertid ingalunda betraktas som avslutat.

De resultat i form av förbilligad distribution som kunnat uppnås och som måste betraktas som väsentliga kan i stor utsträckning tillskrivas det utförda och pågående saneringsarbetet. Det synes mig därför i hög grad önskvärt att detta arbete fortsättes och att man, innan andra former för tobaksdistributionen diskuteras och tillämpas, får full klarhet i verkningarna på lång sikt av den nuvarande monopollagstiftningen. Jag måste därför taga bestämt avstånd från utredningsmannens alternativ I, enligt vilket såväl den offentliga nyetableringskontrollen som den fasta bruttoprisbindningen skulle avskaffas. Det finns nämligen enligt min mening icke någon anledning att

vidtaga sådana åtgärder, som ofelbart skulle leda till en ökning av distributionskostnaderna och till en minskad omsättning inom specialtobakshandeln och försämrad standard för densamma till skada för allmänheten och monopolbolaget.

Någon närmare utredning rörande konsekvenserna av en omläggning enligt alternativ I föreligger icke. I utredningen har således icke några beräkningar gjorts av exempelvis det antal nyetableringar som skulle bli följden av ett frisläppande av tobakshandeln och ej heller har den blivande distributionen med avseende på partiförsäljning, administration och organisation tillräckligt penetrerats.

Ett ytterligare skäl för bibehållande av nuvarande ordning utgör allmänhetens och monopolbolagets intresse av en specialtobakshandel. Denna torde nämligen bäst kunna tillfredsställa allmänhetens berättigade krav på ett rikligt sortiment av välkonditionerade varor. En höjning av standarden inom specialtobakshandeln har under senare år ägt rum, icke minst beroende på det intresse som visats från monopolbolagets sida att i samråd med Tobakshandlarnas riksförbund bibringa tobakshandlarna insikter i varukännedom, lagervård etc.

Slutligen bör framhållas, att den monopolisering av tobakstillverkning och import som gäller för vårt land som en logisk konsekvens synes böra leda till en reglering också av detaljhandeln. Det torde icke heller i något annat land med monopol finnas en fri handel med tobaksvaror.

Enligt alternativ II föreslås bl. a. att den fasta bruttoprisbindningen skall upphävas. Jag kan icke biträda detta förslag, i all synnerhet som det icke ens i utredningen antagits, att ett upphävande av bruttopriserna skulle leda till en ökad konkurrens. Återförsäljningsmarginalen är alltför ringa för att detta skall vara möjligt. Det föreligger därför icke något skäl att utbyta bruttopriserna mot maximipriser, vilket möjligen endast skulle kunna stimulera intresset för en lockvaruförsäljning. Om nämligen marginalerna genom slopande av de fasta priserna pressades, skulle detta medföra, att den obestridliga fördel som specialtobakshandeln innebär för allmänheten och tobaksmonopolet äventyrades. Då det av utredningsmannen förordade alternativ II förutsätter upprätthållandet av en kår av specialtobakshandlare, rimmar ett avskaffande av de fasta bruttopriserna illa med detta syfte. Bruttoprissättningen synes därför böra bibehållas.

I detta sammanhang vill jag dock tillstyrka förslaget om att högre priser må tillämpas vid försäljning av lösa cigaretter m. m. än vid försäljning av hela förpackningar. Det måste nämligen anses riktigt, att det merarbete som uppkommer vid dylik försäljning kompenseras.

Enligt alternativ II föreslås vidare ett frisläppande av automathandeln med tobaksvaror. Enligt min uppfattning bör den nu rådande ordningen, enligt vilken automathandeln i första hand förbehålles specialtobakshandeln,

bibehållas. Då kioskhandeln åtnjuter förmåner med avseende på affärstiden, synes det fullt motiverat att specialtobakshandeln kompenseras genom en fortsatt privilegierad automathandel.

Utredningsmannens förslag att tobaksnämnden skall vara beslutande myndighet i frågor rörande tillstånd till försäljning av tobaksvaror å annan affärstid än den vanliga kan jag helt ansluta mig till. Tobaksnämnden torde nämligen ha de bästa förutsättningarna att bedöma dessa ärenden med hänsyn till den betydande erfarenhet nämnden kunnat skaffa sig. Det synes också i enlighet med vad som anförts i direktiven för utredningen vara angeläget att söka få till stånd en mera enhetlig och förenklad handläggning av ifrågavarande ärenden än som nu är fallet.

Utredningsmannen har under sina överbäganden funnit, att argumenten för alternativ II varit av den styrka, att detta alternativ borde väljas. När han endast med viss tvekan ansett sig böra förordad ett bibehållande av nyetableringskontrollen, sker detta under hänvisning till vikten av näringslivets liberalisering. 1953 års lagstiftning mot konkurrensbegränsning söker fullfölja detta syfte och skapa betingelser för en rationellare handel och effektivare priskonkurrens. Genom de uttalanden som gjorts av nyetableringssakkunniga och vederbörande departementschef framgår emellertid, att förhållandena inom tobakshandeln är särpräglade och att det allmänna även vid en bibehållen nyetableringskontroll har god möjlighet att eliminera eventuella missförhållanden. Utredningsmannen framhåller också själv, att några skadliga verkningar på detta område inte kunnat påvisas.

Enligt min mening borde utredningsmannen därför klart ha förordat alternativ II och med de ändringsyrkanden jag här ovan framställt.

Herrar Dahlgren, Edstam, Frisk, Holsti och Meijer:

Det första av utredningsmannen framlagda alternativet innebär, att den offentliga nyetableringskontrollen avskaffas och att handeln med tobaksvaror i princip blir fri. Det andra alternativet, ett bibehållande med i viss mån ändrade riktlinjer av den nuvarande nyetableringskontrollen, har utredningsmannen med viss tvekan ansett sig böra förordad.

Vi har ej kunnat ansluta oss till det av utredningsmannen förordade förslaget och får därför reservera oss mot detsamma på nedan anförda skäl.

I chefens för finansdepartementet direktiv för utredningsmannens uppdrag erinras om att den genom 1943 års lagstiftning genomförda regleringen av detaljhandeln med tobaksvaror redan vid sin tillkomst varit omstridd och alltjämt är utsatt för kritik. Statsrådet har på grund härav funnit anledning föreligga att till allsidig och förutsättningslös utredning och prövning upptaga, om denna reglering bör bibehållas.

Huvudskälet för införande av nyetableringskontrollen i 1943 års lagstiftning var hänsyn till den s. k. specialtobakshandeln. Det åberopades, att de

egentliga tobaksaffärerna i städer och stadsliknande samhällen var alltför många för att kunna bereda sina innehavare skälig försörjning och att en sanering var erforderlig, vilken ansågs kunna genomföras endast genom en statlig nyetableringskontroll av tobaksmonopolets återförsäljare. Av den fria handelns utövare framhölls redan då det betänkliga i att till en enstaka kårs skydd göra ett dylikt ingrepp i den i övrigt allmänt erkända näringsfriheten, varigenom till konsumenternas nackdel bekväm tillgång för allmänheten till inköp av tobaksvaror skulle hämmas och hindras.

Det påpekades också, att begreppet specialtobakshandel vore alltför diffust för att läggas till grund för en rättvis behandling av återförsäljarna. Allmänt erkänt är numera även att bland dem, som i tobaksmonopolets register betecknas som specialtobakshandlare, finnes ett avsevärt antal affärer, som närmast är att betrakta som diverseaffärer.

Förfarandet att genom inlösen eller omflyttning minska antalet icke bärkraftiga affärer har visat sig svårare att genomföra än man trott. Tobakshandelns ekonomi har däremot starkt förbättrats på grund av de ökade tobakspriserna och den i utredningen påvisade utvidgningen av varusortimentet, varigenom behovet av de statliga saneringsåtgärderna praktiskt taget upphört. Den utgift inlösen av dessa affärer dragit är icke att anse som bortkastad, om nyetableringskontrollen avskaffas, eftersom ifrågavarande affärer under alla förhållanden varit dömda att upphöra och gottgörelse till deras innehavare i viss mån har karaktären av socialvård. Någon fara för att nya lika svaga affärer ånyo skall uppstå, om tobakshandeln blir fri, torde icke föreligga. Just den fria konkurrensen kommer att avskräcka dem, som icke är i stånd att skaffa sig modernt inrättade och välbelägna affärer, från att försöka sig på denna bransch.

Tobaksförsäljningen sker, såsom utredningen visar, i allt större utsträckning genom andra försäljningsorgan än specialtobaksaffärer. Den övervägande tobakskonsumtionen är numera koncentrerad till ett fåtal cigaretttyper i moderna konditionsbevarande förpackningar, vilka utan olägenhet kan tillhandahållas i affärer och andra försäljningsställen av olika slag. Ur allmänhetens synpunkt, därom kan intet tvivel råda, är det en stor fördel, att inköp av tobak kan göras i samband med köp av andra varor. Det är också av stor vikt, att försäljningen av tobak, som är den viktigaste impulsvaran, kan ske i större utsträckning efter ordinarie affärstid.

En nyetableringskontroll måste alltid bli mer eller mindre godtycklig, då det inte går att finna några objektiva normer för begränsningen av antalet återförsäljare. De reglerande organen kan aldrig med visshet mäta allmänhetens behov av ett nytt försäljningsställe på en ny plats. Om ett sådant behov föreligger kommer att visa sig först sedan etablering tillåtits.

Erfarenheterna av nyetableringskontrollen inom tobakshandeln kan lämna många bevis på dess olägenheter och skadeverkningar. Nya företagens näringsutövning hindras eller försvåras, vilket strider mot det allmänna

intresset, att rätten till fri näringsutövning upprätthålles. Ansökningarna om tillstånd att få sälja tobaksvaror på utsträckt tid i kiosker föranleder i många fall processliknande förfaranden med tidsödande utredningar, remisser och syner. Ärenden kan draga ut många månader och vid besvär till Kungl. Maj:t t. o. m. flera år, varunder tillståndssökanden i ovissheten om utgången förhindras att genomföra sina planer. En konsumbutik förvägras ofta att fortsätta med en mångårig förmedling av tobaksvaror i de fall då föreningen lägger ned en äldre omodern butik och överflyttar verksamheten till närbelägna moderna lokaler. I nybyggda bostadsområden i städernas utkanter vägras likaså nyetablerade snabbköpsbutiker att sälja tobaksvaror, därest avsikten är att till samma område utflytta en specialtobaksaffär från stadens innerområden. Eller en trafikiosk vid en stor trafikstation vägras tillstånd att sälja tobak, därför att det finns en eller ett par specialtobakshandlare på 100 å 200 m. avstånd från stationen, varvid den resande allmänhetens intresse att slippa gå längre väg kanske med bagage och ofta i tidsnöd eftersättes. Även vanliga kiosker med gott läge ur affärssynpunkt har många gånger nekats försäljningsrätt av hänsyn till ur allmänhetens synpunkt sämre belägna tobaksaffärer.

Borttagandet av nyetableringskontrollen skulle vara ett betydelsefullt led i statsmakternas strävan att minska det »krångel», som betungar den statliga förvaltningen och verkar irriterande på handelns utövare och allmänheten.

Vi vill i detta sammanhang understryka den i utredningen klarlagda betydelsen av att statsmakterna icke inom tobakshandeln upprätthåller en reglering, som står i strid mot grunderna för 1953 års lagstiftning mot konkurrensbegränsning.

För det fall att det av utredningsmannen förordade alternativ II i princip skulle mot vår avstyrkan antagas, önskar vi framhålla, att det i varje fall icke bör ifrågakomma att överflytta tillståndsgivningen ifråga om försäljning av tobak å utsträckt affärstid från länsstyrelserna till tobaksnämnden, icke heller att utsträcka nyetableringskontrollen utöver dess nuvarande gränser, d. v. s. städer och stadsliknande samhällen. Förslag att i realiteten överflytta tillståndsgivningen från länsstyrelserna till tobaksnämnden har framställts i samband med revision av butikstängningslagen såväl år 1945 som år 1948 men avvisats av statsmakterna.

De överväganden, som vi gjort på grundval av den omfattande utredningen av ärendet och med stöd av mångårig erfarenhet inom den av regleringen berörda näringsgrenen, har givit oss den bestämda övertygelsen, att tobakshandeln åter bör bli en i princip fri näring i huvudsaklig överensstämmelse med de riktlinjer, som angives i utredningsmannens alternativ I.

Vi hyser icke något tvivel, att en fri tobakshandel kommer att smidigt anpassa sina försäljningsformer efter allmänhetens behov och önskemål.

Herr Lundgren:

Den reglering av tobakshandeln, som av sociala och statsfinansiella skäl infördes genom 1943 års monopollagstiftning, har enligt min mening i stort sett medfört avsett resultat. Tobakshandlarkårens läge, som under 1930-talet genom tillkomsten av ett stort antal ur distributionssynpunkt obehörliga försäljningsställen alltmera försämrades, har avsevärt förbättrats, och flertalet tobakshandlare kan nu erhålla någorlunda nöjaktig försörjning av sina rörelser. Samtidigt har standarden hos tobaksaffärerna genomsnittligt blivit betydligt högre. Det måste dock medges att det fortfarande finnes kvar åtskilliga tobaksaffärer, vilka är mindre väl skötta och som varken till utseende eller sortiment kan anses motsvara de krav man bör ställa på en tobaksaffär. Antalet sådana affärer minskas stadigt och vid den nu pågående översynen av de såsom specialtobaksaffärer registrerade affärerna kommer, som utredningsmannen framhållit, ett ganska stort antal av dessa affärer på grund av låg omsättning och blandat varusortiment att överföras till andra återförsäljargrupper. Den uppnådda förbättringen för tobakshandlarna har kunnat åstadkommas trots att återförsäljarrabatten under åren 1943—1955 minskats från 10,6 till 8,5 procent. Denna procentuella rabattsänkning innebär med nuvarande årsomsättning en minskning av tobaksmonopolets årliga distributionskostnader med omkring 18 miljoner kronor. Enligt min uppfattning hade detaljhandelsmarginalen sannolikt icke kunnat sänkas på sätt som skett, om tobakshandeln varit fri. — Ett frisläppande av tobakshandeln skulle enligt min tioåriga erfarenhet från statens tobaksnämnd medföra tillkomsten av ett mycket stort antal försäljningsställen för tobaksvaror. Det synes nämligen vara en allmänt rådande uppfattning att drivande av en tobaksaffär eller en kiosk är en mycket bekväm, riskfri och vinstgivande sysselsättning, som icke kräver några fackkunskaper eller någon affärserfarenhet och endast obetydligt kapital. Statens tobaksnämnd har behandlat ett mycket stort antal ansökningar om nyetablering av tobaksaffärer och kiosker, som objektivt sett icke haft den minsta utsikt att bli ekonomiskt lönande. Även om antalet nya tobaksaffärer på grund av nu rådande svårigheter att erhålla lokal inom närmaste tiden skulle begränsas, torde dock frisläppande av tobakshandeln medföra, att ett mycket stort antal befintliga affärer skulle utöka sitt varusortiment med tobak. Frågan gäller då om detta ur olika synpunkter är önskvärt och lämpligt. Enligt min mening har allmänheten för närvarande i stort sett bekväm tillgång till tobaksvaror på de flesta platser såväl under vanlig affärstid som på utsträckt tid. Ur allmänhetens synpunkt torde knappast behövas flera försäljningsställen än nu befintliga och de som med nuvarande principer för nyetablering inrättas. Hur restriktiv en tillståndsgivning bör vara, är en ren omdömesfråga. Det bör i detta sammanhang framhållas, att statens tobaksnämnd under senare år varit betydligt mindre restriktiv än tidigare vid sin

bedömning av nyetableringsärenden. Uppdelning av försäljningen på för många försäljningsställen medför, att många försäljningsställen på grund av för låg omsättning ej kan hålla tillräckligt varusortiment och ej heller tillhandahålla väl konditionerade varor. Särskilt det sistnämnda skulle med all säkerhet föranleda klagomål från allmänheten, vilket till sist skulle drabba tobaksmonopolet som oberättigad kritik över dåliga varor. Vidare skulle med all säkerhet tobakshandlarnas ställning betydligt försämrats och risk föreligga för att tobakshandlarna skulle komma i samma dåliga läge som under tiden före ikraftträdandet av 1943 års monopollagstiftning. Av tobaksmonopolet utgivna belopp för inlösen med mera skulle vara bortkastade, och krav skulle med all säkerhet väckas om erhållande av ersättning för ekonomiska förluster genom handelns frisläppande. Då de personer, som inrättat nya tobaksaffärer eller övertagit tobaksaffärer efter den 1 juli 1943, gjort detta med vetskap om och förlitande på det ekonomiska skydd som 1943 års monopollagstiftning bereder dem, torde sådana krav icke utan vidare kunna avvisas.

Vad härefter angår handeln på utsträckt affärstid anser jag mig böra framhålla, att ett mycket stort antal partiellt arbetsföra personer med eller utan hjälp av statliga och kommunala myndigheter inrättat kioskrörelser för sin och sina familjers försörjning och därigenom erhållit möjlighet att klara sig utan hjälp från socialvårdsmyndigheterna, vilket såväl för dem själva som för det allmänna varit av mycket stor ekonomisk och social betydelse. I detta sammanhang kan nämnas, att flera städer numera systematiskt använder kioskhandeln för försörjning av personer, som icke kan erhålla arbete i öppna arbetsmarknaden, samt på sådana åtgärder nedlagt betydande belopp. Om handeln med tobaksvaror skulle släppas fri, skulle detta med all säkerhet medföra, att många kioskidkare av nu angivna kategori på grund av tillkomsten av nya försäljningsställen icke skulle kunna försörja sig utan ånyo bli olyckliga socialvårdsfall. För dessa personer skulle det vara särskilt deprimerande att efter längre eller kortare tid som egna företagare med ett lämpligt och ekonomiskt lönande arbete åter vara tvungna att vända sig till socialvårdsmyndigheterna. Dessutom föreligger stor risk för att vid fri tobakshandel kapitalstarka personer och företag skulle lägga beslag på de ur affärssynpunkt bästa platserna och därmed förhindra behövande partiellt arbetsföra personer att lösa sina försörjningsproblem. Detta sker visserligen redan nu i viss omfattning men möjligheterna härtill är dock i viss mån begränsade av butikstängningslagens restriktiva tillståndsbestämmelser. Jag anser, att de möjligheter, som finnes att utnyttja de partiellt arbetsföras arbetskapacitet och försörjningsförmåga, bör i görligaste mån tillvaratagas. I detta hänseende bjuder kioskhandeln stora möjligheter. Det är dock viktigt att tillstånd till kioskhandel endast anförtros personer, som anses ha förutsättningar att bedriva affärsverksamhet.

Av det anförda framgår, att jag ansluter mig till utredningsmannens upp-

fattning, att nyetableringskontrollen bör bibehållas. I fråga om riktlinjerna för den framtida nyetableringskontrollen synes utredningsmannens förslag innebära en i stort sett skälig och lämplig avvägning mellan olika berörda intressen.

Herr Sandberg:

Med ca 32 700 försäljningsställen för tobaksvaror, som för närvarande finns, torde tillgången till tobak för konsumenter, som vill ha denna vara, kunna betraktas som väl tillgodosedd i flertalet gamla bostadsområden och affärscentra. Inom nybyggda områden däremot har det för speceri- och livsmedelshandeln icke lämnats möjlighet till försäljning i sådan utsträckning som borde ha skett för att tillgodose konsumenternas önskemål. Den gällande lagstiftningen har inneburit att specialtobakshandlare skulle ha ett långtgående skydd och en särställning bland återförsäljarna. Jag finner det därför tacknämligt att det även enligt alternativ II i utredningsmannens yttrande föreslagits ändringar i lagstiftningen, som bl. a. innebär, att det icke längre skall behöva förekomma sådant hänsynstagande till specialtobakshandeln som tidigare har måst iakttagas. Även om viss reglering av tobakshandeln kommer att bibehållas i enlighet med utredningsmannens förslag alternativ II, förutsätter jag att tobaksnämnden med utgångspunkt från ändringarna i lagtexten och med nya instruktionen för nämnden skall finna det lämpligt och möjligt att mera generöst bevilja tillstånd till tobaksförsäljning särskilt inom nya bostadsområden. Med iakttagande av vad som i instruktionen framhålles om att tobaksnämnden skall verka för att tobak distribueras »på ett för konsumenterna bekvämt och i övrigt tillfredsställande sätt» och den nu föreslagna ändringen i lagtexten bör som »rationell distribution av tobaksvaror» kunna betraktas försäljning genom exempelvis en stor självbetjäningsbutik i ett nytt bostadsområde. Om tobaksnämnden alltså med nya utgångspunkter för bedömning av hur tobakshandeln skall ordnas vill tillgodose önskemålet om bättre försäljningsmöjligheter för tobak i nya områden på ett sådant sätt som jag här framhållit, anser jag att en fortsatt reglering av handelen enligt alternativ II bör kunna accepteras.

Jag finner det också tacknämligt att bestämmelserna om försäljning av tobaksvaror genom automat föreslås ändrade enligt båda alternativen på sådant sätt att alla direktköpare får möjlighet att sälja genom tobaksautomat om de har önskemål därom och att icke som tidigare specialtobakshandelns automatförsäljning skall utgöra hinder för dylik försäljning hos annan återförsäljare.

Om bruttoprissättningen på tobak skall slopas, bör man enligt min uppfattning övergå till helt fri prissättning utan någon sådan bindning med högstpris, som föreslås enligt båda alternativen i yttrandet. Jag anser det

vara principiellt felaktigt med en sådan ensidig prisbindning, som här föreslagits och att även praktiska skäl talar för en helt fri prissättning om bruttopriserna skall slopas.

Med särskilt framhållande av dessa synpunkter vill jag ansluta mig till förord för alternativ II enligt utredningsmannens förslag.

Utkast till författningsändringar

Alternativ I

1: o) Utkast
till

lag angående ändring i lagen den 11 juni 1943 (nr 346) angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror

Härigenom förordnas, att 4, 15, 16, 21, 28, 29 och 33 §§ lagen den 11 juni 1943 angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror skola erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

4 §.

Monopolets utövare tillhandahåller på lämpligt sätt åt enskilda återförsäljare såväl inom riket tillverkade som ock importerade tobaksvaror. Därvid skall monolets utövare i samråd med den nämnd, varom förmäles i 5 kap., söka anpassa försäljningsställes antal med hänsyn till möjligheten för de återförsäljare, vilkas rörelse företrädesvis omfattar försäljning av tobaksvaror, att uppnå skälig omsättning, i den mån så kan ske utan åsidosättande av allmänhetens och monolets utövers intresen.

Monopolets utövare tillhandahåller på lämpligt sätt åt enskilda återförsäljare såväl inom riket tillverkade som ock importerade tobaksvaror. Därvid skall monolets utövare i frågor av principiell natur eller eljest av större betydelse rådgöra med den nämnd, varom förmäles i 5 kap.

15 §.

Det pris, som tobaksvara skall betinga vid försäljning till allmänheten (priskurantpriset), äger monolets utövare bestämma i enlighet med vad i denna lag stadgas jämte av Konungen godkända grunder.

Det pris, som tobaksvara *högst må* betinga vid försäljning till allmänheten (priskurantpriset), äger monolets utövare bestämma i enlighet med vad i denna lag stadgas jämte av Konungen godkända grunder.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

16 §.

I varje — — — belopp, nämligen:
(Tabell)

I skattehänseende — — — 3,3 gram.

I varje — — — belopp, nämligen:
(Tabell)

Därest för viss tobaksvara fastställts särskilt priskurantpris för försäljning i mindre myckenhet än hel förpackning, skall skatten dock beräknas efter det för hel förpackning fastställda priset.

I skattehänseende — — — 3,3 gram.

21 §.

Tobaksvara må icke vare sig i hel förpackning eller såsom del av innehållet i förpackning till allmänheten försäljas efter annat pris än det å förpackningen utsatta priskurantpriset.

Tobaksvara må icke vare sig i hel förpackning eller såsom del av innehållet i förpackning till allmänheten försäljas efter högre pris än det å förpackningen utsatta priskurantpriset.

28 §.

Prov å färdiga tobaksvaror, som medföras av *vederbörligen legitimerad* handelsresande, må till riket införas i vanlig ordning mot erläggande av stadgad tull.

Prov å färdiga tobaksvaror, som medföras av handelsresande, må till riket införas i vanlig ordning mot erläggande av stadgad tull.

29 §.

1. Den, som — — — kunna förväxlas.

Priskurantpriset å vara, som enligt denna paragraf införes till riket, fastställes av monopolets utöware efter framställning av importören i den ordning, Konungen bestämmer, och skall utgöra summan av varans inköpspris, kostnaden för dess införande till riket, den å varan belöpande skatten samt ett belopp motsvarande den återförsäljarrabatt, som skolat utgå därest varan tillhandahållits av monopolets utöware. Priskurantpriset beräknas efter de grunder, som gälla den dag framställning om dess fastställande göres.

Till ledning — — — finner erforderliga.

2. —————
3. —————

1. Den, som — — — kunna förväxlas.

Priskurantpriset å vara, som enligt denna paragraf införes till riket, fastställes av monopolets utöware efter framställning av importören i den ordning, Konungen bestämmer, och skall utgöra summan av varans inköpspris, kostnaden för dess införande till riket, *lagrings- och transportkostnaderna inom riket*, den å varan belöpande skatten samt ett belopp motsvarande den återförsäljarrabatt, som skolat utgå därest varan tillhandahållits av monopolets utöware. Priskurantpriset beräknas efter de grunder, som gälla den dag framställning om dess fastställande göres.

Till ledning — — — finner erforderliga.

2. —————
3. —————

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

33 §.

Nämnden skall bestå av *sju* ledamöter.

Ordförande, vice ordförande och ytterligare *en ledamot* i nämnden utses av Konungen. *Två* ledamöter utses av kommerskollegium bland personer, vilka företräda de enskilda återförsäljarnas intressen, samt två av monopolets utövare.

I enahanda — — — i nämnden.

Nämnden skall bestå av *tio* ledamöter.

Ordförande, vice ordförande och ytterligare *två ledamöter* i nämnden utses av Konungen. *Fyra* ledamöter utses av kommerskollegium bland personer, vilka företräda de enskilda återförsäljarnas intressen, samt två av monopolets utövare.

I enahanda — — — i nämnden.

2: o) Utkast
till

Kungl. Maj:ts kungörelse angående ändring i instruktionen den 11 juni 1943
(nr 350) för statens tobaksnämnd

Kungl. Maj:t har funnit gott förordna dels att 8 § instruktionen den 11 juni 1943 för statens tobaksnämnd skall upphöra att gälla, dels att 3 och 7 §§ samma instruktion skola erhålla följande ändrade lydelse.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

3 §.

I fråga om beviljande av rätt till inköp mot rabatt hos monopolets utövare för bedrivande av detaljhandel med tobaksvaror i stad eller stadsliknande samhälle skall nämnden verka för att all varsamhet, som är förenlig med allmänhetens berättigade anspråk på bekväm tillgång till tobaksvaror och monopolets utövaras intressen, iakttages samt att dylik rätt företrädesvis beviljas personer med kännedom om tobakshandeln eller med annan affärskunskap.

Uppkommer till behandling inom nämnden fråga om beviljande av inköpsrätt, som nyss sagts, för bedrivande av s. k. specialtobakshandel å nybebyggt område i stad eller stadsliknande samhälle, där sådan handel förut bedrivs, skall nämnden undersöka, huruvida skäl föreligger att i stället för beviljande av ny inköpsrätt bereda person, som inom

I fråga om detaljhandeln med tobaksvaror skall nämnden verka för att distributionen av dylika varor anordnas, å ena sidan, efter rationella och affärsmässiga principer och till låga kostnader samt, å andra sidan, på ett för konsumenterna bekvämt och i övrigt tillfredsställande sätt.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

annan del av samhället idkar specialtobakshandel, tillfälle att överflytta sin rörelse till det nybebyggda området samt i sådant fall hos monolets utövare förorda dylik åtgärd.

Har överflyttning begärts av inköpsrätt, varom här är fråga, till ny innehavare av specialtobakshandel, skall nämnden, innan yttrande över dylik ansökan avgives, undersöka, huruvida med hänsyn till den överlåtna affärslokalens belägenhet och andra omständigheter, som nämnden finner vara av betydelse, nöjaktiga förutsättningar för rörelsens bedrivande kunna anses vara för handen.

7 §.

Nämnden är beslutför, då förutom ordföranden vid sammanträdet minst tre andra ledamöter eller suppleanter deltaga i avgörandet. Vid lika röstetal äger ordföranden utslagsröst.

Nämnden är beslutför, då förutom ordföranden vid sammanträdet minst fem andra ledamöter eller suppleanter deltaga i avgörandet. Vid lika röstetal äger ordföranden utslagsröst.

3: o)

Utkast
till

lag angående ändring i butikstängningslagen den 21 juli 1948 (nr 608)

Härigenom förordnas, att 2, 11 och 18 §§ butikstängningslagen den 21 juli 1948 skola erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

2 §.

Denna lag äger icke tillämpning å:
1) försäljning, som bedrivs under utövning av eller i samband med ordnad restaurant-, kafé- eller konditorirörelse, såframt därvid till avhämtning eller försändning icke försäljas andra varor än lagad mat, bageri- och konditorivaror, alkoholfria drycker eller tryckta skrifter;

Denna lag äger icke tillämpning å:
1) försäljning, som bedrivs under utövning av eller i samband med ordnad restaurant-, kafé- eller konditorirörelse, såframt därvid till avhämtning eller försändning icke försäljas andra varor än lagad mat, bageri- och konditorivaror, alkoholfria drycker, tryckta skrifter eller tobaksvaror;

(Nuvarande lydelse)

6) försäljning från automatapparat som bedrivs i anslutning till butik, där samma slag av varor saluföras, eller i järnvägs väntsal eller inom annan huvudsakligen för de resande avsedd del av järnvägs stationsområde, under förutsättning att automatapparaten är av typ som godkänts av den myndighet Konungen därtill förordnar *samt, såvitt fråga är om försäljning av tobaksvaror, att tillstånd därtill lämnats av den i lagen den 11 juni 1943 angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror omförmälda monopolutövarer*;

(Föreslagen lydelse)

6) försäljning från automatapparat som bedrivs i anslutning till butik, där samma slag av varor saluföras, eller i järnvägs väntsal eller inom annan huvudsakligen för de resande avsedd del av järnvägs stationsområde, under förutsättning att automatapparaten är av typ som godkänts av den myndighet Konungen därtill förordnar;

11 §.

1 mom. Under de förutsättningar som angivas i denna paragraf må tillstånd meddelas näringsidkare att hålla butik öppen för allmänheten eller att annorstädes idka försäljning till allmänheten å tid, då sådant eljest icke är förenligt med bestämmelserna i denna lag. Tillstånd till försäljning som avses i 3 mom. 4) meddelas i Stockholm av överståthållarämbetet, i annan stad av magistraten eller kommunalborgmästaren samt å landet av polismyndigheten. I övriga fall meddelas tillstånd av länsstyrelsen.

Ansökning om — — — äga rum.

Tillfälle att — — — sådant yttrande.

Avser ansökning försäljning av tobaksvaror i stad eller stadlikt samhälle, skall länsstyrelsen före ärendets avgörande inhämta utlåtande över ansökningen från statens tobaksnämnd.

2 mom. Tillstånd, varom — — — liknande synpunkt.

3 mom. Föreligger ej — — — till framställningen:

1) försäljning av konfektyrer, kex, alkoholfria drycker, frukt, produkter av frukt, honung, levande blommor, tryckta skrifter, vykort, fotografisk film och

1 mom. Under de förutsättningar som angivas i denna paragraf må tillstånd meddelas näringsidkare att hålla butik öppen för allmänheten eller att annorstädes idka försäljning till allmänheten å tid, då sådant eljest icke är förenligt med bestämmelserna i denna lag. Tillstånd till försäljning som avses i 3 mom. 3) meddelas i Stockholm av överståthållarämbetet, i annan stad av magistraten eller kommunalborgmästaren samt å landet av polismyndigheten. I övriga fall meddelas tillstånd av länsstyrelsen.

Ansökning om — — — äga rum.

Tillfälle att — — — sådant yttrande.

2 mom. Tillstånd, varom — — — liknande synpunkt.

3 mom. Föreligger ej — — — till framställningen:

1) försäljning av konfektyrer, kex, alkoholfria drycker, frukt, produkter av frukt, honung, levande blommor, tryckta skrifter, vykort, fotografisk film, och

(Nuvarande lydelse)

tändstickor, vilken bedrivs från särskilt försäljningsställe, där under den vanliga affärstiden endast dessa varor saluhållas, må medgivas, såframt icke särskilda skäl till annat föranleda, i allmänhet dock icke någon veckodag längre än till klockan 22; sådant medgivande må ock lämnas för försäljning av dessa varor annorledes än från särskilt försäljningsställe, om försäljningen icke är förbunden med handel med andra varor och i övrigt skäl därtill anses föreligga;

2) försäljning i samband med nöjeställning, idrottstävling, friluftsbad eller dylikt må medgivas under den utsträckta tid, som med hänsyn till förhållandena anses erforderlig; dock må tillståndet i regel avse försäljning endast av de under 1) nämnda varuslagen samt lagad mat och tobaksvaror;

3) försäljning i direkt anslutning till station för järnvägs- eller lufttrafik eller för mer betydande sjö-, spårvägs- eller busstrafik må medgivas under den utsträckta tid, som kan anses betingad av de resandes behov; dock må tillståndet i regel avse försäljning endast av de under 1) nämnda varuslagen samt tobaksvaror, piprensare, mindre pappersartiklar, pennor och bläck;

4) försäljning utomhus av varm korv, varm fisk eller varm buljong samt bröd, potatis och senap, som tillhandahållas i samband därmed, må medgivas i den utsträckning, som anses lämplig, dock endast från fastställd plats;

5) öppethållande eller försäljning i andra fall må medgivas, då synnerliga skäl därtill äro.

4 mom. — — — — —

(Föreslagen lydelse)

tändstickor, tobaksvaror, tobaksutensilier, mindre pappersartiklar, pennor och bläck, vilken bedrivs från särskilt försäljningsställe, där under den vanliga affärstiden endast dessa varor saluhållas, må medgivas, såframt icke särskilda skäl till annat föranleda, i allmänhet dock icke någon veckodag längre än till klockan 22 eller den senare tidpunkt, som vid försäljning i anslutning till trafikintätning är påkallad av de resandes behov; sådant medgivande må ock lämnas för försäljning av dessa varor annorledes än från särskilt försäljningsställe, om försäljningen icke är förbunden med handel med andra varor och i övrigt skäl därtill anses föreligga;

2) försäljning i samband med nöjeställning, idrottstävling, friluftsbad eller dylikt må medgivas under den utsträckta tid, som med hänsyn till förhållandena anses erforderlig; dock må tillståndet i regel avse försäljning endast av de under 1) nämnda varuslagen samt lagad mat;

3) försäljning utomhus av varm korv, varm fisk eller varm buljong samt bröd, potatis och senap, som tillhandahållas i samband därmed, må medgivas i den utsträckning, som anses lämplig, dock endast från fastställd plats;

4) öppethållande eller försäljning i andra fall må medgivas, då synnerliga skäl därtill äro.

4 mom. — — — — —

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

18 §.

Klagan över — — — ämbetsverks beslut.

Över beslut av länsstyrelse enligt denna lag må klagan föras hos Konungen i vederbörande statsdepartement inom tid som i första stycket sägs. Talan må dock icke föras mot beslut, som i ärendet om tillstånd enligt 11 § 3 mom. 4) meddelas av överståthållarämbetet eller, efter besvär, av länsstyrelse.

Innefattar beslut tillstånd jämlikt 11 § till försäljning av tobaksvaror i stad eller stadliktande samhälle, äger tobaksnämnden föra talan mot beslutet.

Beslut, varigenom — — — vara förordnat.

Över arbetarskyddsstyrelsens — — — icke föras.

Klagan över — — — ämbetsverks beslut.

Över beslut av länsstyrelse enligt denna lag må klagan föras hos Konungen i vederbörande statsdepartement inom tid som i första stycket sägs. Talan må dock icke föras mot beslut, som i ärendet om tillstånd enligt 11 § 3 mom. 3) meddelas av överståthållarämbetet eller, efter besvär, av länsstyrelse.

Beslut, varigenom — — — vara förordnat.

Över arbetarskyddsstyrelsens — — — icke föras.

Alternativ II

1: o) Utkast
till

lag angående ändring i lagen den 11 juni 1943 (nr 346) angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror

Härigenom förordnas, att 4, 15, 16, 21, 28, 29 och 33 §§ lagen den 11 juni 1943 angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror skola erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

4 §.

Monopolets utövare tillhandahåller på lämpligt sätt åt enskilda återförsäljare såväl inom riket tillverkade som ock importerade tobaksvaror. Därvid skall monopolets utövare i samråd med den nämnd, varom förmäles i 5 kap., söka anpassa försäljningsställets antal med hänsyn till möjligheten för de återförsäljare, vilkas rörelse företrädesvis omfattar försäljning av tobaksvaror, att uppnå skälig omsättning, i den mån så kan ske utan åsidosättande av allmänhetens och monopolets utövares intressen.

Monopolets utövare tillhandahåller på lämpligt sätt åt enskilda återförsäljare såväl inom riket tillverkade som ock importerade tobaksvaror. Därvid skall monopolets utövare i samråd med den nämnd, varom förmäles i 5 kap., söka anpassa försäljningsställets antal och beskaffenhet med hänsyn till att distributionen anordnas, å ena sidan, efter rationella och affärsmässiga principer och till låga kostnader samt, å andra sidan, på ett för konsumenterna bekvämt och i övrigt tillfredsställande sätt.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

15 §.

Se ovan alt. I.

Se ovan alt. I.

16 §.

Se ovan alt. I.

Se ovan alt. I.

21 §.

Se ovan alt. I.

Se ovan alt. I.

28 §.

Se ovan alt. I.

Se ovan alt. I.

29 §.

Se ovan alt. I.

Se ovan alt. I.

33 §.

Se ovan alt. I.

Se ovan alt. I.

2: 0)

Utkast

till

**Kungl. Maj:ts kungörelse angående ändring i instruktionen den 11 juni 1943
(nr 350) för statens tobaksnämnd**

Kungl. Maj:t har funnit gott förordna, dels att 1, 3, 7 och 8 §§ instruktionen den 11 juni 1943 för statens tobaksnämnd skola erhålla ändrad lydelse och dels att i instruktionen skall införas en ny 3 a §, allt på sätt nedan angives.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

1 §.

Statens tobaksnämnd åligger att enligt bestämmelserna i lagen angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror och av Kungl. Maj:t meddelade föreskrifter verka för en sund utveckling av handeln med tobaksvaror.

Statens tobaksnämnd åligger att enligt bestämmelserna i lagen angående statsmonopol å tillverkning och import av tobaksvaror och av Kungl. Maj:t meddelade föreskrifter verka för en sund utveckling av handeln med tobaksvaror. *På nämnden ankommer att enligt vad i butikstängningslagen angives meddela tillstånd till försäljning av tobaksvaror å annan affärstid än den vanliga.*

3 §.

I fråga om beviljande av rätt till inköp mot rabatt hos monopolets utövare för bedrivande av detaljhandel med tobaksvaror i stad eller stadsliknande samhälle skall nämnden verka för att all varsamhet, som är förenlig med allmänhetens berättigade anspråk på bekväm tillgång till tobaksvaror och monopolets utövaras intressen, iakttagas samt att dylik rätt företrädesvis beviljas personer med kännedom om tobakshandeln eller med annan affärskunskap.

Uppkommer till behandling inom nämnden fråga om beviljande av inköpsrätt, som nyss sagts, för bedrivande av s. k. specialtobakshandel å nybyggd område i stad eller stadsliknande samhälle, där sådan handel förut bedrivs, skall nämnden undersöka, huruvida skäl föreligger att i stället för beviljande av ny inköpsrätt bereda person, som inom annan del av samhället idkar specialtobakshandel, tillfälle att överflytta sin rörelse till det nybyggda området samt i så fall förorda dylik åtgärd.

Har överflyttning begärts av inköpsrätt, varom här är fråga, till ny innehavare av specialtobakshandel, skall nämnden, innan yttrande över dylik ansökan avgives, undersöka, huruvida med hänsyn till den överlåtna affärslokalens belägenhet och andra omständigheter, som nämnden finner vara av betydelse, nöjaktiga förutsättningar för rörelsens bedrivande kunna anses vara för handen.

3 a §.

Vid prövning av ansökan om tillstånd till försäljning av tobaksvaror å annan affärstid än den vanliga skall nämnden, vid sidan av de eljest i denna instruktion eller annorstädes angivna riktlinjerna för nämndens verksamhet, jämväl tillämpa de i butikstängningslagen meddelade föreskrifterna.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

7 §.

Se ovan alt. I.

Se ovan alt. I.

8 §.

För handläggning av vissa ärenden eller grupper av ärenden må nämnden inom sig utse ett arbetsutskott, bestående av nämndens ordförande eller vice ordförande samt ytterligare *två* ledamöter.

Uppstå i ärende, som handlägges av arbetsutskottet, delade meningar eller finnes ärendet vara av principiell betydelse eller eljest av större vikt, skall detsamma hänskjutas till avgörande av nämnden.

För handläggning av vissa ärenden eller grupper av ärenden må nämnden inom sig utse ett arbetsutskott, bestående av nämndens ordförande eller vice ordförande samt ytterligare *tre* ledamöter.

Äro icke i ärende, som handlägges av arbetsutskottet, minst tre ledamöter om beslutet ense eller finnes ärendet vara av principiell betydelse eller eljest av större vikt, skall detsamma hänskjutas till avgörande av nämnden. *Sådant hänskjutande skall även i övrigt ske, om det påfordras av någon av de i beslutet deltagande ledamöterna.*

3: o) Utkast
till

lag angående ändring i butikstängningslagen den 21 juli 1948 (nr 608)

Härigenom förordnas, att 11 och 18 §§ butikstängningslagen den 21 juli 1948 skola erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Nuvarande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

11 §.

1 mom. Under de förutsättningar som angivas i denna paragraf må tillstånd meddelas näringsidkare att hålla butik öppen för allmänheten eller att annorstädes idka försäljning till allmänheten å tid, då sådant eljest icke är förenligt med bestämmelserna i denna lag. Tillstånd till försäljning som avses i 3 mom. 4) meddelas i Stockholm av överståthållarämbetet, i annan stad av magistraten eller kommunalborgmästaren samt å landet av polismyndigheten. I övriga fall meddelas tillstånd av länsstyrelsen.

1 mom. Under de förutsättningar som angivas i denna paragraf må tillstånd meddelas näringsidkare att hålla butik öppen för allmänheten eller att annorstädes idka försäljning till allmänheten å tid, då sådant eljest icke är förenligt med bestämmelserna i denna lag. Tillstånd till försäljning som avses i 3 mom. 4) meddelas i Stockholm av överståthållarämbetet, i annan stad av magistraten eller kommunalborgmästaren samt å landet av polismyndigheten. I övriga fall meddelas tillstånd av länsstyrelsen; *dock att tillstånd till försälj-*

(Nuvarande lydelse)

Ansökning om — — — äga rum.
 Tillfälle att — — — sådant yttrande.
 Avser ansökning försäljning av tobaksvaror i stad eller stadlikt samhälle, skall länsstyrelsen före ärendets avgörande inhämta utlåtande över ansökningen från statens tobaksnämnd.
 2 mom. — — — — —
 3 mom. — — — — —
 4 mom. — — — — —

Klagan över — — — ämbetsverks beslut.

Över beslut av länsstyrelse enligt denna lag må klagan föras hos Konungen i vederbörande statsdepartement inom tid som i första stycket sägs. Talan må dock icke föras mot beslut, som i ärende om tillstånd enligt 11 § 3 mom. 4) meddelas av överståthållarämbetet eller, efter besvär, av länsstyrelse.

Innefattar beslut tillstånd jämlikt 11 § till försäljning av tobaksvaror i stad eller stadlikt samhälle, äger tobaksnämnden föra talan mot beslutet.

Beslut, varigenom — — — vara förordnat.

Över arbetarskyddsstyrelsens — — — icke föras.

(Föreslagen lydelse)

ning av tobaksvaror meddelas av statens tobaksnämnd. Tillstånd till försäljning av sistnämnda varor må meddelas endast under förutsättning att tillstånd till försäljning av annan i 3 mom. 1) — 3) omförmäld vara meddelats för samma tid. Avser ansökningen såväl tobaksvaror som annan i 3 mom. 1) — 3) omförmäld vara skall länsstyrelsen, sedan ansökningen där slutbehandlats, översända handlingarna i ärendet till tobaksnämnden.

Ansökning om — — — äga rum.
 Tillfälle att — — — sådant yttrande.

2 mom. — — — — —
 3 mom. — — — — —
 4 mom. — — — — —

18 §.

Klagan över — — — ämbetsverks beslut.

Över beslut av länsstyrelse eller statens tobaksnämnd enligt denna lag må klagan föras hos Konungen i vederbörande statsdepartement inom tid som i första stycket sägs. Talan må dock icke föras mot beslut, som i ärende om tillstånd enligt 11 § 3 mom. 4) meddelas av överståthållarämbetet eller, efter besvär, av länsstyrelse.

Beslut, varigenom — — — vara förordnat.

Över arbetarskyddsstyrelsens — — — icke föras.

Huvudsiffror rörande specialtobakshandelns ekonomiska utveckling 1943—1953

Redogörelse, på uppdrag av statens tobaksnämnd utarbetad i januari 1955 av professor S. G. W. Wahlund med biträde av A. Pellijeff¹.

Undersökningsmaterialet

Utgångsmaterialet för redovisningen av tobakshandelns ekonomiska utveckling 1943—1953 utgöres dels av de redogörelser för statens tobaksnämnds undersökningar rörande tobakshandelns ekonomi, som tidigare överlämnats till nämnden, dels av vissa specialbearbetningar av primärmaterialet till undersökningarna för åren 1943, 1948 och 1953.

Specialbearbetningarna har omfattat jämförelser av uppgifter för identiska tobaksaffärer dels för åren 1943 och 1953 och dels för åren 1943, 1948 och 1953. Jämförelsen direkt mellan 1943 och 1953 har kunnat ske på basis av ett material omfattande uppgifter för inemot 1 000 tobaksaffärer. För jämförelser mellan de tre åren 1943, 1948 och 1953 har ca 670 uppgifter begagnats.

Vid dessa specialbearbetningar har uppgiftsmaterialet fördelats dels i tre grupper efter tobaksaffärernas omsättning 1943, dels efter affärernas belägenhet i åtta olika orter eller ortsgrupper. För alla dessa ($3 \times 8 =$) 24 undergrupper har de procentuella förändringarna mellan 1943 och 1953 resp. mellan 1943, 1948 och 1953 beräknats för omsättningen fördelad på vissa huvudgrupper av varor och för omkostnaderna fördelade på kostnadslag.

Resultaten av dessa beräkningar har därefter använts för kontroll och vissa justeringar av den år för år i de tidigare redogörelserna redovisade utvecklingen.

Beträffande metoderna för bearbetningen av primärmaterialet till de årliga undersökningarna må såsom exempel följande anföras rörande insamlingen och bearbetningen av primärmaterialet till undersökningen för 1953.

I likhet med vad som varit fallet vid undersökningarna av specialtobakshandelns ekonomiska förhållanden åren 1947—1952 utsändes även för 1953 års undersökning i februari 1954 frågeformulär till samtliga i STM:s kundregister ingående

¹ Föreliggande redogörelse för specialtobakshandelns ekonomiska utveckling mellan åren 1943 och 1953 avser att ge en sammanfattande redovisning av det siffermaterial, som sedan 1944 årligen insamlats av statens tobaksnämnd.

Redovisningen har dock endast kunnat omfatta vissa väsentligare data i tobakshandelns ekonomi och har dessutom ej kunnat göras fullständig, enär uppgiftsmaterialet för åren 1944—1946 icke är helt tillfredsställande. Huvudlinjerna i utvecklingen 1943—1953 torde emellertid framgå av redogörelsen. Ytterligare må påpekas, att redovisningen främst avser utvecklingen inom den grupp av tobaksaffärer, som bestått under hela den aktuella perioden 1943—1953. Denna grupp torde omfatta omkring 90 % av samtliga 1953 befintliga tobaksaffärer.

2 873 tobakshandlare. Vid månadsskiftet mars—april utsändes påminnelsekrivelser till de tobakshandlare, som då ännu icke inkommit med besvarade frågeformulär.

Antalet uppgifter, som efter granskning kunnat medtagas i bearbetningarna av materialet, uppgår till 1 417, eller ca 49 % av samtliga tobakshandlare.

Granskningen av uppgifterna har liksom tidigare dels omfattat en fullständig kontroll av att de lämnade uppgifterna på varje blankett korresponderat med varandra samt att de uppgivna omkostnaderna ej innefattat personliga utgifter såsom t. ex. skatter, dels har den uppgivna omsättningen särskilt granskats med utgångspunkt från de uppgivna varuinköpen.

För att ur de uppgivna varuinköpen kunna beräkna omsättningen har vissa antaganden gjorts rörande den procentuella återförsäljarrabattens storlek för de olika varugrupperna. I fråga om tobaksvaror har därvid årets genomsnittsrabatt, 8,5 %, i de flesta fall begagnats oförändrad. I de fall, då tobaksvaror försålts i parti, har rabattsatsen reducerats till 3 % för den del av tobaksförsäljningen, som utgjort partiförsäljning. För tobaksvaror, som av tobakshandlarna inköpts i andra hand, har rabatten antagits vara 5,5 %. Återförsäljarrabatten på tidningar och tidskrifter samt på övriga varor har förutsatts vara 19 resp. 23 %. Den sistnämnda rabattsatsen har i annat sammanhang av handelns representanter i statens tobaksnämnd bedömts vara något i underkant. För att jämförbarhet de olika åren emellan skall kunna ernås har den trots detta i föreliggande undersökning begagnats oförändrad i förhållande till vad som förutsattes vid undersökningen för nästföregående år. De uppgivna provisionerna på tips etc. har oförändrade inräknats i omsättningen. Däremot har inkomsterna av allmänhetens telefonsamtal helt utelämnats ur den beräknade totalomsättningen på grund av svårigheter att tillfredsställande uppskatta dessa belopp. Dessa inkomster har liksom vid tidigare undersökningar ansetts delvis motsvara en viss marginal för allmänt svinn i affären. Deras utelämnande från den beräknade omsättningen innebär dock, särskilt beträffande stockholmsaffärerna, en uppskattning i underkant.

Beträffande materialets representativitet må nämnas, att de i undersökningen ingående affärernas fördelning efter tobaksomsättningens storlek mycket nära ansluter till motsvarande fördelning för samtliga specialtobakshandlare. Däremot är undersökningsmaterialets fördelning på olika orter och ortsgrupper icke helt överensstämmande med den verkliga fördelningen. Sålunda är t. ex. liksom vid tidigare undersökningar stockholmsaffärerna underrepresenterade i undersökningsmaterialet medan t. ex. affärerna i Malmö och Göteborg är överrepresenterade i förhållande till genomsnittet för samtliga affärer. Dessa avvikelser är emellertid inte av den arten, att de nämnvärt påverkar de undersökningsresultat, som redovisas i det följande. Så långt detta kan bedömas synes medelvärden och andra karakteristika ge en i stort sett riktig bild av utvecklingen inom specialtobakshandeln som helhet. Det må i detta sammanhang även framhållas, att de i undersökningarna ingående tobaksaffärerna till helt övervägande del varit desamma år efter år, vilket varit till fördel för undersökningarnas möjlighet att ge en korrekt bild av utvecklingen.

1. Tobaksvaruförsäljningen åren 1943—1953 enligt STM:s statistik

AB Svenska tobaksmonopolets (STM:s) försäljning av tobaksvaror uppgick 1953 till 832 miljoner kronor. År 1943 var försäljningen 328 miljoner kronor och

ökningen mellan 1943 och 1953 var 153 %. Mellan åren 1943 och 1948 ökade STM:s försäljning med 74 % och mellan 1948 och 1953 med 46 %.

Av STM:s totalförsäljning 1953 kom 319 miljoner kronor på återförsäljargruppen specialtobakshandlare. År 1943 var försäljningen till specialtobakshandlare 133 miljoner kronor och ökningen i denna försäljning mellan 1943 och 1953 var 141 %. Mellan åren 1943 och 1948 ökade försäljningen till specialtobakshandlare med 77 % och mellan 1948 och 1953 med 36 %. Under första hälften av perioden 1943—1953 ökade försäljningen till specialtobakshandlare alltså mer än totalförsäljningen, medan det motsatta gällde för den senare hälften av perioden.

Specialtobakshandlarnas andel av STM:s totalförsäljning 1953 var 38,4 %, medan motsvarande andel 1943 var 40,4 % och 1948 41,2 %.

STM:s totalförsäljning samt försäljningen till specialtobakshandlare framgår i övrigt av tabell 1.

Tabell 1. STM:s totalförsäljning och försäljningen till specialtobakshandlare åren 1943—1953.

År	STM:s totalförsäljning		Försäljning till specialtobakshandlare		Specialtobakshandlarnas andel av totalförsäljningen
	milj. kr.	index	milj. kr.	index	%
1943	328	100	133	100	40,4
1944	384	117	165	124	42,9
1945	407	124	173	131	42,4
1946	463	141	188	142	40,7
1947	492	150	198	149	40,2
1948	570	174	235	177	41,2
1949	559	170	231	174	41,4
1950	585	178	238	180	40,7
1951	668	203	266	200	39,8
1952	777	237	306	231	39,4
1953	832	253	319	241	38,4

Hur utvecklingen gestaltat sig för övriga grupper av återförsäljare framgår av tabell 2, i vilken försäljningen till de olika grupperna indexerats för åren 1948 och 1953 med 1943 som basår, varjämte de olika gruppernas procentuella andel av totalförsäljningen redovisas.

Tabell 2. Utvecklingen av STM:s försäljning till olika grupper av återförsäljare mellan åren 1943, 1948 och 1953.

Återförsäljargrupp	Index för försäljningen			Procent av totalförsäljningen		
	1943	1948	1953	1943	1948	1953
Specialtobakshandlare	100	177	241	40,4	41,2	38,4
Speceri- och diversehandlare m. fl.	100	153	203	27,0	23,9	21,7
Kooperativa föreningar	100	162	226	10,1	9,5	9,1
Restauranter	100	184	230	3,5	3,7	3,1
Kaféer m. fl.	100	140	202	4,9	3,9	3,9
Marketerier och mäs-sar	100	65	142	3,4	1,3	1,9
Kiosker	100	270	522	10,7	16,5	21,9
Samtliga grupper	100	174	253	100	100	100

Av tabell 2 framgår bl. a. att samtliga återförsäljargrupper utom kiosker fått sin andel av STM:s totalförsäljning minskad mellan 1943 och 1953. Kioskernas andel ökade från 10,7 till 21,9 % eller till drygt det dubbla. Minskningen av specialtobakshandlarnas relativa andel var ca 5 %, medan motsvarande minskning för de övriga grupperna var mellan lägst 10 % (kooperativa föreningar) och högst 44 % (marketenterier och mässar).

Antalet specialtobakshandlare var 1953 enligt STM:s kundregister 2 873. År 1943 var motsvarande antal 3 034. Mellan dessa år minskade antalet specialtobakshandlare alltså med 161. Detta är emellertid en nettosiffra, som döljer dels en avgång av tobaksaffärer bl. a. genom inlösen, utflyttning eller omregistrering till annan återförsäljargrupp av storleksordningen 400 affärer och dels en nyetablering (inkl. utflyttade) av storleksordningen 250 affärer.¹ Omkring 2 625 tobaksaffärer (drygt 90 % av samtliga 1953 befintliga affärer) har bestått med oförändrad lokalisering av butikerna under hela perioden 1943—1953.

Utvecklingen 1943—1953 av antalet specialtobakshandlare och medelförsäljningen av tobaksvaror per specialtobakshandlare framgår av tabell 3.

Tabell 3. Antal specialtobakshandlare och försäljning av tobaksvaror i medeltal per specialtobakshandlare åren 1943—1953.

År	Antal specialtobakshandlare	Försäljning av tobak i medeltal per specialtobakshandlare, kr. ²	Index för medelförsäljningen
1943	3 034	43 700	100
1944	2 985	55 300	127
1945	2 934	59 000	135
1946	2 905	64 800	148
1947	2 901	68 100	156
1948	2 893	81 100	186
1949	2 894	79 900	183
1950	2 891	82 400	189
1951	2 894	91 800	210
1952	2 880	106 200	243
1953	2 873	111 100	254

STM:s försäljning av tobaksvaror till specialtobakshandlarna uppgick 1953 till i medeltal 111 100 kronor. År 1943 var motsvarande medeltal 43 700 kronor och mellan 1943 och 1953 ökade denna medelförsäljning per specialtobakshandlare med 154 %. Ökningen var 86 % mellan 1943 och 1948 och 36 % mellan 1948 och 1953.

Återförsäljarrabatten på tobaksvaror var 1953 i genomsnitt 8,5 % av priskurantpriset mot 10,6 % 1943. Rabattsatsen har sänkts vid flera tillfällen mellan 1943 och 1953 men höjdes mellan 1951 och 1952 från i genomsnitt 8,3 till 8,5 %. Rabattsatsens sänkning har medfört att återförsäljarnas bruttoinkomst av tobaksvaruförsäljning icke ökat i takt med denna försäljning. Rabattsatsens utveckling åren 1943—1953 framgår av tabell 4, i vilken även specialtobakshandlarnas totala och genomsnittliga bruttoinkomst redovisas.

¹ Uppgifterna bygger på en genomgång av kundförteckningar för 1944 och 1953, varav den tidigare icke varit fullständig, varför uppgifterna endast får betraktas såsom mycket ungefärliga.

² Värdena avrundade till närmaste 100-tal kronor.

Tabell 4. Återförsäljarrabatten på tobaksvaror samt specialtobakshandlarnas bruttoinkomst av tobaksvaruförsäljning åren 1943—1953.

År	Genomsnittsrabatt i %	Specialtobakshandlarnas bruttoinkomst		Indextal för	
		totalt, milj. kr.	i medeltal per tobakshandlare, kr. ¹	medelbruttoinkomsten	levnads-kostnader
1943	10,6	14,1	4 600	100	100
1944	10,6	17,5	5 900	127	99
1945	10,3	17,8	6 100	131	99
1946	10,0	18,8	6 500	140	99
1947	10,0	19,7	6 800	147	103
1948	9,1	21,3	7 300	158	107
1949	9,0	20,8	7 200	155	109
1950	9,0	21,5	7 400	160	110
1951	8,3	22,0	7 600	164	128
1952	8,5	26,0	9 000	195	138
1953	8,5	27,1	9 400	203	139

Av tabell 4 framgår bl. a., att bruttoinkomsten av tobaksvaruförsäljning år 1953 uppgick till 9 400 kronor i medeltal per specialtobakshandlare. År 1943 var motsvarande medeltal 4 600 kronor och ökningen mellan 1943 och 1953 var 103 %. Den samtidiga stegringen av levnads-kostnadsindex var 39 %. Mellan 1943 och 1948 ökade medelbruttoinkomsten med 58 % och mellan 1948 och 1953 med 28 %.

2. Specialtobakshandelns ekonomiska utveckling 1943—1953

Totalomsättning

Den sammanlagda omsättningen² av alla varuslag i landets ca 2 900 tobaksaffärer uppgick 1953 till i runt tal 435 milj. kronor. År 1943 omsatte de då drygt 3 000 tobaksaffärerna omkring 185 milj. kronor. Branschens totalomsättning ökade alltså mellan dessa bägge år med ca 135 %.

Som jämförelse kan nämnas att bruttonationalinkomsten i Sverige samtidigt ökade med ca 125 %. Omsättningen inom tobakshandeln har alltså värdemässigt ökat ungefär lika mycket som bruttonationalinkomsten eller möjligen något mera.

Medelomsättningen per tobaksaffär var 1953 ca 149 500 kronor och 1943 ca 60 600 kronor. Medelomsättningen ökade alltså mellan 1943 och 1953 med 145 à 150 %. År 1948 var medelomsättningen ca 108 300 kronor. Den ökade alltså med nära 80 % under första hälften av den här observerade 10-årsperioden, medan omsättningsökningen under den senare hälften av perioden stannade vid 35 à 40 %.

Medelomsättningens utveckling år för år framgår av diagrammen 1 och 2, i vilka även utvecklingen för vissa viktigare varugrupper inom specialtobakshandelns sortiment särredovisas (se följande avsnitt).

¹ Värdena avrundade till närmaste 100-tal kronor.

² Begreppet »totalomsättning» innebär i denna undersökning liksom tidigare den sammanlagda omsättningen av tobaksvaror, tidningar och tidskrifter samt övriga egentliga varor. I totalomsättningen ingår därutöver *provisioner* på tips, penninglotter, varulotter, annonser, framkallning etc.

Omsättningsökningen mellan 1943 och 1953 har varit påtagligt större för små affärer än för stora affärer. Sålunda ökade medelomsättningen bland bestående affärer, som 1943 hade en omsättning understigande 50 000 kronor (drygt 50 % av samtliga affärer), med drygt 180 %, medan omsättningsökningen för affärer i storleksgruppen 50 000—100 000 kronor (knappt 40 % av samtliga) var ca 145 % och ökningen för affärer med en omsättning 1943 överstigande 100 000 kronor (ca 10 % av samtliga) stannade vid ca 100 %. Medelomsättningen 1943 och 1953 inom identiska affärer i dessa tre storleksgrupper framgår av följande tablå.

Storleksgrupp efter totalomsättning 1943	Medelomsättning 1943	Medelomsättning 1953	Procentuell omsättningsökning
— 50 000 kr	37 000	103 000	180
50 000—100 000 »	68 000	167 000	145
100 000— »	149 000	299 000	100
Samtliga	60 600	149 500	147

Utvecklingen har alltså inneburit en utjämning av affärernas omsättningsstorlek. Denna utjämningstendens blir än mer påtaglig om man beaktar att något 100-tal, företrädesvis mycket små tobaksaffärer inlösts eller eljest upphört under den här aktuella 10-årsperioden.

För tobaksaffärer inom olika orter och ortsgrupper har omsättningsökningen ävenledes varit något olika. Sålunda har medelomsättningen ökat icke oväsentligt mer för affärer i de större och medelstora städerna än för affärer i mindre städer och tätorter. Utvecklingen har dock varit något ojämn, varför generella slutsatser knappast kan dragas. Tendensen till större omsättningsökning bland små än bland stora affärer, som gäller genomgående för alla ortsgrupper, har emellertid varit mindre utpräglad i Stockholm och i städer med 30 000—100 000 invånare än i landet i övrigt.

Omsättning av olika varuslag

Totalomsättningens genomsnittliga fördelning på olika huvudgrupper av varor redovisas dels i tabell 5 för åren 1943 och 1948—1953, dels också i diagram 1 för vart och ett av åren 1943—1953. I diagrammet inskränker sig uppdelningen dock till de två grupperna tobaksvaror och övrigt, varvid provisioner på tips m. m. ingår i övriggruppen.

Tabell 5. Omsättning av olika varuslag m. m. i medeltal per tobaksaffär åren 1943 samt 1948—1953.

Varugrupp	1943	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Tobaksvaror	44 000	79 200	77 600	78 900	89 000	101 700	106 700
Tidn. o. tidskr.	8 100	12 700	14 400	14 900	17 100	19 400	20 300
Övriga varor	7 700	14 700	15 600	16 300	18 100	18 800	19 400
Prov. å tips m. m.	800	1 700	1 800	1 900	2 200	2 500	3 100
Totalomsätt. n.	60 600	108 300	109 400	112 000	126 400	142 300	149 500

Tobaksvarornas andel av tobaksaffärernas omsättning har varit ganska konstant under den här observerade 10-årsperioden (se diagram 1). År 1943 var denna andel ca 72,5 % och 1953 ca 71,5 %¹. För åren 1944—46 var tobaksvarornas andel av omsättningen något större än vid utgångsläget 1943 och nådde sitt maximum 1945 med ca 76,5 %. Från och med 1949 har denna andel varit mindre än 1943 och var åren 1950 och 1951 ca 70,5 % men steg därefter med ungefär en procentenhet. Under de sju åren 1947—1953 har tobaksvaruandelen varit anmärkningsvärt konstant med ca 70,5 % som lägsta värde och knappt 73 % (1948) som högsta. Det här relaterade utvecklingsförloppet kan även studeras i diagram 2, av vilket framgår att kurvorna för totalomsättningens och tobaksvaruomsättningens utveckling ganska nära följer varandra.

Av särskilt intresse att konstatera i detta sammanhang är att den tidigare nämnda, särskilt stora omsättningsstegringen i små tobaksaffärer icke påtagligt ändrat tobaksvarornas andel av omsättningen i dessa affärer. Nedgången i tobaksvarornas andel i omsättningen mellan 1943 och 1953 var i affärer, som 1943 hade mindre än 50 000 kronors omsättning, en procentenhet. I affärer med 50 000—100 000 kronors omsättning var motsvarande nedgång ungefär två procentenheter och i affärer med mer än 100 000 kronors omsättning ungefär lika stor. Andelen tobaksvaror i omsättningen åren 1943 och 1953 för affärer i olika storleksgrupper redovisas i följande tablå.

Storleksgrupp efter totalomsättning 1943	Procentuell andel tobaksvaror i omsättningen ¹	
	1943	1953
— 50 000 kr	69,0	68,0
50 000—100 000 »	72,0	70,0
100 000— »	77,0	75,0
Samtliga	72,5	71,5

Beträffande utvecklingen inom olika orter och ortsgrupper må nämnas, att tobaksvaruandelen i omsättningen synes ha minskat mest i mindre städer och tätorter. Särskilt anmärkningsvärt är att denna andel i städer och tätorter med mindre än 10 000 invånare, som 1943 uppvisade det lägsta procenttalet (ca 64,5 %) minskat med fyra à fem procentenheter (till ca 60,0 %) mot en minskning med en procentenhet i genomsnitt för alla tobaksaffärer.

Beträffande tobaksvaruomsättningens utveckling må sammanfattningsvis konstateras, att ökningen mellan 1943 och 1953 var drygt 140 % enligt det material, som legat till grund för i avsnitt 2 redovisade undersökningar. Mellan 1943 och 1948 var tobaksvaruomsättningens ökning ca 80 % samt mellan 1948 och 1953 ca 35 %. Beträffande utvecklingen 1943—1948 redovisades i avsnitt 1 en ökning av tobaksvaruförsäljningen med 86 % mot här 80 %. Skillnaden kan delvis bero på bristfälligheter hos primärmaterialet för den särskilda undersökningen för år 1943. Delvis sammanhänger den med att undersökningen i detta avsnitt 2 avser tobaksaffärer, som funnits såväl 1943 som 1953. Bortfall av små butiker och tillkomst av större gör helt naturligt att medeltal, beräknade på det totala antalet affärer vid varje tidpunkt, utvisar större ökning än de här redovisade medeltalen.

En mindre del av tobaksförsäljningen utgöres av s. k. *andrahandsförsäljning* från tobakshandlare till andra detaljister. Sådan andrahandsförsäljning förekommer emellertid endast i ett fåtal affärer och bedömningen av dess utveckling är

¹ Procenttalen ha avrundats till närmaste halva procent.

vanskelig enär materialet på denna punkt måste betraktas som särskilt osäkert. År 1943 beräknades emellertid andrahandsförsäljningen ingå i tobaksvaruomsättningen med ca 4 400 kronor (ca 10 % av hela tobaksvaruomsättningen). År 1953 kan andrahandsförsäljningen beräknas utgöra ca 5 500 kronor (ca 5 % av hela tobaksvaruomsättningen). Andrahandsförsäljningens relativa betydelse synes alltså ha minskat icke oväsentligt.

Av tobaksvaruomsättningen försålde 1953, utslaget på samtliga tobaksaffärer, i medeltal för ca 12 900 kronor i *tobaksautomater*. Medelförsäljningen per tobaksautomat var nära 18 000 kronor.

Beträffande omsättningen av *tidningar och tidskrifter* kan konstateras att ökningen mellan 1943 och 1953 var drygt 150 % eller något större än tobaksvaruomsättningens ökning. Under femårsperioden 1943—1948 var tidningsomsättningens utvecklingstakt emellertid betydligt långsammare än tobaksvaruomsättningens. Tidningsomsättningens ökning var då 55 å 60 % mot ca 80 % för tobaksomsättningen. I motsats härtill ökade tidningsomsättningen mellan åren 1948 och 1953 med ca 60 % medan tobaksvaruomsättningen samtidigt ökade med ca 35 %.

Omsättningen av *övriga varor* ökade med 150 å 155 % mellan 1943 och 1953 eller ungefär lika mycket som tidningsomsättningen. För gruppen övriga varor föll dock större delen av ökningen på den första hälften av undersökningsperioden och omsättningen ökade mellan 1943 och 1948 med drygt 90 %. Mellan 1948 och 1953 var motsvarande ökning drygt 30 %.

Den mest anmärkningsvärda förändringen under den här aktuella tidsperioden är den mycket stora ökningen av *provisionen på tips*. Mellan 1943 och 1954 ökade denna från ca 550 till ca 2 500 kronor eller med omkring 350 %. För tipsprovisionens del var ökningen mellan 1943 och 1948 ungefär 125 % och mellan 1948 och 1953 95 å 100 %.

De sammanlagda provisionerna på tips, lotter, annonser m. m. ökade inte fullt lika mycket som tipsprovisionen enbart. Ökningen stannade här vid omkring 290 %.

Bruttoinkomst

Bruttoinkomsten på tobaksaffärernas försäljning, som i föreliggande undersökning beräknats med utgångspunkt från vissa antaganden om återförsäljningsmarginaler på olika varugrupper (se ovan s. 182), uppgick 1953 till ca 20 200 kronor i medeltal per tobaksaffär. År 1943 var motsvarande bruttoinkomst ca

Tabell 6. Bruttoinkomst i medeltal per tobaksaffär åren 1943 samt 1948—1953.

Varugrupp	1943	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Tobaksvaror	4 350	6 900	6 750	6 850	7 100	8 350	8 800
Tidn. o. tidskr.	1 600	2 500	2 850	3 000	3 200	3 700	3 850
Övriga varor	1 750	3 300	3 550	3 700	4 100	4 350	4 450
Provisioner å tips m. m.	800	1 700	1 800	1 900	2 200	2 500	3 100
Summa	8 500	14 400	14 950	15 450	16 600	18 900	20 200
Bruttoinkomst på tobak i procent av total brutto- inkomst	51	48	45	44	43	44	44

8 500 kronor och bruttointkomsten ökade alltså mellan 1943 och 1953 med nära 140 %. År 1948 var medelbruttointkomsten ca 14 400 kronor och ökningen mellan 1943 och 1948 alltså nära 70 %, medan ökningen mellan 1948 och 1953 stannade vid drygt 40 %.

Medelbruttointkomsten per tobaksaffär åren 1943 samt 1948—1953 redovisas i tabell 6, av vilken även framgår de olika varugruppernas bidrag till bruttointkomstbildningen.

Medan den totala bruttointkomsten ökade med nära 140 % mellan 1943 och 1953 ökade bruttointkomsten på försäljning av tobaksvaror samtidigt med drygt 100 %. Tobaksvarornas andel i bruttointkomstbildningen har alltså minskat icke oväsentligt under den här aktuella perioden. År 1943 utgjorde bruttointkomsten på försäljning av tobaksvaror 51 % av den totala bruttointkomsten. År 1948 hade denna andel minskat till 48 % och 1953 var den knappt 44 %.

Ökningen av övriga varors och tjänsters bidrag till bruttointkomsten faller väsentligen på provisionerna, framförallt på tips. Provisionernas andel av bruttointkomsten var 1943 mellan 9 och 10 % och 1953 drygt 15 %.

Omkostnader

Tobaksaffärernas omkostnader utgjorde 1953 i medeltal per affär 4,8 % av totalomsättningen och ca 36 % av bruttointkomsten. År 1943 var motsvarande andelar 6,3 % resp. 45 %. Omkostnaderna har följaktligen icke ökat lika mycket som vare sig omsättning eller bruttointkomst. Medan omsättningen mellan 1943 och 1953 ökade med 145 à 150 % och bruttointkomsten med nära 140 %, stannade omkostnadsökningen vid drygt 90 %. Emellertid hänför sig denna utvecklingstendens helt till perioden 1943—1948 då omsättningen ökade med nära 80 % och bruttointkomsten med nära 70 % medan omkostnadsökningen var 25 à 30 %. Mellan 1948 och 1953 ökade omsättningen med 35 à 40 % och bruttointkomsten med 40 %, medan omkostnaderna ökade med nära 50 %.

I tabell 7 redovisas medeltal för omkostnaderna per tobaksaffär för åren 1943 samt 1948—1953. I tabellen redovisas även de totala omkostnadernas procentuella andel av omsättning och bruttointkomst.

Av tabell 7 framgår bl. a. att lokalkostnaden, som innefattar kostnader för bränsle och lyse, ökat från ca 1 400 kronor 1943 till ca 1 700 kronor 1953 eller med drygt 20 %. Motsvarande ökning för biträdeskostnaderna var drygt 175 % och för »övriga omkostnader» nära 80 %. Beträffande »övriga omkostnader» må framhållas, att dessa år 1943 innefattade omsättningskatter, som sedermera bort-

Tabell 7. Omkostnader i medeltal per tobaksaffär åren 1943 samt 1948—1953.

Kostnadsslag	1943	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Lokalkostnad ¹	1 400	1 450	1 500	1 500	1 600	1 700	1 700
Biträdeskostnad	1 300	2 150	2 300	2 500	2 800	3 250	3 600
Övr. omkostnader	1 100	1 250	1 300	1 450	1 800	1 950	1 950
Summa	3 800	4 850	5 100	5 450	6 200	6 900	7 250
Omkostn. i % av totaloms.	6,3	4,5	4,7	4,9	4,9	4,8	4,8
Omkostn. i % av bruttointk.	45	34	34	35	37	36	36

¹ Inkl. bränsle och lyse.

fallit såsom omkostnadspost, medan kostnadsposten för 1953 innefattar avskrivningar på tobaksautomater.

I övrigt framgår klart att det är biträdeskostnaderna som dominerat kostnadsökningen under den här aktuella perioden. Av hela kostnadsökningen på ca 3 450 kronor svarar biträdeskostnaderna för en ökning med 2 300 kronor eller 65 à 70 %.

I motsats till vad som gällt för omsättningen (se s. 186) har omkostnadsökningen totalt sett icke varit avsevärt olika i olika storleksgrupper av affärer. Den relativt mycket betydande omsättningsökningen i små affärer (med en omsättning 1943 understigande 50 000 kronor) har kunnat äga rum utan häremot svarande kostnadsökningar.

Medelkostnadernas procentuella ökning mellan 1943 och 1953 inom identiska butiker i olika storleksgrupper framgår av nedanstående sammanställning.

Storleksgrupp efter totalomsättning 1943	Procentuell omkostnadsökning 1943—1953			
	Lokalkostn.	Biträdeskostn.	Övriga omk.	Totala omk.
— 50 000 kr	25	190	90	90
50 000—100 000 »	20	195	85	100
100 000— »	15	150	60	80
Samtliga	20	175	80	90

Av sammanställningen framgår att särskilt biträdeskostnader och övriga omkostnader ökat procentuellt sett mer i små affärer än i stora. Enär dessa två kostnadsposter 1943 hade relativt liten betydelse i de små affärerna har totalkostnadens utveckling emellertid icke påverkats mera avsevärt av dessa förhållanden.

Beträffande kostnadsutvecklingen inom olika orter och ortsgrupper kan konstateras att lokalkostnaderna ökat mer i små städer och tätorter än i större. I övrigt är tendensen så oenhetlig att generella slutsatser inte kan dragas i detta hänseende.

Nettoinkomst

Nettoinkomsten, sådan den definieras i föreliggande undersökning, innefattar ersättning dels till butiksinnehavaren själv för det arbete han nedlagt i rörelsen och för insatt kapital, dels också ersättning till oavlönade familjemedlemmar.

Den sålunda definierade nettoinkomsten uppgick 1953 till ca 12 950 kronor i medeltal per tobaksaffär. År 1943 var nettoinkomsten ca 4 700 kronor och den har alltså ökat med ca 175 % mellan 1943 och 1953 eller betydligt mer än bruttoinkomst och omsättning. Socialstyrelsens levnadskostnadsindex (exkl. skatter och sociala förmåner) steg mellan 1943 och 1953 med 39 % och den här konstaterade nettoinkomstökningen på nominellt 175 % kan alltså sägas innebära en reell inkomststegring på inemot 100 %. Nettoinkomsten har alltså realiter ungefär fördubblats mellan 1943 och 1953.

Mot bakgrunden av vad ovan anförts om omsättnings- och omkostnadsutvecklingen i små resp. stora affärer torde också kunna konstateras att nettoinkomstökningen procentuellt sett varit större i små affärer än i stora affärer. Utjämn-

ningen av nettoinkomsterna torde också ha varit mer utpräglad än utjämningen av omsättningssiffrorna.

I tabell 8 redovisas sammanfattningsvis utvecklingen av bruttoinkomst, omkostnader och nettoinkomst, varjämte nettoinkomstens såväl nominella som reella värden indexerats (jfr även diagram 3).

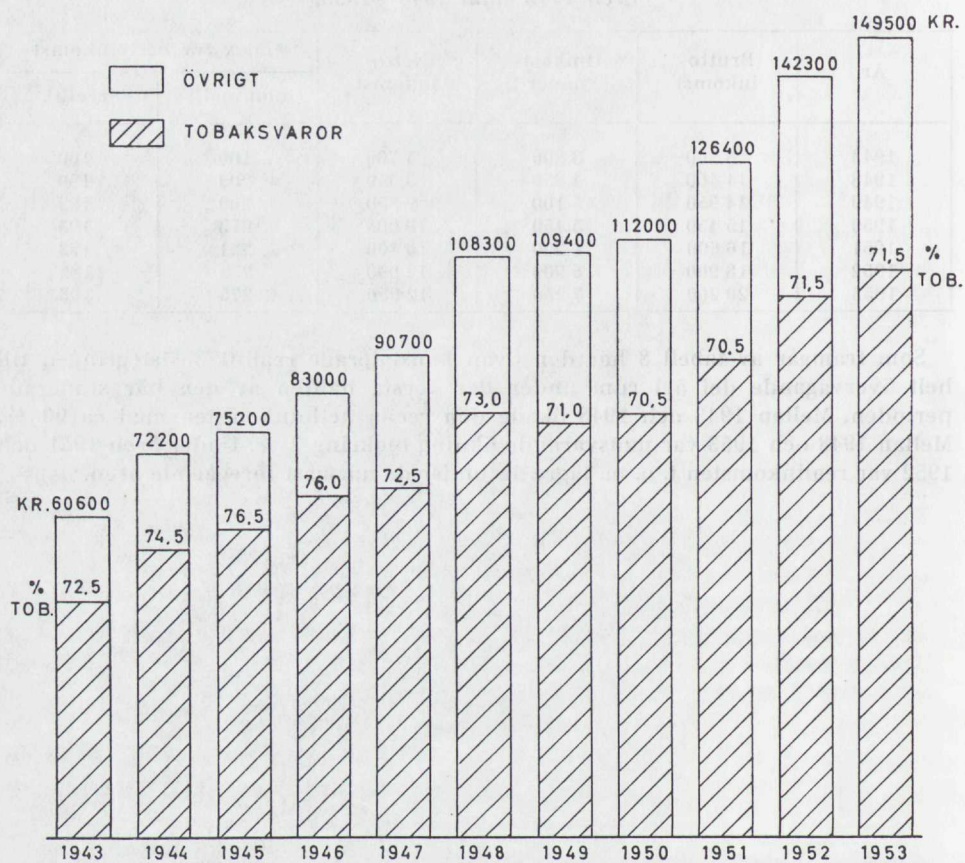
Tabell 8. Bruttoinkomst, omkostnader och nettoinkomst i medeltal per tobaksaffär åren 1943 samt 1948—1953.

År	Bruttoinkomst	Omkostnader	Nettoinkomst	Index för nettoinkomst	
				nominellt	reellt ¹
1943	8 500	3 800	4 700	100	100
1948	14 400	4 850	9 550	203	190
1949	14 950	5 100	9 850	209	192
1950	15 450	5 450	10 000	213	193
1951	16 600	6 200	10 400	221	173
1952	18 900	6 900	12 000	255	185
1953	20 200	7 250	12 950	275	196

Som framgår av tabell 8 har den ovan konstaterade realinkomststegringen till helt övervägande del ägt rum under den första hälften av den här studerade perioden. Mellan 1943 och 1948 ökade den reella nettoinkomsten med ca 90 %. Mellan 1948 och 1953 var motsvarande ökning omkring 3 %. Under åren 1951 och 1952 var realinkomsten t. o. m. lägre än under de närmast föregående åren.

¹ De nominella värdena omräknade med tillhjälp av socialstyrelsens levnadskostnadsindex exkl. skatter och sociala förmåner.

Omsättning i medeltal per tobaksaffär åren 1943—1953

Index för omsättning av olika varuslag åren 1943—1953

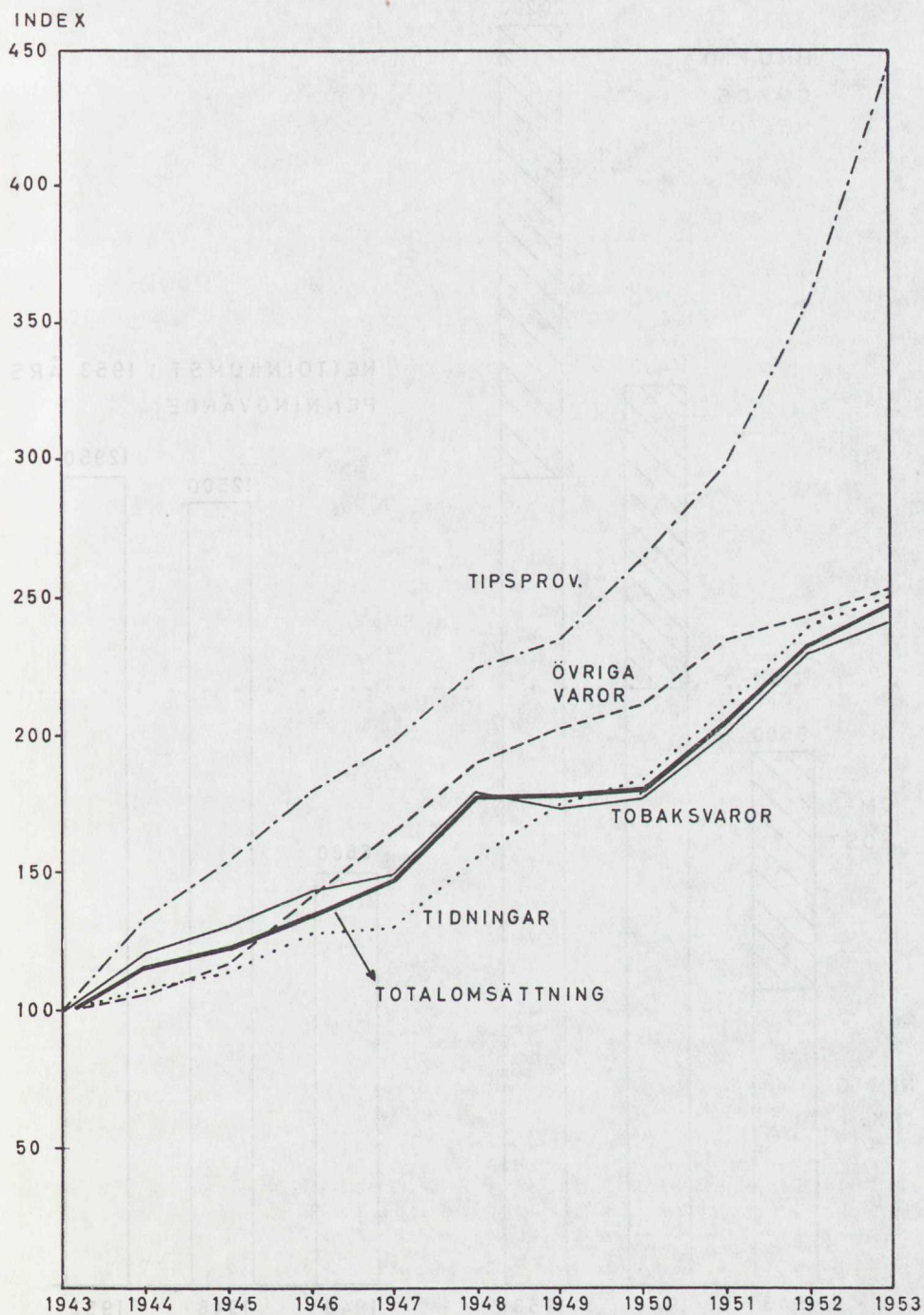
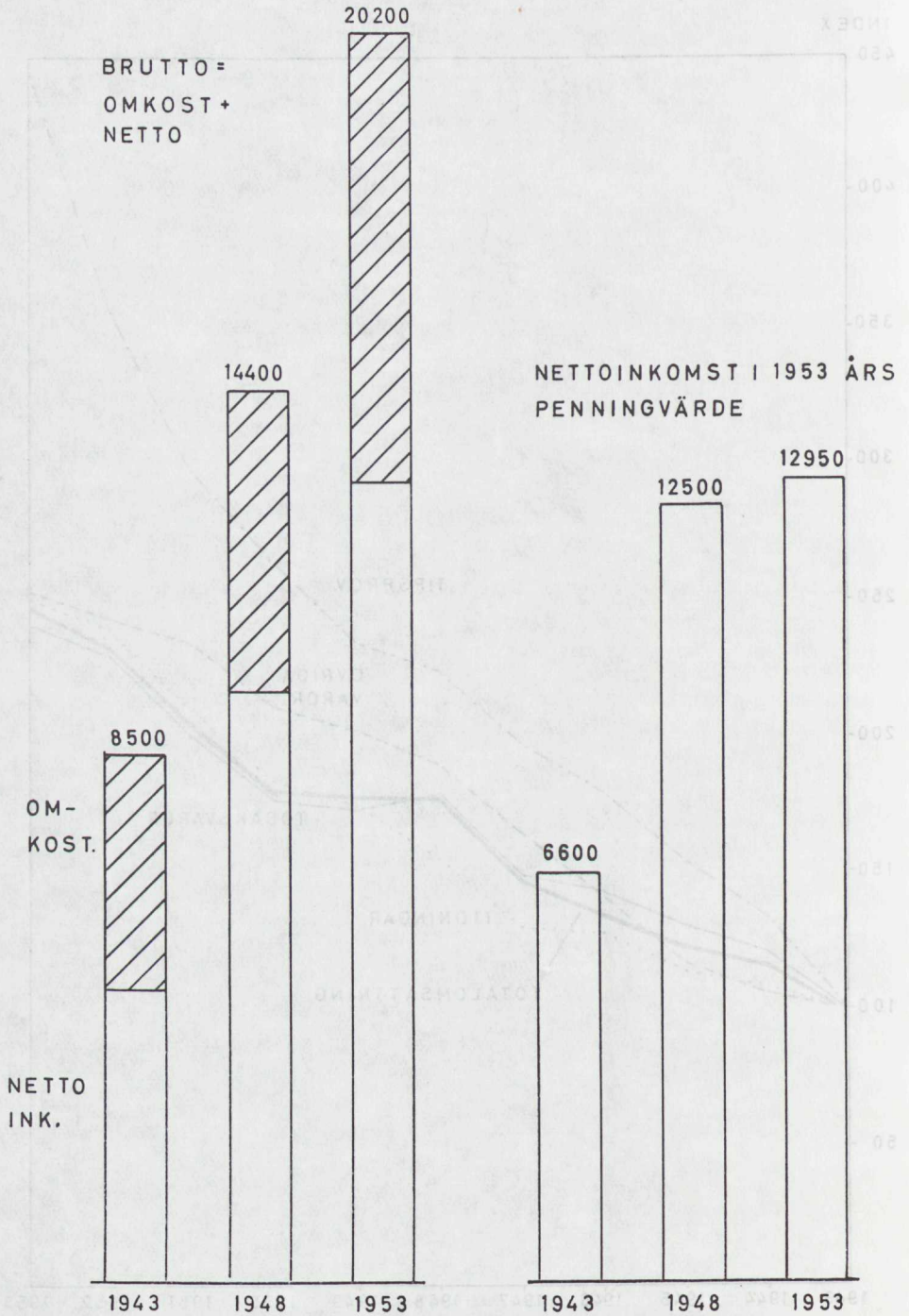
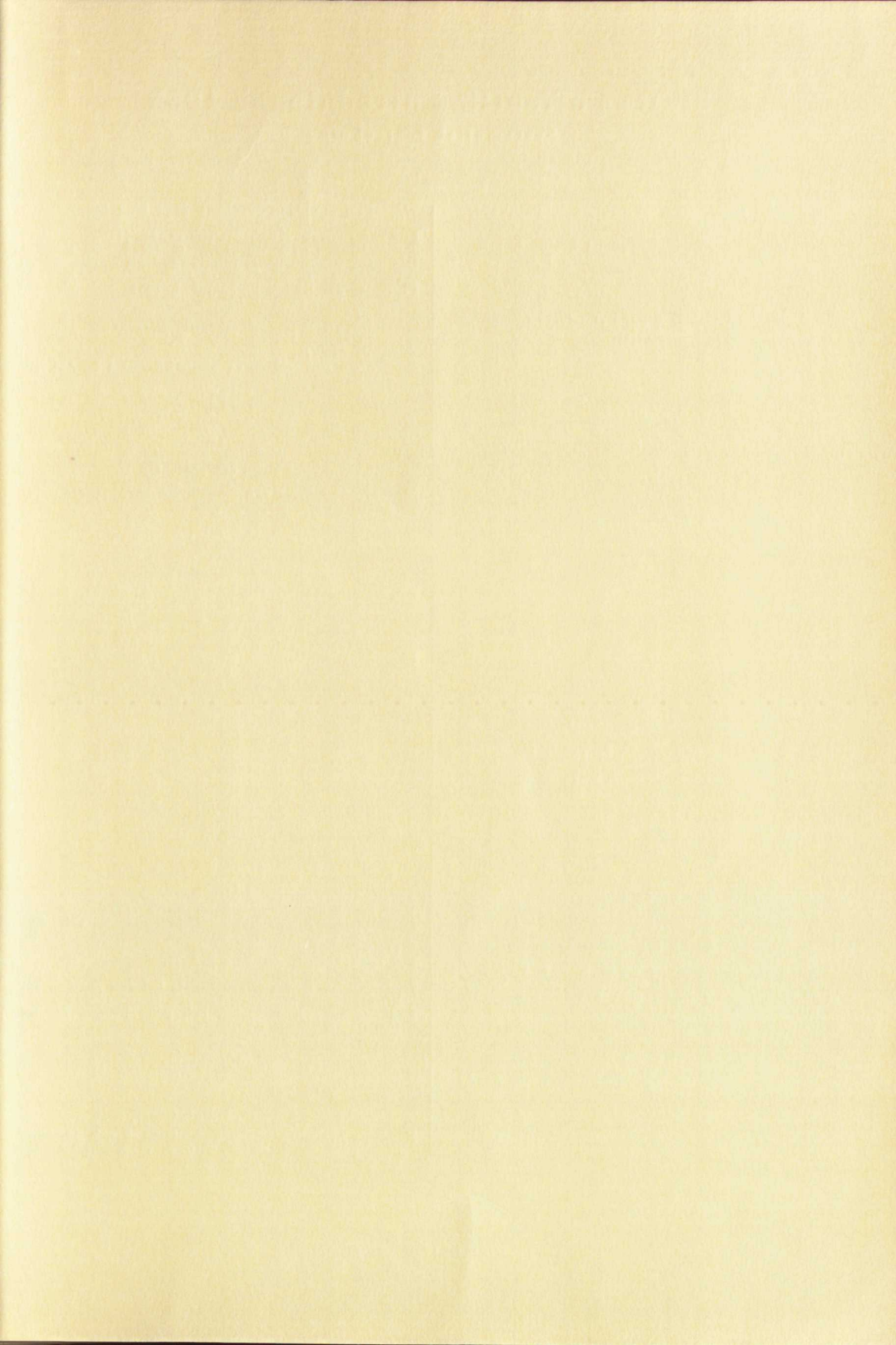

Diagram 3

Bruttoinkomst, omkostnader och nettoinkomst 1943, 1948 och 1953

Statens offentliga utredningar 1955

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

Vidlyftiga rättegångar. [10]
Sekreessen vid förundersökning i brottmål. [17]
Ny bagerilag. Arbetstidsutredningens betänkande. 6. [24]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Administrativt rättsskydd. [19]
Tjänstebostäder. [30]

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.

Bostadskollektiva kommittén. 3. Tvätt. [8] 4. Samlingslokaler. [28]
Pennyvärdeundersökningen. 1. Utlandstransaktionerna och den svenska ekonomin. [13] 2. Finanspolitikens ekonomiska teori. [25]
Pris och prestation i handeln. [16]
Förslag till ny förordning om erkända arbetslöshetskassor m. m. [27]
Samhället och barnfamiljerna. [29]
Arbetskraftsbehovet inom offentlig verksamhet. [34]
Hyresregleringskommitténs betänkande. 4. Hyresregleringens avveckling m. m. [35]
Utredningshem. [37]

Hälso- och sjukvård.

Statens sjukhusutredning av år 1943. 8. Rationalisering av sjukhusdriften. [12]
Undersökningar rörande små avloppsreningsanläggningar. [18]

Allmänt näringsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Lag om jordbrukskasserörelsen m. m. [1]
Prissättningen på jordbruksprodukter. Bilaga 1. [5]
Det mindre jordbrukets möjligheter att uppnå bättre lönsamhet. [7]
Flygfotogrammetrisk verksamhet. [26]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Vattenvården. [6]
Frågan om statsinlösen av stamaktierna i LKAB. [9]

Industri.

Handel och sjöfart.

Stöd åt den mindre och medelstora skeppsfarten. [2]
Tobakshandelsregleringen. [38]

Kommunikationsväsen.

Elkraftutredningens redogörelse nr 2:20—21. Detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Kopparbergs och Gävleborgs län. [15] 22—24. Västernorrlands, Jämtlands och Västerbottens län. [22]
Busslinjeutredningen. 2. Betänkande rörande översyn av vissa bestämmelser i 1940 års förordning angående yrkesmässig automobiltrafik m. m. jämte förslag till lag angående företag, som driva yrkesmässig trafik med omnibus. [23]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Allmän pensionsförsäkring. [32]

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

Psykologisk utbildning och forskning. [11]
Handelsutbildningskommitténs betänkande och förslag. 2. Yrkesskolornas handelsundervisning m. m. [14]
Det döva barnets språk- och talutveckling. [20]
Tekniska skolutbildningen. [21]
Skolväsendets lokala och regionala ledning samt lärartillsättningen. [31]
Lag angående jordfästning och gravsättning m. m. [36]

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

Nordiska parlamentariska kommittén. 9 och 10. Nordiska post- och teletaxor. [3 o. 4] 11. Nordiska vägtrafikbestämmelser m. m. [33]